

ST. J. ...
P 78

POLÁNY ISTVÁN

NYUGATMAGYARORSZÁG

(VÉGNYUGAT)

KÖZOKTATÁSÜGYÉNEK

TÖRTÉNETE

**KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
A NÉPOKTATÁSRA**

*Tintelek példány
a könyvtől*

1936.

A szerző saját kiadása,
Szombathely, 1936.

REV.2003

Ha. 21.

REV. 1958

REV. 1961

REV. 1971

VASVÁRMEGYE NYOMDAVÁLLALAT, SZOMBATHELY.
FELELŐS NYOMDAVEZETŐ : ARANY KÁROLY.

I rész.

1. A művelődés nyomai a honfoglalás előtt és a vezérek korában.

Végnyugatnak nemcsak politikai és gazdasági, hanem egész szellemi művelődéstörténete, oktatás- és nevelésügyi fejlődése is Magyarország életének — abból sarjadt — szerves része. A sorsközösség ezer éven át azonos.

A keresztény vallás terjedésével szükségszerűleg karöltve haladt a műveltség terjesztése, a római egyház nevelési és oktatásügyi szervezetének meghonosítása is; épen ezért hazánk területén a közoktatás kezdete egyidejű a keresztény hit megalapozásával.

A keresztény vallás és művelődés legrégebbi nyomait, amelyeknek történeti folytatólagossága valószínű, hazánk területén főleg Dunántúl, nevezetesen Végnyugaton találjuk meg. Ez a vidék ugyanis legközelebb esett a Frank Birodalom Ostmarkjához, ahová leghamarább és legkönnyebben értek a német hittérítők.

Az iskolai oktatás a Frank Birodalomban már a VIII. század végén illetve a IX. század elején szervezve volt. A birodalmi zsinatok és törvények Nagy Károly idejében az iskolai oktatásról kifejezetten gondoskodnak. Az aacheni zsinat 789-ben elrendeli hogy az iskolában a zsoltárokat, éneket, számtant és nyelvtant tanítsák¹;

¹ Balics Lajos dr.: A római katolikus egyház története hazánkban. I. 452.

Nagy Károly egyik törvénye (802-ből) megparancsolja, hogy a pap tanítsa a „népet“ (populus)²; a 813-ik évi mainzi zsinat pedig elrendeli, hogy a hivek küldjék gyermekeiket a püspöki, kolostori és plebániai „iskolába“ (schola) ³.

Nagy Károly, mint hitbuzgó keresztény uralkodó és később, mint német-római császár a nyugati európai keresztény világ feje, minden erejével a keresztény hit terjesztésén és egyházi szervezetének kiépítésén fáradozott. A legyőzött vagy meghódított népek közt első teendőjének tartotta a keresztény vallás hirdetését és elfogadását azért hittérítői és templom- és kolostoralapítói tevékenysége járt győzelmes fegyverei nyomában. ⁴

Ezt a munkát közvetlen utódai, a Karolingek, megszakítás nélkül folytatták, amint erről számos oklevéli adat tanuskodik. Erről a hiterjesztő működésről olvasunk oly gyakran a dunántúli szlávok tartományában (Privina hűbéres „zalai hercegsége“) és így volt ez a nagy harcok árán meghódított avarok között is. ⁵

---

² Békefi Renig dr.: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. (Capitularia de anno 802.) 5. lap.

³ Balics I. 452., Békefi 5. l. (Concilium Moguntinum, caput 45.)

⁴ Fejér: IX. 2. 151. (811-ből). VIII. 10. 147 és 149. (798-ból).

⁵ Fejér, IX. 3. 155 (823-ból), 158. (826-ból) és 162. (829-ból), IX. 4. 162. (830-ból), IX. 6. 164. (856-ból), IX. 5. 169. (860-ból), IX. 7. 183. (860-ból) és 185. (863-ból), IX. 8. 195. (875-ből), IX. 9. 218. (883-ból) és 220. (888-ból).

Már pedig éppen Végnyugat területén, Carnuntum (a mai Petronell Alsó-ausztriában a Duna jobb partján) és Sabaria (a mai Szombathely) között telepítette le 804-ben Nagy Károly a legyőzött avarok egy részét. Ezekről az avarokról olvassuk 875-ben, tehát mintegy 20-évvél a honfoglalás előtt, hogy keresztény hitre tért adófizető alattvalói a császárnak. ⁶ 805-ben (vagy 806-ban) ezeknek az avaroknak a kagánja keresztelkedett meg a Fischa folyóban és Nagy Károly lett a keresztapja.

Ezeket az avarokat a honfoglaló magyarok nagy valószínűséggel itt találták és csak ezeknek, vagy az avar uralom alá tartozó más keleti népeknek ivadékaik lehetnek azok a székelek, akik ugyanezen a területen 1116 óta szerepelnek. ⁷

Ezeknek a határőr székeleknek töredék maradáka a ma is meglevő vas megyei Őrség Szentgotthárdtól (a Rábától) délre a Zala és Kerka folyók forrásvidékén (14 község) — nem tartozik szorosan az általunk tárgyalt terület keretébe — és a hajdan ugyancsak Vas megyében a Rábától északra Németújvár és Borostyánkő közti vi-

⁶ Conversio Bag. et Carant. p. 7, 2.

⁷ Hóman—Szekfü: Magyar történet I. k. 74—75. l.

déken telepes királyi lüérek^s (lüer, lüör, löör. lövöör) helységeiből a mai napig magyar ajkúnak fönmaradt Felsőör, Alsóör és Örisziget.

Az avarokon kívül honfoglaló őseink ezen a vidéken kevés német (bajor) és valamivel több szláv telepet találtak; ezek szintén keresztény hiten voltak. Tudjuk, hogy már Nagy Károly mindeme telepések részére templomokat építtetett. De ha templomokról gondoskodott, akkor még inkább szükséges volt papokról, plebániákról és kolostorokról gondoskodnia. A végnyugati népnevelés első szerény kereteit ebben a korban ezek mellett a plebániák és kolostori iskolák mellett kell keresnünk, bár ez a kezdeményes a X. század elejéig minden bizonnyal jobbra megsemmisült.

Megemlítem, hogy a nyugateurópai kalandozásokban szereplő Bulcsu, mint tusz, Konstantinápolyban személyesen megismerte, bár föl nem vette, a keresztény vallást és a keresztény műveltséget. Az ő törzsének szállása Zala

^s Róbert Károly említi őket utoljára 1327-ben (Fejér, VIII. 3. 179.) — A soproni lüéerekről 1277-ben IV. László (F. V. 2. 375.), a sopronmegyei (Parda = Lajtapordány) székhelyekről pedig szintén Róbert Károly oklevele szól 1314-ben. (Sv. I. 118.) A mosonmegyei határon, a Lajta mentén és a Fertő körül már Taksony ideje óta laktak a határör bessenyök. — Lásd a kérdésre vonatkozó oklevéli adatokat és az egész anyag feldolgozását Polány István: Nyugatmagyarország néprajzi története. Német és horvát telepedések c. művében.

és Vas megye (ez utóbbi a stejer elő-hegyekig a Rába mente, Szombathely vidéke volt),⁹ tehát Végnyugat déli része.

Különben, ha a Dunántúlon, ahová a hét törzs közül négy telepedett, volt a magyarság súlypontja gazdasági és katonai okból egyaránt,¹⁰ akkor művelődés tekintetében is vezetett.

Az Esztergomban székelő Géza fejedelem fiát, Vajkot, korának keresztény műveltségében gondosan neveltette. Pannonhalmán talán már akkor épült Szent Márton tiszteletére kolostor. A hozzánk érkező német hittérítők csak Végnyugaton érhatték el az ország belsőjét és itt találtak útjukban legelőbb pogány magyarokat, akiknek az ígét hirdetniök kellett.

2. Műveltségi viszonyok a gyepüelvén.

Végnyugatnak egy része a vezérek korában, Szent István idejében és körülbelül a XII. század elejéig a gyepüelvéhez (gyepüelőző terület, országválasztó köz) tartozott, nevezetesen Vas megyében a Kiskolozsvár—Karácsfa—Gyepüfüzes—Köszeg vonalától, Sopron megyében pedig — csak a Fertőtől délre! — a Répce mentétől (föl Kapuvár vidékéig) nyugatra eső terület. Megjegyzendő azonban, hogy 907-től az augsburgi vereségig (955), a gyepüelve Alsóausztriában egészen az Enns fo-

⁹ Hóman, M. T. I. 122. és 144. — Szombathely mellett találjuk Bucsu (régente Bulcsu) és Ondód (Ond—Ondód) községet.

¹⁰ U. o.

lyóig terjedt, sőt ez a terület azután is csak a bajorok telepes előnyomulása folytán szorult mindig szűkebbre. Szent István az 1031-ik évi békekötéslen a politikai országhatárt ezen a gyepüelvén még egyszer kitöltötte a Sártól (Lajta) nyugatra a Fischa folyóig.

Lakosság ezen a területen is élt, bár gyéren: magyarok (avar-székelyek?), szlávok és talán kisebb számban németek is. Szent István és II. Konrád császár 1029—31-ik évi hadjáratában olvassuk, hogy a bajorok pusztították a magyar határt (a gyepüelvén), tehát volt mit pusztítaniok. III. Henrik nagy hadjáratában 1051-ben mindent elpusztított, csak a templomokat nem.¹¹ Már pedig templom akkoriban szinte kizárólag csak ott volt, ahol plébános vagy szerzetesek is működtek a hívek körében.¹² A gyepüelvén lakó népelem fiainak kezdetleges kiművelése tehát itt is folyt, illetve megtörténhetett a vallásitanítással szükségszerű kapcsolatban; az oktatást kizárólag a nép lelkipásztorai, a világi papok és szerzetesek végezték.

¹¹ Huber: Geschichte Österreichs, I. B. I. Bund S. 193.

¹² Balics I. k. 454. és II. részt II. k. 100. l.

II. rész.

1. A plébániai népoktatásügy kifejlődése és általános viszonyai a mohácsi vészig terjedő korszakban.

Miként Géza vezér, akként Szent István idejében is a német hittérítők csak Végnyugat területén át érhettek hazánkba. Hittérítői munkásságukat tehát a nép között legelőször itt kezdhették és — azt hiszem — itt is kezdték meg. A Sár (Lajta) mentén és a Fertő vidékén, délebbre a Répce sikságán, Vas megyében pedig a Lapincs vonalától minthogy 15—20 kilométernyire keletre, sőt ha a Rába völgyén ereszkedtek le, akkor szinte a mai politikai — nem trianoni! — országhatáron már a magyar szállásbirtokos falvak (telepek) közelébe jutottak. Hittérítői tevékenységüknek Végnyugaton való megkezdését a közelségen kívül véleményem szerint az is valószínűsíti, hogy német biztonsági szempontból elsősorban a Német Birodalommal szomszédos magyar tömegek megtérítése és erkölcsének megszelidítése látszott előttük célszerűnek.

Az egyetemes kereszténység gondolatának magaslatára emelkedett István¹³ a keresztény vallással annak minden erkölcsöt művelő, karatív és műveltségterjesztő követelményét, szükségyszerű velejáróját és berendezettsé-

¹³ Hóman, I. 198.

ségét átvette, mint ahogyan a kereszténység lényegénél fogva hiterkölcsei elveinek tanítása mellett egy szersmind kezdettől a tudatlanság ellen-sége és a műveltség terjesztője volt. II. Jenő pápa a 826-ik évi római zsinaton elrendelte, hogy a püspöki székhelyeken, plebániákon és más alkalmas helyeken tudós emberek tanítsanak.¹⁴ Ami pedig különösen a német hittérítőket illeti, láttuk, hogy a német birodalmi zsinatok a műveltség terjesztése, a népoktatás és az iskola tekintetében kifejezetten rendelkeztek.

A compostellai általános zsinat — 1056 — a középfokú iskolák föllállítását ugyancsak elrendelte.¹⁵

Hangsúlyoznom kell, hogy a római egyház terjesztette műveltség nálunk ebben a korban (IX—XII. század) — miként jórészt később is — elsősorban sőt majdnem kizárólag a vallás ápolásának, a vallásos nevelésnek szolgáltatában állott, ellentétben a XIX. és XX. század iskolájának racionalizmusával. Annak fokozott szükségét, hogy a tudás, a nevelés szolgálatába állíttassék, illetve a nevelés elsőbbségét legújabb korunk pedagógiája ismerte ismét föl.

A tanítás tárgyai.

A falusi (plebániái, fárái) iskolában mindenekelőtt a Miatyánkot, Hiszek-egyet, a parancsolatokat és a szentségekre vonatkozó ismereteket tanították meg. Minthogy a Szent Könyvek, az egyházi szertartások és a szentmise énekes részeinek olvasnitudására

¹⁴ Békefi 7. l.

¹⁵ Balics II. R. II. k. 87. l.

parancsoló szükség volt, másrészt a világi papságnak hosszú időn keresztül csak a falusi iskola nyújtott módot ennek és a hit alapjainak, továbbá az írás elsajátítására, sőt egyáltalában a falusi papság nagyrészének kiképzésére, azért a hittan tanítása kezdettől fogva össze volt kötve az olvasás tanításával a falusi iskolában.

Az olvasást a Szent Könyvek szövegén sajátították el és ezek ismerete volt a legfőbb tudomány a közép- és felsőfokú oktatásban is. (Az alsó- és középfokú, illetőleg a közép- és felsőfokú oktatást egyébként kezdetben nem lehet egymástól szigorúan elhatárolni.) Még az egyes számok, számképek begyakorlásában is — már t. i. később olyan helyeken, ahol a számtant tanították — jelentős szerepe volt a Szentírás számadatainak és a hittételek számszerűségének. (Egy Isten, három isteni személy, a teremtés hét napja, hét szentség stb.) A számtant azonban még az 1560-ik és 1611-ik évi nagy-szombati zsinat sem vette föl a tantárgyak közé és Végnyugaton — így Rohoncon, Kőszegen és Nagyszentmihályon, Vas megyében — még a XVII. század végén is rendkívüli tárgyként szerepelt.¹⁶

Írást a falusi iskolában ritka helyen tanítottak, illetve katolikus falusi iskolában egészen 1560-ig nem volt tantárgy, ezért a későbbi századokban az olyan iskolát, ahol írni is tanítottak, írőiskolának nevezték.¹⁷ Talán innen

¹⁶ Visitatio canonica anno 1697—8. 28. és 237. lap.

¹⁷ Békefi 47.

nyerte a nevét Buglóc község (Vas m.), amelynek a XIV. században Irófalú vagy Schreibersdorf volt a neve, németben ma is Schreibersdorf.¹⁸ Vagy pedig azért nevezték így, mert valamely deák (literatus) kapta a királytól, vagy a földesúrtól szolgálataiért, vagy hivatali adományul.

A hittan elemein és az olvasáson kívül a harmadik főismeret az énektudás volt, még pedig a középfokú sőt részben és kivált eleinte a főiskolai oktatás terén egyaránt, nevezetesen a zsoltárok és más egyházi, főleg liturgikus (szentmise) énekek megtanulása. Innen van az, hogy az iskolamester képességei közt az énektudás, a különböző egyházi ténykedéseknél vagy egyéb alkalmakkor kötelező vagy szokásos éneklés, egyszóval — a későbbi századok nyelvén nevezve — a kántori tudás és teendők fontosabb szerepet játszottak a szorosan vett iskolamesteri alkalmasságnál és tevékenységnél még a XVII. és részben a XVIII. század folyamán is Nyugatmagyarország falusi iskoláiban, amint azt később látni fogjuk. Ez abban a korban, az akkori társadalmi viszonyok és szokások között egészen természetes. Az énektanítás fontosságát, az ének nevelő hatását a legújabb pedagógiai irányzat ismét igen nagyra tartja és a nevelésben fontos szerepet juttat neki.

Midőn 1253-ban Rubruquis Vilmos, Szent Lajos francia király követe Batu mongol kán középvolgai udvarában megjelent és táborával délebbre vándorolt, a hadifoglyok csapatában két

¹⁸ Csánki II. 758.

magyarországi öreg deák is volt, akik ifjúságukban a papi pályára készültek. Az egyik kívülről „még több áhitatos éneket tudott“, a másik „még deákul is értett valamicskét és kérte Rubruquist, adna neki imádságos könyvet, hogy magát az olvasásban gyakorolhassa.¹⁹

Az ének fontosságának az volt az oka, hogy a tanulók (scholaris) — főképp a XI. és XII. században — többnyire egyházi pályára készültek, hiszen a falusi papok jórésze a plébános keze alatt nyerte kiképzését és nevelését, a liturgikus énekek tudása pedig a fölszentelendő pap részére elengedhetetlen főtétel volt.

Néhol a latin nyelv elemeit istanították.

Az ismertetett tanításanyag terjedelme a falusi iskolákban nem volt ugyanaz. Ezt abból következtetem, hogy a templomi oktatásnak, hitelemzésnek anyagát már Kálmán idejében az esztergomi nemzeti zsinat 1114-ben meghatározta és a nagyobb egyházakban (ecclesiae maiores) a főnőtt hívek részére többet, a kisebb egyházakban (ecclesiae minores) kevesebbet ír elő. Valószínű tehát, hogy a nagyobb községek hittani és egyéb tanítási anyaga különbözött a kisebb községek tanítási anyagától.²⁰

---

¹⁹ Szalay László: A tatárjárás Magyarországon. (Vasárnapi könyvtár, 2.) 118. — Pest, 1856.

²⁰ Sacra concilia. 54. I. (Caput II. A felnőttek oktatásáról.)

Az iskola tanulói. Számuk. Előkészít a papi pályára.

A XIV., XV. és XVI. század folyamán több zsinat elrendelte, hogy a pap ne misézzen egyedül. A plébános tehát tanuló fiukat vett maga mellé, akiket a hittan elemein kívül énekre. az ezzel kapcsolatban szükséges olvasásra és a templomi szolgálatban való segédkezésre kioktatott. A plebánosi — falusi és városi — iskola tehát a plebániának, mint az egyházi hierarchia legalsó fokának szükségszerű, egyenesen egyházi eredetű intézménye, amelynek természetes szükségszerűséggel jelentkeznie kellett. Ezek közül a tanulók (deák, literatus) közül énekeltek egy — bizonyára a legjobbjik — a szentmise alatt és más szertartásokon gregoriánt; de mivel egymaga ezt állandóan nem bírta volna, de meg nem is lett volna olyan hatásos, azért ez az előénekes, aki utóbb iskolamester lett, több énekes fiút (iskolásokat, az iskolások közül) vett maga mellé. Ezeket természetesen a későbbi időben az előénekes iskolamester tanította már meg. Eszerint a falusi (városi) iskolának az említett diákok (scholaris, literatus) voltak a jobb, szorgalmasan járó tanulói, az iskola magja.²¹

Aki iskolába járt, arról általában azt hitték, hogy pap lesz, mint aho-

²¹ Békefi 25. és Békefi Kápt. 346—347.

gyan sok faluhelyen jobbra még most is ez a felfogás.²²

Abban a korban sokkal nagyobb volt a papok száma, mint ma. Ezt megmagyarázza az a körülmény, hogy — mint látni fogjuk — a plébánoson vagy papján kívül — legalább is igen gyakran vagy a nagyobb községekben — a templomoknak külön igazgatói (rector), az egyes oltároknak külön papjaik (káplán, javadalmas pap), külön prédikáló papjuk, sőt a kápolnáknak is külön papjuk, igazgatójuk (sacerdos, rector) vagy egyes oltáraiknak is még külön oltáros papjuk volt. Amint ezt a zsinatok is elrendelték, a plébános szolgálatában állottak fölszentelt papok, az egyházi rendre készülők (többnyire clericus megjelöléssel, bár ez fölszentelt papot is jelenthet), iskolát végezettek (capellanus, de fölszentelt — javadalmas — papot is jelent) vagy iskolások.²³ 1419-ben Sopronkeresztúron György káplán uron“ kívül Vasvári János acofithust (gyertyavivő, kisebb egyházi rend) említi meg az oklevél.²⁴ 1481-ben Szilvágyi Miklós fia Máté bizonyítványt kapott a győri püspöki helynöktől arról, hogy diákonussá szentelte.²⁵

A papok a vallási ténykedéseken kívül más közszolgálatot is végeztek. Ők voltak legtöbbször — kivált az Árpá-

---

²² Vessd össze Arany János: A családi kör. („Olvass a nagyobbik, nem ügyelve másra, El fiuból pap lesz, akárki meglássá.“)

²³ Békefi 37. és lásd alább Sopron és a többi plebániák adatainál.

²⁴ Sv. II. 46.

²⁵ Házi I. R. V. 405.

dok idejében — az iskolamesterek, igen gyakran közjegyzők, mint Mosonszentjánoson 1418-ban és Rohoncon 1517-ben (lásd alább) és orgonisták. (Sopronban 1481-ben és 1483-ban.)²⁶

Mivel a plebánia a falusi és városi iskola kiinduló pontja és a papok az iskola mesteréi, azért kellett és kell a papsággal és a plébániákkal részletesen foglalkozni.

Nem kell mondanom, hogy — kivált az Árpádok első és második századában — nem volt nagy a tanulók száma, nem sokkal több, mint az egyház pap — illetve szerzetes — szükséglete. Hiszen törvényes iskolakötelezettségről ebben a korban szó sem lehet. Mindazonáltal biztos tudomásunk van arról — ami a magyar nép nagy kultúrérzékére vall —, hogy falusi, földműves népünk — ha nem is annyira a kereszténység megerősödése idején — küldte gyermekeit a falusi iskolába már csak azért is, mert nagyon vallásosak voltak, a papí pályát igen nagyra tartották és gyermekeiket örömmel adták egyházi pályára, amire a gyermekeket a falusi iskola készítette elő.²⁷

Hogy milyen nagyra tartotta a nem nemes sorban levő közönség az iskolai oktatást, az egész kor fölfogására fényt vető jellemzéssel kitűnik abból az egy tényből is, hogy Zirkdorfer János soproni polgár özvegye, Borbála, végrendeletében (1504) az iskolamesternek örökséget hagyományoz.

²⁶ IJ. o. II. R. I. 198 és 212.

²⁷ Békefi 22. (Tubero külföldi író megjegyzése. Oklevéltár CLII. sz. oklevél.)

7

hogy fiát szorgalmasan legyen szives oktatni. ²⁸⁾

A falusi iskola tanulói azonban korántsem lettek mind papok. Még a jobbágyok között is találunk deákokat, literatusokat. 1409-ben olvassuk, hogy Csornai Kun György fia Benedek béresével, György literatussal a csornai prépost és konvent kanászát megverette. 1444-ben Baboton (Sopron m.) egy Tamás nevű literátus jobbágyról van szó az oklevélben. ²⁹⁾ Azonban iskolába csak a fiuk jártak. Végnyugaton még a XVII. század folyamán is csak fiuk voltak az iskola tanulói, amint ezt az egyházlátogatási jegyzőkönyvek kifejezetten (instructio puerorum, eruditio puerorum) tanúsítják. Vas megye területén ez kivétel nélkül így volt ³⁰⁾, csupán Léka község plebániájának anyakönyve enged arra következtetni, hogy ott abban a korszakban lányok is látogatták az iskolát. ³¹⁾

A tanulási idő falun a mezeli munka és a legeltetés lehetősége szerint igazodott és az iskolaév a későbbi századokban általában Mindenszentek napjától a mezeli munka és legeltetés megkezdéséig, március—áprilisig tartott. Azonban a gyermekek a nap bizonyos óráiban nyáron is látogatták az iskolát. A győrégyházmegyei egyházlátó-

²⁸⁾ Házi II. R. I. 924. („... das vleis mit meinem sün welle haben“.)

²⁹⁾ Sv. I. 596 és II. 312.

³⁰⁾ Visitatio canonica anno 1697/8—. Pl. Nagyfalván, Rohoncon, sőt Köszegegen is. (28., 174., 237.)

³¹⁾ Lásd alább a XVII. század tanügyi viszonyait. (4. pont.)

gatási jegyzőkönyv a XVII. század második felében is említi, hogy **Kópházán és Sarudon** (Sopron m.) a gyermekek nem akarnak járni, **Vulkapordányban** pedig nyáron kevés a tanuló. ³² Ugy látszik, délelőtt és délután egyaránt jártak, még téli időben is, így volt ez még 1697-ben is Keresztesen (Vas m.). ³²

A III. (1179) s a IV. (1215) lateráni, valamint az 1309-iki budai zsinatból tudjuk, hogy a **székesegyházi** (káptalani) iskolába **világiak** (szegények!) is jártak a clericusok mellett. ³⁴ Ebben először az **elemi ismereteket** tanulták meg a növendékek, mint a falusi iskolában, azután a latin nyelvet és a „**hét szabad művészetet**„ az egyes tanulók **egyéni tehetsége** szerint. Tehát a tanításanyag mennyisége egyénileg a **tanuló tehetségéhez alkalmazkodott, aszerint változott.**

Látogatták a világiak az u. n. külső kolostori iskolákat is; ilyen minden nevezetesebb kolostor mellett volt. A belső kolostori iskolába azonban csak a szerzetes vagy papi pályára készülő növendékek jártak.

A papoknak, bárhol szerezték is ismereteiket, fölszentelés előtt vizsgát kellett tenniök a püspöki szókhelyen a káptalani iskola tanárai előtt: jól kellett tudnia olvasni és énekelni a hitani ismereteken kívül.

Ha lelkipásztori teendőket végzett, akkor kellett tudnia írni, fogalmazni és latinul beszélni.

³² Vanyó 89.

³³ Vis. can. a. 1697/8—365. lap.

³⁴ Békefi 21. és Békefi Kápt. 348.

**A plebános mint iskolamester. —
A világi iskolamester.
Iskolahelyiség. — Tankönyvek.**

A falusi iskolában a plebános, vagy a papja, vagy később a világi iskolamester tanított. Már 1439-ben találkozunk oklevélben az iskolamester nevével falun, mondja Békefi. Vas megyében azonban Pápócon már 1371-ben megtaláltam. ³⁵ Ugyancsak itt es ekkor a végrendelező a végrendeletileg hagyományozott hagyaték terhére évi rendes készpénz járandóságot, fizetést (40 dénárt) rendel az iskolamester részére. Ez abban a korban igen jelentős összeg volt. Tehát abban az időben már rendes fizetésük (járandóságuk) volt. Bizonyos tehát, hogy már az Anjouk, sőt az Árpádok korában működtek iskolamesterék. A világi iskolamester emléket őrzi a nép ajkán a cinkotai kántor története is Mátyás királlyal.

A világi iskolamestert a falu választotta, a plebános a választást jóváhagyta, illetve az ő beleegyezésével választották. Természetszerűleg a plebánosnak volt alárendelve, mint aki a falusi iskola eredeti létrehozója, szervezője, természetes vezetője és szellemileg főntartója volt. Az iskolamesternek enemű elfoglaltsága falun rendszerint csak egyik foglalkozása, ezenkívül földműveléssel foglalkozott, vagy mesterséget üzött, de mindenesetre hivatalból mindenféle egyházi szertartásnál és vallási ténykedésnél szerepelt. Így pl. elkísérte a papot, ha beteghez ment, nevezetesen, ha az utolsó vigasztalást, az Oltáriszentséget vitte hozzá.

(35) Fejér IX. 5. 353.

Az egyházi és vallási élettel összefüggő ténykedéseikért külön-külön — vidékenként eltérő — meghatározott természetbeli, vagy készpénz díjazásban részesült. Hogy milyen különböző és változatos volt e téren a munkaköre, kitűnik abból, hogy Egyházasközezen (Végnyugat, Vas m.) az előbb említett korban is felsorolják díjazásai közt, mi jár neki, ha éjjel a halottsházban énekel, azaz virraszt. ³⁶

Egyéb közéleti eseményeknél is — keresztelő, névnap stb. — az énekes részt a deákokkal együtt ő látta el. A későbbi századokban lett belőle a plebános helyett a falu jegyzője is.

Egykorú irataink a következő neveken említik: scholaris (tanuló), **scholasticus** (iskolás), rector scholarium (a tanulók igazgatója, vezetője), rector **scholae**, magister **scholae** (az iskola vezetője, mestere), ludidirector, ludimagister (a játék — ének, orgona — mestere). ³⁷

Ismereteiket a falusi iskolában szerezték, a városi iskolák létesülésével egy részük ott is, mint ahogyan maguk a plebánosok is eleinte a falusi — később városi — iskola alkalmas növendékei közül kerültek ki, a székesegyházi iskola fölülvizsgálata és püspöki ordinatio után, ha nem a kápta-

³⁶ Vis. Can. a. 1697/8 — 122. lap.

³⁷ Az 1560-ik évi nagyszombati zsinat az „olvasási játék igazgatói, mesterei“ néven nevezi (ludi literarii moderatores, magistri.) Caput XXV. 1. §. (Péterffy Károly: Sacra concilia Ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata, 111. l.)

lani iskolákban vagy esetleg főiskolán nyerték képzettségüket.

Tankönyve a könyvnyomtatás előtt a tanulóknak, sőt — kivált a királyság első századában — többnyire a világi iskolamesternek sem volt. Csupán a templom, a plebános rendelkezett több-kevesebb, de legalább néhány latin (mise, szertartáskönyv, zsoltáros) könyvvel. Az olvasást a táblára írt betűkön tanították.

A falusi oktatást a plebános kezdetben bizonyára a templomban látta el, illetőleg a főnálló szükség szerint ott is végezhetette, azonban külön helyiség erre a célra — kivált téli időben — természetsszerűleg mindenestre alkalmasabbnak mutatkozott. Oklevéli adataink szerint egyes helyeken a XIV. és XV. században külön iskolaépületek voltak.³⁸ Ennek alapján biztosan következtethetünk arra, hogy az Anjouk, sőt az Árpádok korában külön helyiségben folyt a tanítás.

Mindenestre figyelemmel kell lenni arra, hogy mint minden emberi intézmény, úgy az iskolaügy is — falusi, városi, kolostori és káptalani egyaránt — egész szellemi és anyagi berendezettségével a századok folyamán lassankint fejlődött, vezetői révén annyira-amenyire az egyes korok szellemi áramlatainak — keresztes hadjáratok korszaka, renaissance, reformáció, ellenreformáció, a fölvilágosodás stb. — hatása alá került és azokhoz igazodott.

³⁸ Békefi 22.

Szent István magyar király szobra a zágrábi székesegyházból.

2. Falusi iskoláink az Árpádok és az Anjouk korában. Legrégibb adataink.

Kétségtelen, hogy Szent István uralodása alatt országszerte létesültek plebániai (falusi), kolostori és székesegyházi, illetve káptalani iskolák.³⁹ Ezt Békefi Remig: „A népoktatás története Magyarországon 1540-ig“ című munkájában az Anjouk korára és a XV. századra és így visszamenőleg az Árpádok korára vonatkozólag is országos viszonylatban tudományos alapon kimutatta.⁴⁰

Ez Végnyugaton is így volt, aminek helyi bizonyítékaul jellemző adatra hivatkozhatom. Pápóc vasmegyei községben, amelyet az oklevél falunak (villa) nevez, 1371-ben Magyar Pál özvegye a pápói Szent Ágoston rendi remetéknek alapítványt tesz. A rendelkezés szerint a szerzetesek kötelesek ebből a pápói iskolamestereknek évente 40 dénárt kifizetni. (Scholasticis in dicto Pápóc constitutis . . . perenniter et in aevum quadraginta denarios dare et assignare teneantur).⁴¹

Tehát egy faluban, ahol szerzetesek is laktak, nem is egy iskolamester volt! Az oklevélből nem lehet arra következtetni, hogy ezek szerzetesek lettek volna. Vas megye nemzeti kisebbségi területén és egyáltalán Végnyugaton pedig számos mezővárost és több várost

³⁹ Balics I. k. 454. (Idézi Vass József: Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt c. munkáját is, 1862-ből, 30. l.)

⁴⁰ Békefi 22—24.

(41) Fejér IX. 5. 358.

X

is találunk ebben a korban, amelyek Pápóc falunál jelentékenyebbek voltak.

Hogy Végnyugaton hol voltak a mohácsi vész előtt falusi (városi) iskolák, azt ilyen oklevéli adatszerűséggel csak kevés esetben lehet megállapítani. Minthogy azonban bizonyos, hogy a XIV. és a XV. század folyamán már minden plebániái székhelyen, sőt néha kisebb községekben is voltak ilyenek, és bizonyos az is, hogy már az Árpádok idejében is fönállottak a plebániái székhelyeken, ha nem is mindenütt, ⁴² azt kell megállapítanunk, hol találunk ebben a korszakban plebániákat, mert ott iskola is volt. Természetes a plebániák székhelyére vonatkozólag sincsen mindig oklevéli adatunk, azért azt ilyen esetben közvetve állapítjuk meg.

Ahol ugyis templom volt, ott volt — nevezetesen az Árpádok alatt — a plebánia, amint ezt az első esztergomi zsinat már Szent László idejében el is rendelte ⁴³ és ott volt a plebániái iskola is. A sopronmegyei leányegyházaknak (azaz nem plebániái székhely) több, mint egyharmadában még a XVII. század és első és második felében sem volt templom vagy kápolna. ⁴⁴

Tudjuk azt, hogy Szent István rendelete szerint minden 10 falunak templomot kellett építenie. Hogy tényleg épültek templomok és létesültek már akkor plebániák, arról már az I. Endre idejében (1048 körül) tartott

⁴² Békefi 22—24. és Karácsonyi János: A katolikus egyház története Magyarországon.

⁴³ Balics II. R. II. k. 100. és Békefi Kápt. 346—347.

⁴⁴ Vanyó 6.

zsinat első pontja tanuskodik; kimondja, hogy a lerombolt és földült templomokat helyre kell állítani; a szabolcsi zsinat pedig Szent László idejében (1082) megparancsolja, hogy a lázadásban lerombolt vagy fölgújtott templomot a hívek, a „régiségtől“ elpusztultakat pedig a püspök állítsa helyre. ⁴⁵

A kényszerüségtől eltekintve építettek a szabad szállásbirtokosok később vallásos buzgóságból és már csak azért is, mert a templom volt gyakran — mint kőből épült és megerősített hely — a családi kincsek, a családi nemzetség okleveleinek az őrző helye. ⁴⁶

A falusi egyházak különösen a XIII. században szaporodtak el meglehetősen és főleg Dunántulon volt sok plebánia. ⁴⁷

Közvetlen oklevéli adatok.

Plebániai székhelyek közvetlen adataink szerint Mosonmegyében * a kö-

---

* 1225-ben Mosonmegye határán valahol Mosonújfalú vidékén találkozunk Dersu (?) templomával, amelyet Fluecendorf plebániából láttak el (...ecclesiam Dersu, cuius sanctuarium pertinet ad Fluecendorf Sv. I. 14.)

⁴⁵ Péterffy Károly: Sacra concilia 13. l. (Constitutiones ecclesiasticae regis Andreae I. — 1. Ut... templa demolita dirutaque reficerentur). — 18. l. (Caput VII. és VIII.)

⁴⁶ Németh Imre: Vág, sopronmegyei község története, 76. l.

⁴⁷ Balics 87. és Békefi Kápt. 55.

vetkezők voltak (zárójelben az oklevél kelte):*

Magyaróvár (1264, Girold clericus de Ovár) ⁴⁸; **Nezsider** (1313, plebanus et cives de Nesuld) ⁴⁹; **Mosonszentjános** (neve már 1296 körül előfordul, 1418, Tendel Farkas közjegyző plebános) ⁵⁰; **Hegyeshalom** (1424, Sand Marein = Szentmária, Somorja is) ⁵¹; **Nyulas** (1482, plebános.) ⁵²).

Sopron megyében: ****Sopron** (1278, Miklós a Szent Mihály templom plebánosa). Templomai a XV. század végéig: Szent Mihály, Szent János, Szent György, Szent Lélek, Szent Farkas, Szent Erzsébet (kórház) templom, továbbá Boldogasszony (a város falain kívül), Szent Margit, Szent Dorottya, Szent Fábián és Sebestyén, Szent Ja-

---

* A helységeket mai hivatalos (illetve volt hivatalos) magyar nevükkel jelölöm, a helységnevek történetére vonatkozó adatokat lásd a szerző munkájában: Nyugatmagyarország politikai és néprajzi története.

** 1225-ben a Répce mentén Alsólászló vidékén találjuk Szent Agota templomát (Sv. I. 11.), Sopronudvard és Ligvánd között ugyancsak egy templomot (U. o. 12.).

⁴⁸ Árp. III. 89. Orbán pápa a fülesí Szent Lőrinc, a bárándi Szent Demeter és a ligvándi Mindszentek kápolna birtokát Girold óvári pap (clericus) részére megerősíti.

⁴⁹ Anjou I. 320. és Dl. 19017. (Csánki III. 595.)

⁵⁰ Házi II. R. I. 206. és Árp. X. 453.

⁵¹ U. o. II. R. II. 339.

⁵² U. o. II. R. I. 206.

— kab, Szent Léránd, Szent János (a Szent Mihály templomban) és Szent Mária Magdolna-csontház kápolnái. Minden templomnak több papja (oltáros pap, káplán) volt a plebánuson kívül; nevezetesen minden oltárnak, mely mindegyik saját vagyonnal birt, megvolt a maga oltáros papja (rector, sacerdos, presbiter, capellanus, beneficiatus altaris S. N. N.) és a templomnak külön a prédikáló papja. Sőt egy-egy kápolnának is több oltára és a papjának (rector, sacerdos) kívül, több káplánja volt. Több plebánia és sok pap nevét ismerjük.⁵³ (Lásd a következő fejezetek során.)

Minezt azért tartom szükségesnek részletezni, mivel a sok plebános, pap, káplán és kispap között bizonyára több volt, aki oktatással foglalkozott, aminthogy közülük egyesek közjegyzői és orgonista teendőket is végeztek és mivel — mint látni fogjuk — az egyház iskolamesterét és segédeit (scholasticus et ministri ecclesiae) a város plebánosa fizette, vagy legalább is ő is fizetett nekik, és mivel oklevéli a datunk van arra is, hogy a városban több iskola volt.

A helyzet azonban nemcsak Sopronban volt ez, hanem a városban (Köszeg, Moson, Magyaróvár), illetve a nagyobb helyeken (mezővárosokban) mindenütt.

---

⁵³ Sv. I. 44. — Házi III. 322. Házi oklevéltárában igen sok adat van a soproni papokra vonatkozólag, főleg az I. Rész V., VI. és VII., de különösen óriási az adathalmaz a II. Rész I. és II. kötetében.

Agfalva (1358, ágfalvai pap)⁵⁴; **Hacsony** (1389, pap, 1469, plebános de Stratis Marie)⁵⁵; **Balf** (Mária templomát 1336-ban említik, 1392. plebános)⁵⁶; **Selegszántó** (Szent Andrásnak szentelt egyháza már 1390-ben előfordul, 1402 káplán)⁵⁷; **Lakompak** (1410 plebános)⁵⁸; **Kismarton** (Szent Márton tiszteletére szentelt kápolnáról már 1264-ben olvasunk, 1415, plebánia-templom, 1426, Köszegi János plebános és győri kanonok, 1481, Léránd és Miklós papok).⁵⁹

Sopronkeresztúr (1411, plebános, 1419, György káplán, 1420. Bálint plebános, 1486, templomigazgatók, 1493, két pap)⁶⁰; **Kelémpatak** (Szt. Jakab tiszteletére szentelt templomát már 1277-ben említik, 1425, a passauai egyházmegyéből való Egyed fia Miklóst nevezi ki a győri püspök Clingenbochra plebánosnak)⁶¹; **Harka** (Szűz Mária-templomáról már 1309-ben olvasunk. 1432, a harkai egyház régen te egyike volt a legelőkelőbb egyházaknak, 1434, Würzer János plebános)⁶²; **Fertőmeggyes** (templomát már 1331-ben említik, 1434, néhai Lőrinc plebános)⁶³; **Ruszt** (1436, plebá-

⁵⁴ Házi I. 117.

⁵⁵ U. o. 226. és V. 279.

⁵⁶ U. o. I. 69. és II. rész I. 5.

⁵⁷ U. o. I. 272. és Sv. I. 501.

⁵⁸ Sopron város levéltára IV. D. 1. 24. (Csánki III. 617.)

⁵⁹ Dl. 12552. (Csánki III. 592.) Házi II. 90. és 321., II. Rész I. 204.

⁶⁰ Sv. II. 46. és 214., Házi II. 177., VI. 119. és II. rész I. 154.

⁶¹ Házi I. 6., Árp. XII. 180. és Sv. II. 101.

⁶² Házi I. 21., Sv., II. 138. és 214.

⁶³ Házi I. 58. és III. 80.

nos, 1476, András plebános) ⁶⁴; **Szentmargitbánya** (régí nevéen Majád, Szent Margit tiszteletére szentelt templomáról már 1359-ben olvasunk, 1436, András plebános és alesperes) ⁶⁵; **Fertőfehéregyháza**, **Küllő**, **Pecsenyéd**, **Lajtaszentgyörgy** (1437. az idevaló plebánosok jobbágyairól van szó) ⁶⁶; **Nagyarton** (1452, plebános, 1457, Hösler Farkas plebános) ⁶⁷; **Hegykő** (1459, plebános) ⁶⁸; **Locsmánd** (1476 a templom plebánosa) ⁶⁹; **Pulya Középpulya**, 1482, András plebános) ⁷⁰; **Nagy-cenk** (Mindenszentek tiszteletére szentelt egyházáról már 1326-ban szó van, 1493, Bertalan plebános) ⁷¹; **Sopronbánfalva** (1493, a Szent Farkas-kápolna papja, 1525, a Szent Farkas-templom papja Rattaler Farkas) ⁷²; **Lakfalva** (1499, plebános) ⁷³; **Lépesfalva** (1493-ban templomát említik, amely 1466-ban épült, 1525, plebános) ⁷⁴; **Széleskut** (1526, plebános) ⁷⁵; **Fraknó** (várkápolnájából való egy 1240-es év. számú Mária-szobor, amely ma a mosonmegyei boldogasszonyi templom kegy-szobra, templomát 1347-ben Albert ni-

⁶⁴ U. o. 130. és II. Rész I. 187.

⁶⁵ U. o. III. 130. és Sv. I. 299.

⁶⁶ Sv. II. 257.

⁶⁷ Házi III. 394. és IV. 231.

⁶⁸ U. o. IV. 374.

⁶⁹ Sv. II. 507.

⁷⁰ Házi VI. 4.

⁷¹ U. o. II. Rész I. 235.

⁷² Házi I. rész VI. 19. és II. rész II. 12.

⁷³ U. o. II. rész I. 259.

⁷⁴ U. o. II. rész II. 2. és Vanyó 5.

⁷⁵ U. o. I. rész VII. 201.

kodémia c. püspök és győri kanonok szentelte föl, 1528, Jegerhofer Willibald plebános) ⁷⁶; **Fertőrákos** (templo-máról 1254-ben olvasunk, 1531, Mátyás plebános) ⁷⁷; **Kópháza** (1541, plebános). ⁷⁸

Vas megyében: Rábaszentmárton (1213, Petrus sacerdos) ⁷⁹; **Kőszeg** (1242, plebános, 1343, Hypolit kőszegi plebános, 1484, Farkas plebános) ⁸⁰; **Vasszentmihály**, Nemesmedves anya-egyháza (1336, Urbán plebános) ⁸¹; **Léka** (a plebánosok 1336 óta, midőn Szent Ferenc-rendi kolostor alapították, valószínűleg ferencrendiek voltak, 1428, a plebános jobbágyáról van szó) ⁸²; **Karácsfa** (parochiális egyházzal, 1482-ben a pálosoké lett) ⁸³; **Rohonc** (1484, plebanus de Rohoncz, 1517, Orbán közjegyző pap). ⁸⁴

⁷⁶ Győri Schematismus (1906) 52. Házi VI. 265. és P. Horváth A. dr.: A boldogasszonyi kegyhely története. 19–20 l. — A helység neve oklevélileg már 1202-ben (Farkasfertős) és 1436-ban előfordul. F. II. 395. és Sv. I. 5. és. 187.

⁷⁷ Házi II. R. II. 71. és Sv. II. 137.

⁷⁸ U. o. 144.

⁷⁹ Árp. új okmt. VI. 358.

⁸⁰ Dr. Borovszky Samu: Vas vármegye monográfiája, 138. Chernel II. rész 13. és Házi II. R. I. 215.

⁸¹ Leser, Güssinger Zeitung (1931) 369. folyt. Az oklevéli adat helyét nem ismerem.

⁸² Gr. Festetich keszthelyi levéltára. Castrif. 174 (157. d.) és Schematismus.

⁸³ 18719. (Csánki II. 762.)

⁸⁴ Szombath. kápt. lt. f. 52. n. 23. (Csánki II. 727.) és Házi VI. 363.

Gróf Széchenyi István

Kismartonnak, Fertőmeggyesnek, Sopronkeresztúrnak stb. — mint látuk — több plebánosát ismerjük.

A felsorolt plebániai községekben tehát az Árpádok és Anjouk idejében már voltak plebániai iskolák. Azonban természetes, hogy nem minden plebániáról maradt fenn oklevéli adatunk, és már a győri püspökség plebániatörténeti adataiból is, amelyek — mint látni fogjuk — a XVII. század első és második felében fölvetett egyházlátogatási jegyzőkönyvek révén napjainktól legalább a mohácsi vész koráig visszanyúlnak, nyilvánvaló, hogy nemcsak az említett helységek voltak plebániai székhelyek.

Az Árpádok korában ugyanis szinte minden esetben, de az Anjouk idejében is legtöbbször plebános székelt mindenütt, ahol templomot találunk.

Helységek, ahol templom volt.

Ebben a korszakban a következő helyeken említenek meg okleveleink templomot:

Moson megye: Mosonbánfalva (1267, régi nevén Vitéz)⁸⁵; **Ilmic** (1293, ecclesia B. Martini)⁸⁶; **Boldogasszony** (1335, híres bucsujáró hely, 1482, templomát és Asen remetét említik)⁸⁷; **Mosonujfalu** (1430, ecclesia lapidea in

⁸⁵ H. O. VI. 147.

⁸⁶ Major, Moson vmegye monográfiája, függelék, oklevelek, 184.

⁸⁷ P. Horváth Atanáz dr.: A boldogasszonyi kegyhely története. — II. R. 205.

honore S. Benedicti)⁸⁸; **Oroszvár** (1483 ecclesia in honore B. Mariae Virginis)⁸⁹; **Moson várában** Szent Katalin tiszteletére szentelt kápolna állott 1415-ben⁹⁰. Elpusztult **Tard** helység (Pomogytól nyugatra), Szent Péter templomával (1359, Sv. I. 517).

Sopron megye: Büdöskut (1359) és **Feketeváros** (1418).⁹¹

Kápolnák: **Fülesen** (Capella S. Laurentii, 1264.) és **Ligvándon** (1264, Capella Omnium Sanctorum).⁹²

Elpusztult község **Adonyfalva** (valahol Füles és Sopronkeresztur között), ahol Szent János tiszteletére szentelt egyház állott 1373-ban.⁹³

Vas megye: **Vaskeresztes** (1221, ecclesia S. Margarethe); **Pornóapáti** (1221, ecclesia B. Margarethe); **Szent-péterfa** (ecclesia Sancti Petri); **Pinkamindszent** (1221, ecclesia Omnium Sanctorum)⁹⁴; **Németujvár** (1244, ecclesia in monte Quizin)⁹⁵; **Kukmér** 1346, ecclesia S. Johannis)⁹⁶; **Városhalónak** (régii csucsives temploma van, 1461, ecclesia B. Mariae)⁹⁷; **Magyköl-**

⁸⁸ DI. 12266 (Csáki III. 687.)

⁸⁹ Pozs. kápt. lad. 13. fasc. 2. num. 21. (Csánki 676.)

⁹⁰ Csánki III. 672.

⁹¹ Házi II. R. I. 19. és Sv. I. 312.

⁹² Árp. III. 89.

⁹³ Sv. I. 407.

⁹⁴ H. O. VI. 12—15.

⁹⁵ Árp. II. 158. (Csánki II. 729.)

⁹⁶ A község tulajdonában volt 1346-ik évi határjárási oklevele, melyet Nagy Lajos parancsára a vasvári káptalan állított ki.

⁹⁷ Csánki II. 729. és Dr. Borovszky S.: Vas vármegye monográfiája, 107.

A szalonaki vár (Paumkirchner András)

X

ked (1314, Szent Miklós tiszteletére szentelt kápolnával, 1423-ban Egyházaskölked, 1501-ben pedig Szent Miklós templomával)⁹⁸; Szentkúton már 1198-ban kápolna állott, melyet Ugrin győri püspök a ciszterciek gondozására bizott.⁹⁹

Az eddig felsorolt helységek neve oklevélileg egyébként legnagyobbrészt a jelzett időnél már előbb szerepel.¹⁰⁰

Ezekben a községekben tehát szintén voltak plebániai (falusi) iskolák.

Helységek, amelyek nevüket templomi védőszentjüktől kapták.

Templom, tehát plebánia és iskola volt azokban az — oklevélileg már az Árpádok és Anjouk idejében, vagy legkésőbb a XV. század folyamán előforduló községekben is, melyeknek nevében már akkor "szent" jelzővel a templomi védőszent nevét találjuk, mint-hogy ezek a községek a helynévtörténeti tudomány megállapítása szerint templomuk védőszentjétől kapták nevüket. Ugyancsak templom emlékét őrzi helységnevekben az "egyház" vagy "egyházás" szó is, mivel az ősi magyar nyelvben "egyház" annyit jelent, mint "szentház". ("Egy" nem számnév, hanem régi alakjában: "eg, ig" jelentése: "szent"). Sőt talán éppen ezek a helységnevek mutatnak legrégebb templomainkra és plebániai székhelyekre.

⁹⁸ Csánki II. 768. és DI. 11403.

⁹⁹ Árp. VI. 193—195.

¹⁰⁰ Lásd Csánki Dezső: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában II. és III. k. és Polány István: Nyugat-magyarország politikai és néprajzi története.

Mindezekben a községekben ma is — ritka kivétellel — az a templom védőszentje, akinek nevét a község viseli, amint a már említett és a következő fejezetekben még említendő helységekben is legtöbbször ugyanaz a templom védőszentje, akit a hivatkozott oklevéli adatok megneveznek.

Azokat a szentnevű községeket természetesen, amelyekről az eddigi megállapítások során már szó esett, ez alatt a fejezet alatt mellözöm, csak hangsúlyozom, hogy ez a körülmény plebániájuk régiségét csak fokozza; nekünk ugyanis azt bizonyítja, hogy plebániájuk a templom védőszentjéről nyert nevükkel egyidős, tehát régebbi, mint azt az esetlegesen fönmaradt oklevéli adat mutatja.

Moson megye: (a zárójelben levő évszám a helység első oklevéli előfordulási évszámát jelzi) **Mosonszentandrás** (1437)¹⁰¹, **Mosonszentpéter** (1440)¹⁰². Elpusztult község **Szentgyörgyegyháza** (1324, St. Georgskirchen, a régi Macskád, Pátfalu és Boldogasszony között).¹⁰³

Sopron megye: **Kisboldogasszony** (1327, villa Sancte Marie, temploma 1005-ban épült)¹⁰⁴, **Sopronszentmárton** (1359)¹⁰⁵, **Lók**, régente Boldogasszonyfalva (1425)¹⁰⁶, **Szabadbáránd**, régente Egyházasháránd is (Szent Demeter ká-

¹⁰¹ Muz. llt. (L. Csánki III. 686).

¹⁰² Haz. llt. 405. (Csánki III. 685.).

¹⁰³ P. Adalbert E. Winkler: Die Zisterzienser am Neusidler See, 166., 168.—172, 140.

¹⁰⁴ Sv. I. 115. és Vanyó 5. (1641. évi can. visitatio.)

¹⁰⁵ Sv. I. 317.

¹⁰⁶ Sv. II. 99.

polnáját már 1264-ben említik, 1415)¹⁰⁷.
Elpusztult **Egyházasköny** (1241, a
Fertő mellett Oka táján)¹⁰⁸.

Vas megye: Nagyszentmihály (1273)
¹⁰⁹, **Szentelek** (1398)¹¹⁰, **Pusztaszent-**
mihály (1428)¹¹¹, **Öriszentmárton** (1479)
¹¹², **Egyházasküzes; Velemér, Szenthá-**
romság néven is (1360, alio nom. Scen-
trynitas, csúcsíves temploma 1150 kö-
rül épült, műemlék.)¹¹³.

Egyházasküzesen (ma elcsatolt né-
met nyelvterületen) és a már említett
Karácsonfalván valószínűleg már Szent Ist-
ván idejében volt templom és plébánia;
Egyházasküzesen ugyanis az iker
Gyepüküzesfalván és Karácsonfalván (németül
Hagensdorf) együtt a vezérek és Szent
István korabeli gyepük (az országhatá-
ron húzódó belső erdősítési vonal) men-
tén feküdt és oklevélileg már nagyon
régén, 1221-ben (Fwzes, Karachon) elő-
fordul.¹¹⁴

Régi templomaink.

Némely község régi templomának
tudjuk az építési, újjáépítési, illetve
főlszentelési idejét. Ilyen község Sop-
ron megyében **Márcfalva** (741 ?, sajtó-
hiba!), nagy négyszögletű kövekből
épült igen régi temploma van.¹¹⁵

¹⁰⁷ Árp. III. 89. és Sv. II. 22.

¹⁰⁸ Árp. új okmt. VII. 125. és Csánki
III. 634.

¹⁰⁹ H. O. II. 8. és Árp. XII. 73.

¹¹⁰ Sv. I. 529—530.

¹¹¹ Batthyány herceg körmendi le-
véltára II. Alm. I. 1. 2. sz.

¹¹² Dl. 20400. (Csánki II. k.)

¹¹³ Körm. Alm. II. lad. 9. n. 17. és
Schematismus (Szombathely).

¹¹⁴ H. O. 12—15.

¹¹⁵ Vanyó 5.

Oklevéli adat híján némely esetben a templom stílusából és egyéb körülményekből határozhatjuk meg a templom építési idejét. Ezek a körülmények: a sekrestyében vagy a szentély oldalfalába alkalmazott szentségház (falfulke) az Oltáriszentség őrzésére, ami az 1200-tól 1500-ig terjedő korszak (gótikus) rendszere volt; továbbá, ha a templom körül találjuk a temetőt, mivel a keresztény katolikus hívek ősidőktől fogva a templom köré temetkeztek; ezenkívül a harang származási ideje (főlirata). Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy Szent Márton és Szent György rendszerint igen régi templomok védőszentjei.

Régi templomok **Vas megyében: Ujkörtvélyes** (a régi Zalárd), Szent Márton tiszteletére szentelt árpádkori román stílusú templom van; a reformáció előtt itt volt a plébánialak, nem Királyfalván, sőt még a reformáció korában is a plébánia híveit ide e templom körül levő temetőbe temették; egyik harangja is 1404-ből való.¹¹⁶ **Rötfalva**, kettős templomának déli csúcsíves felét még Imre királyunk építtette 1199-ben; 1207-ben megnagyobbították, egyéb részei pedig a XVI. században épültek; északi fele a XV. vagy XVI. századból való; "plebániája a XIII. században valószínűleg megvolt".¹¹⁷

¹¹⁶ P. Leser, (1931. évf.) 359. folyt. (Moór Elemér; Ung. Jahrbücher. 1929. Band IX. Heft. I. S. 63. Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze).

¹¹⁷ Dr. Thirring Gusztáv: Sopron és a Magyar Alpok, továbbá Schematismus (Szombathely).

Sámfalva gyönyörű román-csúcsíves temploma műemlék; részben a XIII-ik és részben a XV. századból való, valamint a plebániája is; a gótikának remek alkotása ugyancsak Máriafalva temploma is 1469-ből.¹¹⁸ Németlövő (XII—XV. században Szék, vagy Szécs, most németül Schütz) a XIV. századból való Szent Márton tiszteletére épült¹¹⁹ csúcsíves temploma, mely körül hajdan a temető terült el; sajnos, mint azt személyesen megnéztem, már ezelőtt két évvel lebontás alatt volt; találunk benne fali szentségházat és van — állítólag IV. Béla korából való — nagyon régi harangja.¹²⁰

Ezekben a helységekből tehát már szintén a magyar királyság legrégibb századaiban kellett plebániának és plebániái iskolának lennie.

Megyei székhelyek és várak.

Bizonyos, hogy a megye székhelyén, tehát Sopronon kívül Mosonban, illetve később Magyaróváron is volt plebánia és plebániái iskola.

Ugyancsak legtöbb esetben biztosra vehetjük, hogy a legrégibb és legnevezetesebb megerősített helyeken, mint az illető vidékek védelmi pontjain és menedékhelyén — egyszersmind óriási uradalmak központján — ugyancsak ez volt a helyzet már Árpád-házi királyaink alatt. Annál inkább következtethetjük

¹¹⁸ Schematismus. (A szombathelyi püspöki megye papságának névtára.)

¹¹⁹ Visitatio canonica, anno 1697. 374. lap.

¹²⁰ Dr. Borovszky Samu: Vasvár-megye monográfiája.

ezt, mert eme várak hatalmas urai mind kitűntek kolostoralapításban és templomépítésben, ami egyet jelentett akkor lelkésztség alapításával; a templom fölszerelése, plebánusról való gondoskodás és annak javadalmazása ugyancsak a földesúr további gondja és kötelessége volt.

Tudjuk, hogy a megye székhelye egyzersmind erődített helyül szolgált. Ezekon kívül nyugati határunkat már az Árpádok és Anjouk idején több nagy szerepet játszó erős vár védte. Ezek voltak a már említett Nagymartonon, Kismartonon, Fraknón, Szentmargitbányán (régente Majád) s Locsmádon kívül Moson megyében: **Köpcsény** (1390)¹²¹, Sopron megyében: **Kabold** (1280)¹²², Szarvkő (1347)¹²³, Vas megyében: **Borostyánkő** (1327, régi temploma van falfülkével).¹²⁴

Az eddig említett helységek közül némelyiknek jelentősebb voltát mutatja még az is, hogy királyi harmincad- és vámhely (úti vámhely) volt, mint Vas megyében: Borostyánkő, Szentelek, Léka. Ez a körülmény vallásigazgatási szempontból való jelentőségüket szintén megerősítheti.

Végül ismét hangoztatom azt, hogy az első és második csoportban felsorolt községekről oklevélileg legtöbbször már sokkal előbb szó van, mint amely évben plebánosukat vagy templomukat említik.

¹²¹ Csánki III. 673. Söt Köpcsény, mint vár, egy kerület (districtus) központja volt. (H. O. II. 390. 1507-ből).

¹²² Árp. XII. 289.

¹²³ Sv. I. 199.

¹²⁴ Orsz. lt. Lib. reg. donat. V. 204.

Hol és hány plebánia és falusi iskola volt tehát az Árpádok és Anjouk korában?

Az előző öt fejezet alapján az alábbi feleletet kapjuk erre a kérdésre:

K ö z s é g e k (időrendben):

Moson megyében: Sopron megyében: Vas megyében:

A) Plebános vagy plebánia oklevéli megnevezéssel.

1 Magyaróvár	1. Sopron	15. Küllő	1. Rábaszent
2. Nezsider	2. Ágfalva	16. Pecsényéd	márton
3. Moson-	3. Haracsony	17. Lajtaszentgyörgy	2. Kőszeg
szentjános	4. Balf	18. Nagymarton	3. Vasszent-
4. Hegyeshalom	5. Selegszántó	19. Locsmánd	mihály
(Szentmária)	6. Lakompak	20. Hegykő	4. Léka
5. Nyulas	7. Kismarton	21. Középpulya	5. Karácsfa
	8. Sopronkeresztúr	22. Nagycenk	6. Rohonc
	9. Kelénpatak	23. Sopronbánfalva	
	10. Harka	24. Lakfalva	
	11. Fertő-	25. Lépesfalva	
	meggyes	(régente Gyula)	
	12. Ruszt	26. Széleskut	
	13. Szentmargit-	27. Fraknó	
	bánya	28. Fertőrákos	
	14. Fertőfehér-	29. Kópháza	
	egyháza	(régente: Viz)	

Összesen : 5.

Összesen : 29.

Összesen : 6.

A három megyében tehát összesen: 40.

B) Templom oklevéli megnevezéssel.*

Moson megyében:	Sopron megyében:	Vas megyében:
1. Mosonbánfalva	1. Büdöskút	1. Szentkút
2. Ilmic	2. Feketeváros	2. Vaskeresztes
3. Boldogasszony	3. Adonyfalva (elpusztult)	3. Pornóapáti
4. Mosonujfalu		4. Szentpéterfa
5. Oroszvár		5. Pinkamindszent
6. Moson		6. Németujvár
7. Tard (elpusztult)		7. Kukmér
		8. Városszalónak
		9. Nagykölked
Összesen : 7.	Összesen : 3.	Összesen: 9.

A három megyében összesen : 19.

* A csak kápolnával bíró Fülest és Ligvándot nem vettem bele az összegezésbe.

C) Amelyek nevüket templomi védőszentjüktől nyerték :

Moson megyében:	Sopron megyében :	Vas megyében :
1. Mosonszent- andrás	1. Kisboldogasszony	1. Nagyszentmihály
2. Mosonszent- péter	2. Sopronszent- márton	2. Szentelek
3. Macskád (a régi Szentgyörgy- egyháza, elpusztult)	3. Lók (régente Boldogasszonyfalva)	3. Pusztaszent- mihály
	4. Szabadbáránd (ré- gente Egyházas- báránd is)	4. Őriszentmárton
	5. Egyházasörkény (elpusztult)	5. Egyházasfüzes
		6. Velemér, (régente Szentháromság is)
Összesen : 3.	Összesen : 5.	Összesen : 6.

A három megyében összesen: 14.

X

D) Községek egyébként megállapítható ősi templomokkal.

Moson megyében:

Sopron megyében:

Vas megyében:

1. Márcfalva

- 1. Ujkörtvélyes
(ma Királyfalván
van ez a plebánia)
- 2. Rótfalva
- 3. Sámfalva
- 4. Németslövő

Összesen : —

Összesen : 1.

Összesen : 4.

A három megyében összesen: 5.

E) Amelyek megyei szék helyek vagy nevezetes várak.

Moson megyében:

Sopron megyében:

Vas megyében:

1. Köpcsény

- 1. Kabold
- 2. Szarvkő

1. Borostyánkő

Összesen: 1.

Összesen : 2.

Összesen: 1.

A három megyében összesen: 4.

—
44
—

A ciszterciák falusi iskolái.¹²⁵

Kifejezett adataink maradtak ennek a nagymúltú rendnek mosonmegyei plebániai iskoláiról. Midőn a kipusztult besenyő és székely telepek helyén 1203-ban és 1217-ben megalapították új helységeiket, birtokaik művelését laikus testvérek és birtokonként 35—35 új telepes végezte; ezeknek oktatását a laikusok mestere — magister laicorum — látta el, aki egy páter volt.

Évszám szerint tudjuk, hogy birtokaikon, **Barátudvaron**, **Pátfalun** és **Sásonyban** plebániai iskola volt 1547-ben; már pedig bizonyos, hogy ha ebben az időben ezek a községek plebániai iskolával bírtak, két török fölvonulás után a legnagyobb közéleti és politikai zűrzavar közepette és amidőn ellenreformációról még szó sem lehet, — akkor ezeken a plébániákon az iskolák már régen, a helységek megalapítása óta virágoztak.

Barátfalu iskolájáról a kolostori iskolákkal kapcsolatban még külön is meg kell emlékezniem.

A föntebbiek szerint tehát plebánia és falusi (plebániai) iskola volt összesen Moson megyében 19, Sopron megyében 41, Vas megyében pedig 25, azaz a három megyében összevéve 85.

¹²⁵ Ezeket az adatokat P. Winckler Adalbert, „Die Zisterzienser am Neusiedler See“ c. mű szerzője kérésemre levélileg volt szives velem közölni.

3. A győri püspökség plebánia-történeti adatai.

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a XVII. század első és második feléből.

Hogy az eddig felsorolt valamennyi helységben tényleg volt a mohácsi vést megelőző korszakban plebánia, tehát plebániai iskola is, azt a győri püspökség történetének adatai is bizonyítják.

Ezeket az adatokat az illető püspökség egyházlátogatási jegyzőkönyvei szolgáltatják, amelyeket Moson- és Sopron megyében a XVII. század első és második felében (1641, 1646, 1651 és 1659), Vas megyében * pedig az 1697/8-ban és 1714/15-ben megtartott hivatalos egyházmegyei látogatás (kánoni vizsgálat, visitatio canonica) alkalmával a püspöki megbízott, az illető plebános, a községbíró, esküdtek és az egyházi (templomőr)¹²⁶ jelenlétében a rendelkezésre állott plebániai, illetve községi okiratok, följegyzések stb. és a jelen voltak bemondása alapján vettek föl. Minthogy régente a bíró és az esküdtek az idősebb emberek közül kerültek ki, akiknek ennél fogva a plebánia főnállásának idejéről atyjuk, öregatyjuk, valamint a község legöregebb embereinek biztos tudása alapján legalább mintegy 100 évre visszamenőleg tudomásuk

* A fönntemlített egyházlátogatások idején Vas megye még szintén a győri püspökséghez tartozott.

¹²⁶ Az 1611-ik évi nagyszombati zsinat rendelete szerint. (Synodus Tirnaviensis. Caput V. De visitatione ab archidiaconis instituenda. Utolsó előtti bekezdés).

volt, és mint hogy másrészt a régebbi

visitatio canonicák, plebániai, illetve püspökségi (egyházmegyei), kegyúri (földesuri uradalmi) és községi följegyzések, ~~volt és mint hogy másrészt a régebbi~~ adatok stb. ennél mindenesetre valamivel még régebbre, mintegy 150 évre visszanyúltak, azért az egyházlátogatási jegyzőkönyvnek a plebánia korára vonatkozó meghatározása történetileg hiteles.

A győri püspökség egyházlátogatási jegyzőkönyvei a plebánia vagy a plebániai templom korát ezekkel a kifejezésekkel jelzik: antiqua (rég), antiquissima (igen régi, legrégebbi), nimum antiqua (igen régi), ab antiquis catholicis est aedificata (a régi katolikusok építették), ab antiquissimis catholicis aedificata (a legrégebb katolikusok építették) stb. Ezeket a kifejezéseket az egyházmegyei papi névtárak, az ú. n. Schematismusok is átvették.

Ezek a kifejezések azt jelentik, hogy az illető egyházlátogatás (1641, 1646, 1651, 1659, illetve 1698) alkalmával már nem tudták a plebánia vagy a templom alapítási idejét pontosan megállapítani, csupán annyit, hogy „rég” vagy „igen régi”.

Ha Moson és Sopron megyében 1641—1659-től 120—150 esztendő visszszámítunk, akkor a plebánia alapítási ideje a mohácsi vész előtti korra, vagyis legalább a XV. századba esik.

Ugyancsak hasonló eredményre jutunk, ha Vas megyében 1697-től 150 évvel visszafelé megyünk. Ekképen — annál inkább, mert pl. Rohonc egyházlátogatási jegyzőkönyve az 1659-ik évi can. vis.-ra is hivatkozik — ugyancsak

mintegy a XVI. század közepéig vagy a mohácsi vész koráig jutunk, azonban nyilvánvaló, hogy a török dűlás és a reformáció kellős közepén plebániák nem létesültek, hanem inkább elpusztultak, elsorvadtak, kihaltak, elmúltak, vagy többet összevontak, amint erről 1560-ban I. Ferdinándnak a nagyszombati zsinathoz kiadott dekrétuma és 1611-ben a nagyszombati zsinat ötödik fejezetének utolsó előtti bekezdése tanuskodik és rendelkezik.¹²⁷ Az „anti-quissima“ és „nimium antiqua“ (igen régi) kifejezésű plebániák korát pedig még régebbre kell tennünk.

Már pedig egy-két kivétellel az összes községek, amelyekről fõntebb meghatároztuk, hogy az Árpádok és az Anjouk korában vagy legkésõbb a XV. század folyamán plebániájuk volt, az egyházlátogatási jegyzõkönyvek említett megállapítása szerint is és a kifejtt értelmzés mérvében „régí“ vagy „nagyon régí“ plebániák, tehát a kánoni visitációk oklevéli adatokon nyugvó megállapításaimat igazolják, amint viszont eme megállapítások az egyházlátogatási jegyzõkönyveket hitelesítik ebben a vonatkozásban.

A fõlsorolt plebániák közül ma nincs meg a macskádi, egyházasõrkényi és adonyfalvai (Sopron m.), mert e községek elpusztultak.

Nem plebániái székhelyek ma: Sopronbánfalva, Lépesfalva, Küllõ, Lak-

¹²⁷ Péterffy Károly, *Sacra concilia*, 41. lap: Az elpusztult egyház javai más egyházhoz csatolandók. — Synodus Tirnaviensis, Caput V. De visitatione ab archidiaconis instituenda.

falva és Lakompak. Ezek azonban fenti adataink szerint 1526 előtt plebániák voltak. Lépesfalváról, mint volt plebániáról, a Schematismus még megemlékezik.¹²⁸

1521-ben **Darufalván** is találunk templomot Szent Anna tiszteletére.¹²⁹ Ez a plebánia a Schematismus szerint "új".¹³⁰ **Városszalónak, Németlövő és Egyházasfüzes** 1697-ben nem volt plebánia, azonban templomaik régiségét az is hangsúlyozza.¹³¹

A többi plebániák és falusi iskolák.

Az előző fejezet alapján nyilvánvaló, hogy nemcsak a főlisorolt 80 községben volt a mohácsi vést megelőző korszakban plebánia és plebániái (falusi) iskola, hanem mindazokban a községekben, amelyeket a 1641., 1646., 1651., 1659-ik, illetve 1697-ik évi egyházlátogatási jegyzőkönyv "réginek" vagy "nagyon régi"-nek mond.

Ezek az említettekén kívül **Moson** megyében: **Császárkőbánya, Lajtakáta, Pándorfalu, Védeny, Zurány** (nezsideri esperesség); **Féltorony, Gálos, Pomogy, Mosontarcsa, Mosontétény, Balla** (féltoronyi esperesség); **Bezenye, Dunacsun, Horvátjárfalu, Mosonkörtvélyes, Miklósfalu, Nemesvölgy, Németjárfalu, Rajka** (magyaróvári esperesség); **Horvátkimle, Mosonkálnok, Mosonszolnok**

¹²⁸ Schematismus (1906) 48. l.

¹²⁹ Házi II. R. I. 386.

¹³⁰ U. o. 48. l.

¹³¹ Vis. can. 54., 122. és 365. l.

(mosoni esperesség). Összesen 22 plebánia és ugyanannyi iskola.

Sopron megyében: **Borbolya, Sopronkertes, Fraknónádasd, Somfalva, Vulkapordány** (kiszoldogasszonyi esperesség); **Lajtaszentmiklós, Lajtaújfalú, Rétfalu, Tormafalu, Völgyfalva**, (nagymartoni esperesség); **Kishőflány, Lajtapordány, Lorettom**, (mostani műemlék-templomát Széchenyi György, győri püspök 1659-ben szentelte föl), **Nagyhőflány, Szárazvám, Vimpác**, régente Cseki (kismartoni esperesség); **Cinfalva, Darázfalva, Oka, Oszlop** (ruszti esperesség); **Alsórámóc Répcebónya, Császfalu, Csáva, Vámosderecske, Felsőlászló, Répceköhalom, Szikra, Veperd** (sopronszentmártoni esperesség); **Alsópulya, Répcesarud, Füles, Horvátgyirót, Répcekethely, Peresznye** (locsmáncsi esperesség); **Fertőboz, Sopronnyék, Récény** (sopronkereszturi esperesség). Összesen 38 plebánia és iskola.

X
Vas megye. — Rendkívül jellemző, hogy az említett vasmegyei Őrség helységeinek plébániái — ugyancsak a felső-őri is — az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatai szerint tényleg nagyon régiek. **Kerca**, hozzátartozik **Bajánháza**, plébániáját 1100 körül alapították, ugyancsak a **hódosi** (ehhez tartozik **Kapornak**) és a már említett vele-méri plébániákat is; **Őriszentpéter** plebániája 1200 körül alapított, **Nagyrákos** plébániája is régi. — Továbbá: **Csém, Nagynarda** (szombat-hely-felsőkerületi esperesség); **Tömörd** (kőszegi esperesség); **Pörgölény** (lékai esperesség); **Incéd, Felsőkethely, Pinkamiske** (rohonci esperesség); **Vasfarkfalva, Felsőőr, Kicled, Pinkafő, Vörösvár** (pinkafői esperesség); **Baksa**

falva, Németcsencs (szenteleki esperesség)*; Némethidegkut, Várszentmiklós, Rábakeresztur (németujvári esperesség); Alsóbeled, Pinkakertes (pinkavölgyi esperesség); Vasdobra, Felsőszőlők, Gyanafalva (szentgotthárdi esperesség).

Nagyon valószínű azonban, hogy még a következők is a régi plebániák közé tartoznak, bár az egyházmegyei adatok szerint föllállításuk újabban történt: **Óbér** (a mostani plebánia 1788-ban állítottott föl, 1689 előtt azonban már régen templom volt ott)¹³²; **Német-szentgrót** (1789-ben állítottott föl mostani plebániája; Szent Márton tiszteletére szentelt régi temploma és régi plebánialaka van).¹³³ Ezek a plebániák valószínűleg a reformáció idején pusztultak el. Bizonyos azonban, hogy **Ujhegyen** (régente **Ujfalú**) már a mohácsi vészt megelőző időben volt plebánia; 1565-ben plebánosáról van szó.¹³⁴ — Összesen 23 plebánia és iskola, Óbért, Német-szentgrótot és az őrségi plebániákat nem számítva. Tehát a három megyében összesen 83 plebánia és ugyanannyi iskola.

E szerint Végnyugaton 1526 előtt, tehát jórésztben már az **Árpádok** (1001—1301) és az **Anjouk** (1308—1387) idején összesen 168 plebániát és **falusi iskolát** találunk, még pedig Moson megyében 41-et, Sopron megyében 79-et és Vas megyében 48-at.

* Németcsencsen 1697-ben az egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint volt plebánia és az ott közölt néhány adat arra mutat, hogy régi. (205. l.)

¹³² Can. vis. 136. lap.

¹³³ U. o. 150. lap.

¹³⁴ P. Leser 286. folyt. (1930-ik év.)

X

Tekintve azt, hogy a terület mai helységei nem sok kivétellel már abban az időben is mind megvoltak¹³⁵ — igaz, hogy igen gyakran csak néhány házas telepeken —, ma pedig Végnyugaton 373 * község van, azért megállapíthatjuk, hogy aránylag elég sok plebánia és iskola működött ezen a vidéken, főleg Moson és Sopron megyében. Moson megyében ma is csak 41 plebánia van, a községek száma 47, iskola ugyanannyi. (Ujabb plebániák: Lajtaujfalu és Magyarkimle, viszont a régi Macskád és Tard elpusztult). Sopron megyében a plebániák száma 83, 108 község és elemi iskola is csak 117 van. (Ujabb plebániák: Darufalva, Siklósd, Lajtaszék, Felsőrámóc, Lánzsér — anyakönyve 1724-től —, Horvátzsidány, Ligvánd, Malomháza, Und, viszont Sopronbánfalva, Lépesfalva, Küllő, Lakfalva és Lakompak ma nem plebániái székelyhelyek.) Még Vas megyében volt aránylag legkevesebb plebánia és ilyen iskola; abból a korból 48 plebániát tudtam kimutatni, ma pedig 63 van (15-el több), a községek száma 218 — igen sok a törpe község! — és majdnem ugyanannyi elemi iskola. (Ujabb plebániák: Alsóór, Árokszállás, Badafalva, Barátfalva, Bándol, Felsőszénégető, Kupfalva, Lődös, Monyorókerék, Nagysároslak, Pásztorháza, Pósaszentkatalin, Strém, Vasjobbágyi, Vaskomját és talár az említett Németcsencs, Német-szentgrót és Óbér).

¹³⁵ Lásd Polány István: Nyugatmagyarország néprajzi története. Német és horvát telepedések.

* Lásd a Függelékben: Földrajzi áttekintés.

Végnyugat, az ország kultúrterülete.

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy Végnyugat abban az időben is, midőn egyébként még a magyar anyanyelvű lakosság eleinte többség, utóbb pedig fokozatosan — bár mindig igen erős — kisebbség volt, az országnak legkultúráltabb területei közé tartozott, ha ugyan nem az volt, amiben természet-szerűleg a plebániai (falusi) iskolákon kívül igen nagy, sőt vezetőszerű volt a városi, főleg a soproni és a kolostori iskoláknak.

Egyébként a falusi és a városi iskola tanulmányi rendje ebben a korszakban, valamint a XVI., XVII., sőt még a XVIII. század folyamán sem volt egységes. Az egyikben többet tanítottak, a másikban kevesebbet; sőt a tananyag mennyisége a szerint változott. hogymilyen volt a plebános vagy iskolamester készütsége.

Az iskola nevelés tekintetében modern szemmel tekintve is magas fokon állott: együttes főladata volt erkölcsi és értelmi nevelést nyújtani tanítványainak az iskoláztatás minden fokban.¹³⁶

A plebánosok templomukban és iskoláikban, valamint iskolamestereik, nagyszerű, századokat hordozó munkét teljesítettek; a szilaj honfoglaló magyarság lelki adottságaiból kifejlesztették népünk értékes és gyönyörű jellemét: mélyen vallásos, áldozatosan hazaszerető, vendégszerető, szíves, becsületudó, lovagias és művelődést áhító lelkületét. Manapság megváltozott vi-

¹³⁶ Békefi 48.

szonyaink — sajtó, mozgó, rádió — között a népiskola ezt a nevelőmunkát minden tudományos és technikai fölkészültsége és tanítóink legmagasabb teljesítménye mellett sem tudja egymagában elvégezni.

4. A városi iskolák.

A vidéki felsőbb iskoláztatás központjai.

Városokról abban az értelemben, mint a későbbi századokban, csak a tatárjárás után, nevezetesen az Anjouk trónrajutása óta beszélhetünk. Végnyugaton ekkor, a XIII. század második felében szerveződtek városokká Moson, Magyaróvár, Sopron és Kőszeg és a XIV. század első felében fejlődtek valóságos városokká. Mosont 1137-ben, Sopront pedig 1225-ben¹³⁷ már mint várost említik ugyan okleveleink, azonban ez a kifejezés csak a vármegyei székhelynek, a hely fontosságának és nagyobb voltának szól. Viszont még 1254-ben is a tatárjárás után egy ízben, mint falut (villa) említi az oklevél.¹³⁸ Mint kiváltságos polgárokkal bíró helyet, azaz várost, Sopront — IV. Bélára való hivatkozással — IV. László említi 1278-ban.¹³⁹ Kőszeg először, mint ilyen, 1328-ban¹⁴⁰, Magyaróvár pedig 1354-ben¹⁴¹ fordul elő. Egyik oklevelünk 1348-ban Rohoncot (Vas m.) civitsanak nevezi,¹⁴² ezt azonban aligha vehetjük szabatos közjogi értelemben.

¹³⁷ Sv. I. 16.

¹³⁸ Házi I. 3.

¹³⁹ F. V. 2. 375.

¹⁴⁰ F. VIII. 3. 226.

¹⁴¹ F. IX. 2. 324.

¹⁴² F. I. 1. 636.

Rohonc a mohácsi vész után mezővárosként szerepelt. Kismartont is 1388-ban szabad városnak, Zurányt 1399-ben, Németujvárt 1427-ben, Nezsiedert pedig 1430-ban városnak (civitas) mondja az oklevél.¹⁴³

A városok föllendülésével a városi iskolák is hatalmas fejlődésnek indultak. Ez az iskola sokkal nagyobb képzettséget nyújtott a falusi iskolánál. Nemcsak a városi polgárság gyermekei látogatták, hanem a vidékről is beadták nemes családok gyermekeiket a városi iskolába, amely gyakran el látást is adott ezeknek a tanulóknak, vagy egyes családoknál voltak elhelyezve. Institor Pál soproni polgárnál 1524-ben két diák (studens) volt szálláson, illetőleg nála étkeztek.¹⁴⁴ Ugyancsak 1524-ben olvassuk, hogy Sopronban az iskolákba — a vád és vizsgálat adatai szerint — ugyancsak ettől a polgártól húst küldtek.¹⁴⁵ Ezek bizonyára olyan iskolák voltak, amelyek bennlakással (convictus) voltak összekötve.

---

¹⁴³ Sv. I. 491., Csánki 678., U. o. 729., F. X. 8. 629.

¹⁴⁴ Sv. I. 491. (Házi I. R. VII. 125. : Quod quidam studens diceret, quod cum eo, Paulo Institore, comedisset carnes suillas . . . quadam die sabbati“; ezután: ” . . . quod Paulus Institor comedisset cum duobus studentibus unam calcedam de carnibus suillis“.)

¹⁴⁵ Házi VII. 125. (Scio, ubi coxerunt et comederunt carnes et ex eis ad scholas miserunt.)

A városi iskolamesterek és segédek.

Városi iskolák létesülése után a vidéki papság — a káptalani iskola mellett — itt szerezhette meg szükséges képzettségét. Hogy milyen magas színvonalú tanintézetek voltak ezek, bizonyítja az is, hogy baccalaureatussal bíró, sőt egyetemet végzett tanítóik is voltak, mi több, még segédtanítóik között is találunk baccalaureusokat. — Kornberger György, akit Pottendorfer Albert gróf ajánl Sopron város tanácsának, a hét szabad művészet mestere és "levéltudó" (azaz tud fogalmazni mindenféle iratot és írásművet.) — Magas színvonaluk bizonyítéka az is, hogy pl. 1365 és 1450 között a bécsi egyetemnek 36 hallgatója volt, akik a soproni városi iskolából mentek az egyetemre.¹⁴⁶

Ebben az iskolában a hittan, olvasás és ének mellett tanították az ipar és kereskedelmi élet fontos tudományát, a *020. tant.* ~~latin haszna~~ miatt is. Némely városi is több helyen a latin nyelvet; ez esetben "latin iskola" volt a neve. A latin nyelvet az ének és némileg a hittan miatt volt szükséges tanítani, de azt hiszem, mint az akkori világnyelvet, gyakorlati haszna miatt is. Némely városi iskolában az anyanyelvet is tanították.¹⁴⁷ Megemlítem, hogy 1600-ban Pozsonyban latin és német iskolával találkozunk; ez az adat ugyan idő szerint szorosan véve a következő korszakot jellemzi, azonban ez az állapot fej-

¹⁴⁶ Békefi 150—155.

¹⁴⁷ Békefi 41. és 47.

lődés szerint bizonyára sokkal régebbi korbá: nyúlik vissza. ¹⁴⁸

Az iskolamesterek nagyrészt papok, de világiak is vannak. A világi iskola- mestert a városi tanács fogadta (választotta) — gyakran különféle aján- lásokra — rendszerint egy esztendőre, a plebános véleményének meghallgatá- sával. Pottendorfer Albert gróf (az alsóausztriai Pottendorfról, de a szom- szédos Sopron megye területén is nagy- birtokos volt; honosított magyar fő- urak is voltak a család tagjai között) 1462-ben Konrberger (Chornperger) Györgyöt ajánlja egyik iskolamesterül a soproni tanácsnak, mert a soproni iskolamester Szentgyörgynél nem akar tovább "rectorkodni" ("regieren", né- met szövegben). ¹⁴⁹

A szolgálat naptári ideje Sz. György- től a következő Szent György napig tartott. ¹⁵⁰ Rendes készpénz és egyéb járandóságot kapott a várostól, kész- pénzt a szülőktől s az egyháztól, a temp- lomtól, amint ezt már 1354-ben Sopron- ban látjuk. ¹⁵¹ A szülők még végren- deletileg is hagynak az iskolamester- nek, hogy gyermekeiket oktassa; Zirk- dorffer János özvegye, Borbála, 1504- ben azért hagyományoz neki, hogy a fiát szorgalmasan tanítsa. Ugy látszik, hogy javadalmazásukra az egyházi in- gatlan bizonyos részének hasznóbére vagy haszonélvezete is szolgált; az előbb említett évben a plebánost azzal

¹⁴⁸ Jedlicska Pál: Adatok Pálffy Miklós életrajza és korához, 733. l.

¹⁴⁹ Házi V. 141.

¹⁵⁰ U. o.

¹⁵¹ Házi I. 102—104. és Békefi 155.

vádolják, hogy az iskolamesternek és segédeinek a földbér-tartozást nem adta meg.¹⁵² Ez utóbbi körülmény azt is mutatja, hogy a városi iskola és iskolamesterség is eredetileg az egyház (plebánia) intézménye volt, illetve egyházi eredetű és abból fejlődött.

A kölcsönös viszonyt a plebánia és az iskolamester között részletezi az a körülmény is, hogy a plebános végrendeletében többször megemlékezik az iskolamesterről és hagy neki. Weiteni Orbán 1400-ban többek között három könyvet hagyományozott János iskolamesternek, amelyek közül egyet az iskolamester kötött be. Ugy látszik, az iskolamester az egyház (templom) részére efféle munkát is végzett. Puhel Pál oltáros pap 1458-ban az iskolamester (tanító) részére alapítványt tesz. Ezekén kívül a következő papok emlékeznek meg és hagyományoznak az iskolamester részére: 1477-ben¹⁵³ és 1489-ben¹⁵⁴ a káplán (javadalmas pap), ez utóbbi évben az iskolamester "igazságosságáért" (Für seine Gerechtigkeits), 1485-ben¹⁵⁵ Resch Jakab pap Bálint iskolamesternek (mert tartozik neki?); 1534-ben¹⁵⁶ Wetzer Farkas, a kórházi-templom plebánosa, hogy (a temetésén) a zsoltárt énekelje; 1535-ben Lang Péter¹⁵⁷ pap a plebánosnak hagyományoz, de juttasson belőle Farkas iskolamesternek.

¹⁵² U. o. I. R. I. 102—104.

¹⁵³ Házi II. R. I. 124.

¹⁵⁴ U. o. 229.

¹⁵⁵ U. o. 217.

¹⁵⁶ U. o. I. 67—68.

¹⁵⁷ U. o. 100.

Az 1354-ik évi oklevél kifejezetten is így szól: az egyház iskolamesterei és segédei.¹⁵⁸

Az iskolamester neve: scholasticus, rector scholae, magister scholae, ludimagister, ludirector, német szövegű okmányokban Schulmeister.

Voltak aliskolamesterek és segédek, vagy ahogyan ma mondanánk, segéd-tanítók is; ezeket Békefi szerint az iskolamester fogadta.¹⁵⁹ Azonban úgy veszem észre, hogy Sopronban ez nem — vagy legalább nem mindig — volt így. 1354-ben Henrik plebánost azzal vádolják — és ebben saját négy káplánja is ellene tanúskodik —, hogy az egyház iskolamesterének és segédeinek a járandóságát nem adta meg (quod ipse scholastico et ministris ecclesie debita solaria non persolvit).¹⁶⁰ Puhel Pál, a Szent Mihály templom Szentháromság oltárának papja — mint látuk — 1458-ban közös alapítványt tesz az egyik iskolamester és az aliskolamester (Untermeister) részére.¹⁶¹ Már pedig, ha az iskolamester fogadta volna segédeit, akkor a legnagyobb valószínűség szerint ő fizette volna és vagyoni jogi szempontból ilyen hagyományozásoknál is csak ő szerepelt volna, illetőleg a hagyományozó csak az ő személyét tekintette volna. Ugy látszik tehát, hogy ezeket is a városi tanács vagy egyenesen a plebános fogadta.

¹⁵⁸ Házi II. R. I. 181. és I. R. IV. 257. és I. 102—104.

¹⁵⁹ Békefi 34.

¹⁶⁰ Házi I. 102—104. U. o. IV. 257.

¹⁶¹ U. o. IV. 257.

Locatusnak, sociusnak (Gesellen, Sopronban 1425-ben) is nevezték őket.¹⁶²

Iskolaépület; tanulók és ellátásuk.

Az iskola legtöbbnyire külön épület volt tantermekkel, esetleg szállással a vidéki tanulók számára. Sopronban több iskola volt (1524-ben: ad scholas) és — mint láttuk — több bennlakással és ellátással volt összekötve.¹⁶³

A szállásadók vallási életére hatósággal felügyeltek. Az említett diáktartó Institor Pál és felesége ellen azért folyt eljárás, mert a város vizsgálatot indítván az elharapózott lutheri tévtanok ügyében, azt a vádat is megvizsgálta, hogy valóban evett-e Istitor Pál diákjaival bőjti napon húst, és hogy felesége a pénteki húsevésről tényleg helyeslőleg nyilatkozott-e.¹⁶⁴

A tanulók a város életében nagy szerepet játszottak. Temetésen ők is énekeltek, lakodalmakon a zenét vagy éneket szolgáltatták, a város előkelőségeit nevük napján fölköszöntötték, mise alatt — kivált nagyobb ünnepeken — és más szertartásoknál énekkarukkal közreműködtek és ünnepélyesebbé tették az istentiszteletet. Mindezt jutalmat, díjazást kaptak.¹⁶⁵

Pálffy Miklósnak, a győri hősnek és Dunántúl főkapitányának temetésén 1600-ban Pozsonyban a rendkívüli gyászpompájú temetési menetben résztvett a pozsonyi német iskola és a latin iskola testületileg. A latin iskola előkelőbb elhelyezést kapott, mert a német iskola

¹⁶² U. o. II. R. I. 32. és Békefi 34.

¹⁶³ Házi VII. 125—127.

¹⁶⁴ U. o.

¹⁶⁵ Békefi 35.

a mentben a második, a latin iskola pedig a huszonkettedik tagozat volt. Úgy látszik, hogy a latin iskola szolgáltatta — legalább részben — az éneket is, mert "a latin iskolát és az énekeseket" a temetési menetben együtt, a huszonkettedik tagozatban említik.¹⁶⁶

A tanulók egy része legénykorban levő ifjú volt, akik közül némelyik már tanítással foglalkozott (énektanító), és mint felnőtt ifjú, vendéglőbe is be ment.¹⁶⁷

Miért van olyan kevés adatunk még a városi iskolákról és iskolamesterekről is ?

Sajnos, Végnyugat városi iskoláiról nincsen sok adatunk, ezek is — csekély kivétellel — csak Sopronra vonatkoznak. Ezen azonban nincs mit csodálkoznunk.

Sopron város nagybőségű oklevélszerkeze igen sok személyi adatot tartalmaz a város tanácsosairól, papjairól, polgármestereiről; rengeteg adatot találunk benne ipari, bel- és külkereskedelmi és adózási vonatkozásban; számtalan iparos, kereskedő és gazda nevét őrzi nemcsak a városból, hanem az egész megyéből, sőt Végnyugat egész területéről is, azonban az iskolákra, iskolamesterekre vonatkozólag kevés adatot nyújt, ámbár — mint láttuk — több városi iskolája volt, és annak ellenére, hogy ezeken kívül három rendnek is volt kolostora a városban, tehát kolostori (közép) iskolák is állot-

¹⁶⁶ Jedlicska Pál: Adatok Pálffy Miklós életrajza és korához. 733. l.

¹⁶⁷ Házi I. R. VII. 127.

tak a város falain belül. Ne csodálkozzunk tehát, ha a többi városok (Moson, Magyaróvár, Kőszeg), amelyek, mint városok, jelentéktelenebbek és kisebbek voltak, és még inkább más kisebb helyek, falvak iskoláira vonatkozólag ebből a korból eddig kifejezetten csak Pápóc iskolájáról van tudomásunk, a helység azonban nem tartozik szorosan az általam tárgyalt Nyugatmagyarország területéhez.

Jellemzésül megemlítem, hogy a Sopron vármegye oklevéltárában található oklevelek 93 kanonokot említenek meg a **vasvári káptalan tagjai közül névszerint és — kevés kivétellel — káptalani foglalkozásuk szerint is**; megemlítenek több karkáplánt és néhány — kisebb rendeket viselő — clericust, de a káptalani iskola tanárát (scholasticus, lector, sublector) — pedig zsinati és pápai rendeletek folytán okvetlenül kellett lenni — ugyanannyi idő alatt csak **egyetlenegyszer** említik meg, 1422-ben **Gergely scholasticust** (Gregorium ecclesie nostre scolasticum).¹⁶⁸

De annak, hogy okleveleink az iskolamesterről és iskoláról ritkán szólnak, más és nagyon természetes, könnyen érthető oka is van. Ha meggondoljuk, hogy az iskolamesterek ebben a korban legtöbbször papok voltak, az iskola pedig a plehániának csak egy mellékhatása, intézménye, a plebánosnak, a papoknak magától értetődő mellékfoglalkozása volt, akkor mindjárt világossá válik előttünk az oklevelek látszólagos hallgatása. Hiszen ahányszor plebániáról, plebánosról és papról van szó, **ugyanannyiszor az oklevél tulajdonkép-**

¹⁶⁸ Név- és tárgymutató 85. lap és Sv. II. 65.

Civitas fidelissima.

pen az iskoláról és iskolamesterről is megemlékeznek, de a plebánosnak ezt az akkoriban magától értetődő mellékfoglalkozását a szorosán vett lelkipásztori és papi minősége és működése mellett, amely különben az általános népnevelésnek — hisz a templombajárás a világi törvény szerint is kötelező volt! — fő és döntő tényezője volt, — valljuk meg — igazán szükségtelen volt megemlítenie. Annál is inkább, mert az iskola nyújtotta értelmi képzés is a vallásos nevelés szolgálatában állott és bizony nem terjedt ki — tankötelezettség hiányában — nagy rétegekre, a vallásos nevelést pedig, mint mondtam, elsődlegesen, legfőképpen és általánosan kötelező erővel és döntőleg a templomi (lelkipásztori és papi) működés intézte és végezte, amelynek az iskola is csak segédszerve volt.

Hiszen éppen azért volt ebben a korban több papra szükség, mert az iskolát is ők látták el.

Hasonlóképpen kevés, sőt talán még kevesebb adatunk van a papok jegyzői, közjegyzői tisztéről, bár ebben a korszakban ezt is legnagyobb részt — szinte kizárólag — ők látták el.

Nem is tudjuk egyébként a legtökéletesebben — ha más személyi adatok nincsenek — eldönteni, hogy vajjon abban a kevés esetben is, midőn az oklevél iskolamesterről szól, papról vagy esetleg már világi egyénről van szó!

A' soproni iskolamesterek és iskolák.

Sopronról időrendben a következő adataink vannak, amelyek egy részéről már az eddigiek során megemlékeztem.

1354-ben a főesperes előtt folyó pörben Henrik soproni plebános ellen az egyik vád az, hogy "az egyház iskolamesterének és segédeinek járandóságát nem fizette meg" (scholastico et ministris debita solaría non persolvit)¹⁶⁹. E szerint tehát már akkor több iskolamester, illetőleg az iskolamester mellett több segédtanító is működött; pedig Sopronban — amint azt részletesen ismertettem — nemcsak egy templom és nemcsak egy plebánia volt.

1358-ban Vilmos iskolamesterről (scholasticus) emlékezik meg az oklevél, aki egyszersmind jegyzői tisztet is viselt.¹⁷⁰

1400-ban a weiteni (Alsóausztria) származású Orbán soproni javadalmas pap végrendeletében János iskolamesternek egyéb holmik között három könyvet is hagy.* Ebből is látszik, hogy az iskolamesterek — ha világi egyénről van is különben szó — könyvvel foglalkozó, könyvet kedvelő emberek voltak; ez papi iskolamesternél természetes, hisz csak nekik voltak kisebb-nagyobb könyvtáraik. Azonban kérdés, hogy ez a János világi ember volt-e; Orbán pap ugyanis neki hagyja "jó karingét is" (güt chörrokkal).¹⁷¹

1413-tól kezdve több oklevélben látjuk, hogy a végrendelező hívek a plebános és más papok mellett rendszeresen megemlékeznek az iskolames-

---

* Békefi kitünő munkájában csak ezt az egy adatot ismerte Magyarországn nyugati vármegyéiből.

¹⁶⁹ Házi I. 102—104.

¹⁷⁰ Házi I. 115.

¹⁷¹ U. o. II. R. I. 181.

terről is. Ez a mellett bizonyít, hogy a külön iskolamesteri állás akkor már régi időtől fogva a községnek (társadalomnak) rendes és népszerű hivatali állásai közé tartozott. Így különféle nagyságú pénzüsszeget vagy egyéb természetbeli járandóságot hagyományoztak az iskolamesternek: 1413-ban, 1425-ben — itt a segédekről (den Gesellen) is szó van —, 1534-ben és 1537-ben.¹⁷²

1429-ben bordézsmajegyzékben találkozzunk az iskolamester nevével.¹⁷³

Említettem, hogy 1458-ban Puhel Pál oltáros pap alapítványt tett az egyik iskolamester és az aliskolamester részére, valamint azt is, hogy 1462-ben Kornberger Györgyöt egy hatalmas oligarcha ajánlotta iskolamesternek Sopron város tanácsához intézett levelében.¹⁷⁴

Névszerint ismerjük az említetteken kívül 1526-ból Reuss János iskolamestert, aki ebben az évben polgári pörös ügyben a választott polgári döntőbíró-ság tagjaként szerepel, 1527-ben pedig Lang Péter "beneficiatus" (javadalmas) pappal együtt Unger Ulrik neje, Magdolna végrendeletében tanu.¹⁷⁵

Iskolákról és tanulókról egy 1524-ik évi oklevelünkben olvasunk, sőt nyilvánvaló belőle, hogy a tanulók az iskola mellett szállást és ellátást is kaptak.¹⁷⁶ Itt említem meg, hogy ugyan-

¹⁷² U. o. 16., 32., II. R. II. 92. és 110.

¹⁷³ U. o. II. R. II. 404.

¹⁷⁴ U. o. IV. 257. és V. 141.

¹⁷⁵ Házi I. R. VII. 183. és II. R. II. 23.

¹⁷⁶ U. o. VII. 125. és 127. (... et introivit cum duobus studentibus, unus succentor, qui recessit nuper, et alius quidam in triclinium suum.)

ezen helyen szól az okmány egy "al-
énekesről", alkántorról (succentor) is,
aki diákokkal betért az ebédlőjükbe.
Ez afféle templomi karénekes diák,
énekvezető vagy éppen énektanító volt,
aki az éneket tanította az iskolá-
ban. A káptalani, tehát magasabb fokú
iskolának is egyik tanára a cantor (az
éneklő kanonok), illetve aki helyette
tényleg tanított, a succentor volt.¹⁷⁷
Es, ha volt alénektanító (alkántor),
akkor működött énektanító (kántor) is.

1515 óta a város a tanulók ellátásá-
ról is gondoskodott.¹⁷⁸

Az előadottak szerint a tanítással
foglalkozók körében a következő meg-
különböztetéseket találjuk: iskolames-
ter, aliskolamester (mondjuk: tanító)
és segédtanító, továbbá énektanító és
alénektanító (kántor és alkántor). Ki-
világlik továbbá, hogy az iskolamesteri
állás a városban társadalmilag jelentős
és megbecsült, mondhatjuk: előkelő
foglalkozás volt. Mindez pedig arra mu-
tat, hogy az iskolaügy hosszú és álta-
lános fejlődés útján jutott a fejlettség-
nek erre a fokára.

Elképzelhetjük, hogy hasonló fejlett-
ségű iskolaügye volt Kőszegnek is,
amely majdnem ugyanazon kiváltsá-
gokkal bírt, mint Sopron, és mint Sop-
ron, a szabad királyi városok sorában
foglalt és foglal még ma is — most
ugyan már csak címe szerint — helyet.
Kőszeg városának levéltári anyaga oly
óriási, hogy annak csak részleges föl-
dolgozása is a város és a vidék iskola-
ügyére minden bizonnyal számos és

¹⁷⁷ Békefi Kápt. 348.

¹⁷⁸ Békefi 35. és kk. 11. és Payr 859.

rendkívül fontos adatot szolgáltatna és fontos kérdéseket megoldana. A nagy anyaghalmazban való pár hetes kutatásom után már értékes adatokra akadtam, amint ezt a reformációval kapcsolatban majd látni fogjuk.*

Köszegen kívül Magyaróvárnak és Németujvárnak iskolaügye a XVII. és XVIII. század folyamán olyan fejlett volt, hogy ez a fejletteg természetzerűleg csak hasonló mult alapján épülhetett föl, mint Sopronban tapasztaltuk.

A városi iskolák működése, amelyeknek a XVI. és XVII. században fölfelé ívelő méltó folytatásai a gimnáziumok lettek, olyan polgárságot nevelt, amely — eltekintve a városok nagy gazdasági jelentőségétől és erejétől — azok társadalmi és politikai súlyát és jelentőségét még inkább növelte. Hogy nálunk Zsigmond király idejében politikai tényezők lettek, annak a gazdasági szempontokon és azonkívül, hogy Zsigmond a nemesség ellensúlyozásául tette a városokat a politikai nemzet tagjaivá és közjogi jogositványok részeseivé, bizonyára szellemi magasabbrendűségük

* Levéltára oly hatalmas anyagot tartalmaz, hogy azzal csak Sopron gazdag levéltára vetekedhetik. Rendszeres földolgozása néhány szakembert éven át lekötne. Igen nagy kár, hogy erre az országos érdekű ügyre még eddig nem fordítottak kellő figyelmet, költséget pedig még kevésbé — a magyar tudományosság és magyar érdeknek szinte helyrehozhatatlan kárára. Itt a kormány vagy a vármegye anyagi támogatására is szüksége volna a városnak.

is előmozdítója volt, amelyet kiváló iskoláik biztosítottak. A későbbi századokban ez a polgárság küzdötte magát előre a nemesi jogok teljessége felé és ez a művelt elem volt az előharcosa a nemesi jogok megszüntetéséért vívott százados küzdelemnek és döntő eseményeknek.

5. A kolostori iskolák.

Az akkori viszonyoknak megfelelő ismereteket közlő falusi (plebániái) és a részben hasonló jellegű városi iskolákon kívül voltak még magasabb kiképzést nyújtó kolostori iskolák, amelyeket a mai iskolai tagozódásnak megfelelően — az alsófokú falusi iskolákhoz viszonyítva — középfokú iskoláknak nevezhetünk. Itt is az elemi ismeretek tanításával kezdték, a további anyag pedig a hét szabad művészet volt. A szerzetes növendékek azután teológiai kiképzést nyertek. A kolostor és iskolája volt a vidék szellemi központja, a műveltség kisugárzója és egyszersmind a könyvgyártás (codex) műhelye.

Kétféle kolostori iskola volt: belső és külső. A elsőbe a szerzetesi pályára vagy világi papi pályára készülő növendékek jártak; az előbbieket olyan gyermekek voltak, akiket — származásukra való tekintet nélkül — szülőik engedelmével, mint alkalmasokat, a kolostorba fogadtak, hogy a szerzetesi életre neveljék őket, vagy pedig olyan nemes ifjak, akiket szülőik a szerzetesi életre följánlottak (oblatus) és örökségükkel együtt a rendnek átadtak. A belső iskolába világi gyermekek nem járhattak, mivel a szerzetes növendékek nevelésére ez hátrányosan hathatott vol-

na. A külső kolostori iskolát főleg a nemesség (az előkelők) fiai látogatták. Ilyen iskola a nevezetesebb kolostorok mellett volt.

A szerzetesek gyakran plebániát is vezettek és így lelkipásztorkodáson kívül a nép fiait oktatták a falusi iskolában.¹⁷⁹

Kolostori iskola Végnyugaton a XII. század közepéig nem volt. 1157-ben alapított II. Géza engedelmével Németújvár új adományos ura, Wolfer, Németújváron (Vas megye) bencés apátságot, amely azonban nem volt hosszú életű. Már III. Béla hadászati okokból — tekintettel az erős várakkal meg-
rakott stejer határ közelségére — elvette a rendtől és más birtokkal kárpótolta. 1227-ben azonban ismét a Szűz Máriáról nevezett újvári (Guizin) kolostorról olvasunk.¹⁸⁰

IV. Béla a Johannitáknak (lovagrend) adományozta, de ezek sem bírták sokáig. Később az ágostonrendi remeték birtokában találjuk; Ujlaky Lő-

¹⁷⁹ Békefi szerint a középkorban a ciszterciák nem. (A ciszterci rend multja Magyarországon. 14. l.) Ez azonban téves általánosítás, mert a mosonmegyei ciszterci plebániákon (Barátudvar, Sásony, Pátfalva és Császárkőbánya) — mint láttuk — adatszerűen megtaláljuk a falusi iskolákat. Lehet azonban, hogy Békefi a magyarországi cisztercita apátságok hatósága alá tartozó cisztercieket értette, a mosonmegyeiek pedig kezdettől fogva a heiligenkreuzi (Alsóausztria) apátság hatósága alá tartoztak.

¹⁸⁰ Árp. I. 244. (Csánki II. 729.)

78

rinc herceg 1519-ben kolostoruknak adományozta Aránd (ma Barátfalva, Ollersdorf) vasmegyei községet (elcsatolt terület). Hogy mikor került ez a szerzetesrend ide, nem tudjuk; az Ujlakyak 1459 óta bírták Németujvárt. — Tény az, hogy ez a mezőváros és erős vár a XVI. században művelődési központtá vált.

A ciszterciták mezőgazdasági iskolája.

A XII. század második felében és a XIII. század elején kezdték meg itt nagyszabású kultúrmunkájukat a ciszterciták. A nagyműveltségű III. Béla alapította 1184-ben ma is főnnálló szentgotthárdi (Vas m.) apátságukat. Ugyancsak az ő idejében, 1194-ben szervezett Bors fia Domokos bán Szűz Mária tiszteletére a mai Borsmonostoron (Sopron m.) apátságot¹⁸¹, amely — mint perjelség — ma is a rend kezén van. (A lilenfeldi osztrák anyaházhoz tartozott és tartozik egyházkományszatilag.) 1203-ban Imre király a Fertő-tó északnyugati vidékén¹⁸², 1217-ben pedig II. Endre a tó északkeleti partvidékén adományoz terjedelmes birtokot a rendnek¹⁸³; ennek a birtoktestnek a területén Barátudvaron, Császárkőbányán, Pátfalun és Sásonyban állítottak a ciszterciek plebániát (Moston m.), amelyeknek falusi iskoláiról már volt szó. A rend magyarországi anyaháza, központja Barátudvar volt.

¹⁸¹ Árp. IX. 57—58.

¹⁸² F. II. 421. és V. I. 292.

¹⁸³ F. III. I. 209.

Ezek a plebániák ma is a kezükön vannak.

Ez a rend egész működésében, így iskoláiban, illetőleg azokkal kapcsolatban a gazdasági ismeretek terjesztésével is foglalkozott. Közoktatásügyi szempontból óriási jelentőségű és magyar kultúrtörténeti szempontból egyedülálló történeti tény, hogy birtokaik központján, **Barátudvaron** a középkorban a vidék számára **mezőgazdasági iskola** volt.¹⁸⁴ Szinte előfutárja az ország első gazdasági főiskolájának, a szintén mosonmegyei (Magyaróvár) gazdasági akadémiának, amelynek ma ugyancsak országos, sőt európai jelentősége van. Nem csoda, ha a Fertő-tó vidékén végzett munkájuk maga korszakalkotó a Fertőt környező óriási kiterjedésű mocsár- és ingoványbirodalom gazdaságtörténetében. Ők és a általuk iskolázott nép hódították ezt meg a magyar mezőgazdaság részére, ők voltak indítói és clóharcosai az akkori belterjesebb, illetve többtermelési irányzatnak.¹⁸⁵ Működésük bizonyára közvetve az egész Kisalföldnek — országos viszonylatban manapság is magasabban álló — mezőgazdasági művelődésére kihatott.

Borsmonostor vidékének mezőgazdaságában ma is látható a ciszterciek működésének a nyoma; gyümölcstermelése módszer és minőség tekintetében

---

¹⁸⁴ P. Winkler Adalbertnek, a "Die Zisterzienser am Neusiedler See" c. mű szerzőjének levélileg közölt adatai alapján.

¹⁸⁵ P. Adalbert Winkler: Die Zisterzienser am Neusiedler See (1923. Műdling).

még a gyümölcsstermelés terén elsősorán-gú nyugatsopron- és vasmegyei vidéke-in is híres és vezet; csak a mostoha határviszonyok — az új határ mentén fekszik a vidék — már-már megbénítják életműködését.

A Jaák-nemzetségből származó Chepan bán fia, István, belépve a szentgotthárdi ciszterciák kolostorába, 1221-ben a rendnek adományozta egész birtokát; ezen a birtokon, **Pornóapáti** központtal, egyszersmind apátságot is alapított.

Az ispotályosok, kolduló szerzetesek és pálosok iskolái.

1214-ben — talán éppen a város polgárai¹⁸⁶ — az ispotályosok lovagrendjének (Hospitales vagy Crucigeri) alapítottak konventházat **Sopronban**; annyi bizonyos, hogy a XIII. század eleje óta már ott vannak.¹⁸⁷ Ez a rend Sopronban fontos tényező volt; többször találkozunk a nevével és a lovagrend plebánosával. Mint hitese hely is működött.

Nagy jelentősége van Végnyugaton is a kolduló szerzetesrendeknek, nevezetesen a ferencrendieknek, akiknek három kolostoráról tudunk. Ők nem vonulnak el földrajzi építkezésük szerint a világtól, hanem inkább a népes helyekre mennek és ott nyitják meg iskoláikat is.¹⁸⁸ Így kerülnek **Sopronba**, **Kismartonba** és Vas megyében a Gyön-

¹⁸⁶ Czinár, F. IV. 2. 63., Csánki 595., Házi I. 5. (1276-ban.) és 12. (1299-ben) stb.

¹⁸⁷ Csánki III. 596.

¹⁸⁸ Békefi: Kápt. 352.

X

gyös felső folyásának központjába, **Lékára**. A rend szabályai a nép vallás-erkölcsi nevelését tüzték a rendtagok szeme elé. Ezt a föladatot természetesen — mint általában az egész papság — a templomban, a szószékről tudták általánosan és maradéktalanul elvégezni; azonban a néppel, a nép fiatal való érintkezés, a rájuk való hatás más lehetőségét sem mulasztották el: serényen dolgoznak iskoláikban is. Nagyváradon — hogy országos példát említsek — már Róbert Károly idejében olyan kolostori iskolájuk volt, amelynek elvégzése után egyenesen a párisi egyetemre mehettek.¹⁸⁹

Soproni népszerűségük az oklevéli adatokból, végrendeleti hagyományozásokból eléggé kitűnik.¹⁹⁰ 1344 óta találjuk őket e városban¹⁹¹, Lékán pedig 1336-ban alapították kolostorukat, ahol ettől kezdve a plebániát vezették.¹⁹² Kismartoni rendházukról az első adatunk az 1420 körüli időkből van.¹⁹³

Legtöbb rendházuk adataink szerint a magyar alapítású, később hazátlanná vált pálosoknak volt Végnyugaton: **Városszalónakon, Moryorókeréken** (Vas megyében), **Sopronkeresztesen és Sop-**

---

¹⁸⁹ Márki Sándor: Magyar középkor 185.

¹⁹⁰ Haberleiter János esküdt végrendeleti hagyománya 1481-ben négy templom és a ferencrendi kolostor részére. (Házi V. 404.)

¹⁹¹ Csánki III. 596.

¹⁹² A szombathelyi egyházmegye papi névtára.

¹⁹³ Sv. I. 56.

ronbánfalván és talán Németszentgróton (Vas m.)¹⁹⁴. Ez bizonyítja azt a szeretetet, amely országszerte övezte a rendet, és amelynek nyomán csakhamar külföldön is számos kolostoruk virágzott. Városszalónakon a várúr, Paumkircher András, Mátyás király erős híve, építtette zárdájukat 1450 körül,* Monyorókeréken pedig annak ura, Elderbach Pertold*, de hogy mikor, azt nem tudjuk. Mostani vára 1400-ban épült.¹⁹⁵ 1482-ben utódai, János és István, újraépítették és újabb birtokokkal látták el a kolostort.¹⁹⁶ Sopronkertesi rendházukat 1475-ben Graveneker Ulrik és Frigyes¹⁹⁷, a sopronbánfalvait pedig Sopron város alapította 1483-ban.¹⁹⁸

Lelkipásztori és nevelői, templomi

* A roppant erős vár a XIII. században királyi adományképen a Köszegi grófok kezén volt, majd ismét közvetlen királyi birtok lett és mint ilyent nyerte el Paumkircher András osztrák származású főnemes 1446-ban.

* Nagy Lajostól kapta a család a várat uradalmaival 1369-ben az olasz hadjárat során teljesített szolgálatiért.

¹⁹⁴ A községben valószínűleg kolostor állott, de hogy milyen, az nem állapítható meg. (Dr. Borovszky Samu: Vas vármegye monográfiája.) Szent Márton tiszteletére szentelt régi temploma és plebániálaka van; a XIV. században a nagybirtokú Girolti nemzetiség székhelye volt erősséggel.

¹⁹⁵ Dr. Borovszky Samu: Vas vármegye monográfiája 67.

¹⁹⁶ Csánki II. 726.

¹⁹⁷ U. o. III. 623.

¹⁹⁸ U. o. 636.

és iskolai működésük egyaránt országos hírnévnek örvendett; iskoláikat ezért szerették és keresték és már 1526-ig sok kiválóságot, nagy magyart (író is) adtak a hazának.

Végnyugat területén okleveleink még egy kolostorról emlékeznek meg, még pedig már nagyon korán, 1277-ben. Hogy melyik szerzetes rendé volt, azt nem tudjuk eldönteni. Az ősi **Majádon**, a későbbi és mai Szentmargitbányán, állott ez a kolostor.¹⁹⁹

Kolostori iskolák tehát valószínűleg a következő helyeken voltak: **Szentgotthárdon, Borsmonostoron, Sopronban** kettő, **Kismartonban, Városszalónakon, Monyorókeréken és Németszentgróton. Barátudvaron** mezőgazdasági szakiskola volt. Összesen kilenc. **Lékán, Sopronkertesén, Sopronbánfalván és Majádon** (négy) mindenesetre legalább plebániai iskolát vezettek, miként a ciszterciek Császárkőbányán, Pátfalun és Sásonyban. A vidék kisnemes ifjai és előkelőbb polgárgyermekai a városi iskolákon kívül ezekben az iskolákban nevelkedtek buzgó katolikusokká és a nemzetet minden viszontagságok között fönntartó áldozatos magyar hazafiakká, a nemesek egyszersmind a közélet vezetőivé.

De ezenkívül a szerzetesek voltak a plebánosokkal és iskolamesterekkel együtt a magyar köznép (jobbágyság) halhatatlan érdemű tanítói és nevelői, kivált a későbbi időben a ferencrendiek, amint kezdetben országszerte az úttörés legnehezebb munkáját Szent Benedek rendje végezte.

¹⁹⁹ Arp. új. IX. 186. (Csánki III. 619).

III. rész.

Közoktatásügyi viszonyok a mohácsi vész után az ország fölszabadításáig (1717).

1. Pusztítások a török világban.

A mohácsi vész után Szulejmán háromszor vonult Bécs ellen Nyugatmagyarországon keresztül. 1529-ben Buda felől a Duna mentén haladt, ekkor Végnyugat déli része nem igen szenvedett, hanem főleg Moson és Sopron megye északi része esett a fölvonuló hadsereg áldozatául. A falvak nagyrészt elpusztultak, a lakosság elmenekült, vagy legyilkolták és a visszavonuló törökök mintegy 32.000 főnyi hadifoglyot hurcoltak el erről a területről. 1532-ben délről, az ostromlott Kőszegről vonult észak felé a Fertő irányában, tehát a vidék délebbi (fől Sopronig), eddig érintetlen részét pusztította el a török, nem szólva arról, hogy 100.000 hadifoglyot vitt magával.²⁰⁰

Ezután a mi vidékünket török hadjáratok nem érintették egészen 1664-ig, midőn a Bécs felé törekvő nagyvezért Montecuccoli a Rába vonalán föltartóztatta. Ekkor a legdélibb részek szenvedtek. A terület északi része azonban 1683-ban, midőn utolsó ízben kísérelték meg a törökök Bécs elfog-

---

²⁰⁰ A falvak és lakosaik pusztulását lásd részletesen Polány István: "Nyugatmagyarország néprajzi története" című munkájában.

lalását, ismét szinte tisztára elpusztult, sőt Végnyugat déli része is szenvedett a Thököly-féle segédhadak ellenséges pusztításaitól.

X
A XVII. század elején, 1605-ben és 1619-ben, a Bocskay- és Bethlen-féle fölkelés (Bethlen első támadása) idején Vas és Sopron megye egyes vidékein — kivált Németújvár vidékén — szintén sok helység esett a háború áldozatául, sőt számos hadifogoly is megadta az árát, mivel a török segélycsapatok a fölkelő seregben az emberfogdosást rendes szokásuk szerint üzték. A hajdútisztok a hajdúkat még a velük tartó urak birtokain és a legjobb szándékkal sem tudták néha viszatartani a dülástól és fosztogatástól. ²⁰¹ Ez nem volt elég, hanem a fölkelők becsapásaira a stejerek törttek be a Lapincs vidékére és a Batthyányak községeit (Dobrafalvát és a szomszédos helységeket) pusztították. ²⁰² A császáriak sem maradtak tétlen; ők viszont a fölkelő-párti urak birtokait pusztították el, így Városslónokat uradalmaival együtt. ²⁰³

Az említett — főleg az 1529-ik és 1532-ik évi török — hadjáratok során sok templom és iskola pusztult el,

---

²⁰¹ Pethő Pál tiszt levele 1605-ben Batthyány Boldizsárnéhoz, szül. Zrinyi Dorottyához, aki erősen kikelt és megszidja a Batthyány-birtokok pusztítása miatt. "Csak akasztással és lelővéssel lehetne ezt megakadályozni" írja Pethő. (Takács Sándor: Régi magyar asszonyok, 139.)

²⁰² P. Leser, 354—366. folyt.

²⁰³ P. Leser, 254. folyt. (1929.)

amiről biztos tudomásunk van.* Mégis azt mondhatjuk, hogy a két fölkelés leszámításával az 1532-től 1664-ig, illetve 1683-ig terjedő idő aránylag békekorszak volt Végnugaton. A falvak és — néhány évtizedes kihagyás után a mohácsi vészt követő időben — a templomok és iskolák nagyobb részét újra fölépültek és a közoktatásügy a hitújítás kezdetének zökkenője után nagyjában folytatta eddigi működését, bár jelentős értékek elpusztultak.

Még a legnagyobb politikai és közeleti bizonytalanság, az ország integritásának és államiságának megrendülése idején is 1547-ben a ciszterciták plebániái iskolái Barátudvaron, Sásonyban és Pátfalun működtek. Ezt biztosan tudjuk. A meggyérült lakosság sorait

---

* A győri püspökség 1659-ik évi egyházlátogatási jegyzőkönyve szerint az ősrégi Boldogasszonynak (Moson m.), a híres búcsújáró helynek a temploma még ebben az évben is romokban hevert, csak a falak meredtek az égnek; a toronyban mégis egy harang függött, amivel a templom környékén újabb időben épített major és a templom mellett szintén nem régen épült kb. hat ház katolikusainak imára adnak jelt. Esterházy Pál nádor szándékozik itt falut és templomot alapítani. (P. Leser Gratian ferences atya, a boldogasszonyi kolostor házfőnökének szíves közlése alapján.) — Ugyanezen egyházl. jegyzőkönyv szerint Mosonszentandrás, az ősrégi község, 1659-ben nem volt meg; az 1713-ik évi egyházl. jegyzőkönyv említi meg ismét, mint újonnan épített községet.

új német, de főleg horvát telepésekkel pótolták.²⁰⁴

Elpusztult kolostorok, kolostori iskolák.

A ciszterciták Fertő-vidéki rendházai, plebániái és iskolái 1529-ben a török dúlásnak estek áldozatul, azonban nemsokára ismét talpraálltak és újrakezdték népnevelő munkájukat.

A lékai ferencrendi és borsmonostori cisztercita kolostort az 1532-iki török hadjárat semmisítette meg. A lékai kolostornak romjai is eltűntek.

Czinár szerint a pornói apátság valószínűleg szintén a 1532-ik évi török hadjáratnak (Kőszeg ostroma) esett áldozatul.²⁰⁵ Azonban ekkor nem semmisülhetett meg, mert 1552-ben Verancsics Antal pécsi püspök bírta a javadalmat, megerősítette és a 1589-ik évi vasvármegyei összeírás szerint a pornói apátságnak 14 és fél adózó portája volt.²⁰⁶ A monyorókeréki pálosok kolostorát az új hitre tért Zrinyi Miklós és az Erdődyek (közös birtokosok) 1558-ban lerombolták és javaikat elfoglalták.²⁰⁷ Azonban a pálosok nem

²⁰⁴ L. Polány István említett művét (Horvát telepedések.)

²⁰⁵ Czinár 83. és kk. lapok.

²⁰⁶ Czinár 45. és Dr. Borovszky Samu: Vasvármegye Monográfiája. (1896. és 1898.)

²⁰⁷ Szegedi István, a bécsújhelyi pálosok vikáriusa, 1558-ban tiltakozik a vasvári káptalan előtt a zárda elfoglalása és lerombolása ellen. Tamás főpíror pedig ugyanebben az évben ugyanezeket a főúrákat a zárda lerombolásával vádolta. (Payr 275.)

hagyták el hiveiket; Karácsfa, egyik falujok, még 1634-ben is birtokukban volt és ott ellátták a plébániát. 1636-ban adja el a pálosok generálisa ezt a birtokot is a rombadőlő zárdával együtt az Erdődyeknek. ²⁰⁸ **Városszalónakon** a császári hadak már 1621-ben megsemmisítették, mert a vár ura, Batthyány Ferenc, Bethlen pártjára állott. ²⁰⁹

Hogy **Németújváron** az ágostonrendiek kolostora mikor pusztult el, nem tudjuk; talán szintén 1532-ben. A mohácsi vész után többé nem hallunk róla. A pálosok **sopronkertes**i kolostora szintén a török hadjáratok során tűnt el, csupán a sopronbánfalvai élte túl ezeknek a pusztításoknak a korát; az egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint 1680-ban még állott. ²¹⁰

Sopronban az ispotályosok rendjének főnnállását a vallásváltozás rendítete meg; hogy azonban nem 1577-ben oszlott föl társasházuk — amint ezt Czinarban olvassuk —, az látszik abból, hogy az 1611-ik évi nagyszombati zsinaton jelenvolt a képviselőjük, Poloszticzai András és aláírta a határozatokat. (Ego Andreas Poloszticzai cruciger Soproniensis subscripsi.)

Látni fogjuk, hogy az elpusztult kolostorok egy része — ha más rend kezén is — újraéledt.

2. hitújítás hatása.

A reformáció Vágnnyugaton legelőször a városokba, nevezetesen Kőszegre és Sopronba szivárgott be, de nem.

²⁰⁸ P. Leser, 254 és 255. folyt. (1929-ik év.)

²⁰⁹ U. o.

²¹⁰ Vanyó 7.

sckára a hatalmas Batthyányak, Nádasdyak és Esterházyak áttérése révén nemcsak általánosan elterjedt, hanem birtokaikon Vas megyében és Sopron megye jelentős részén szinte kizárólagos lett. Így volt ez a XVI. század második felében körülbelül Pázmány Péter fölléptéig, a XVII. század harmadik évtizedéig, midőn említett főuraink — az Esterházyak valamivel előbb — visszatértek a katolikus hitre. (A németújvári Batthyányak 1568-tól 1630-ig voltak a protestantizmus hívei.)

A középkor nagyszámú katolikus iskolái a hitújítás terjedésével — nagyjában úgy 1560-ig²¹¹ —, nevezetesen a plebánosi iskolák, a plebánia elhanyagolásával, betöltetlensége folytán eltűntek, a nagyobb helyeken és városokban virágzó intézeteket pedig a városi tanács vagy földesúr vette át és látta el protestáns papokkal és tanítókkal.²¹²

Templomok, paplakok és iskolák, ha megvoltak, a földesúrnak, mint kegyúrnak (patronus), áttéréseivel az újhit követőinek birtokába kerültek, azokat átvették²¹³, tehát, ha nem pusztultak el, nem kellett új iskolákat alapítaniok és ezért ilyen esetben templom és iskola működésében fönnakadás nem állott be; az iskola javadalma pedig mindenesetre megmaradt. Ahogyan azelőtt a templomnak melékhajtása és szükségyszerű velejárója volt az iskola, azonkép maradt a helyzet továbbra is. Sőt az új hitet már természetszerűleg

²¹¹ Payr 119. és Mohl Adolf, Lövő történet 132.

²¹² Hóman—Szekfü IV. 282.

²¹³ Békefi 50.

épen az iskolák révén is törekedtek terjeszteni és megerősíteni.

Ennek megfelelően saját elgondolásuk és módszerük szerint módosították és fejlesztették tanügyi intézményeiket és ekkép az iskolaügy újabb fejlődésnek indult, sőt azt mondhatjuk, hogy a protestáns iskolaügy a katolikus iskolaügy romjain hatalmas lendületnek indult.

A falusi és városi iskola tanítója szintén az új hit lelkésze, a prédikátor vagy a világi iskolamester volt, sőt a prédikátorok előzőleg rendszerint, mint iskolamesterek működtek, később pedig iskolamester működött mellettük és "udvarló deákjai" szorgoskodtak mellette.²¹⁴

I. Ferdinánd korában a nagybirtokok urainak várában is rendes tanítás folyt pedagógusok vezetése mellett.²¹⁵

Ebből a korból már több kifejezett adatunk van a falusi és városi iskolákról. Moson megyében Pomogy-nak és Ilmic-nek (már a reformáció kezdete óta), Mosonszolnok-nak (1575) és Tétny-nek (1634) falusi, Magyaróvár-nak pedig városi protestáns iskolájáról tudunk.²¹⁶

Sopron megyében Sopronkeresztúr (1584, itt másodtanító is volt!), Locsmánd (1596) és Vámosderecske (1605) falusi és Sopron városi iskolájáról van adatunk.²¹⁷

Sopronban 1526 után — mint láttuk — 1534-ben, 1535-ben és 1537-ben találkozzunk iskolamesterek nevével; 1534-

²¹⁴ Hóman—Szekfü IV. 275.

²¹⁵ Hóman—Szekfü IV. 275.

²¹⁶ Payr 859.

²¹⁷ Payr 862—863.

től 1557-ig pedig több iskolamester nevét ismerjük. Ezek 1540-ig katolikusok voltak.²¹⁸

1557-ben a protestánsok új épületet emeltek az iskola számára több tanhelyiséggel. 1569-ben három, rövidesen négy, majd hat segédtanító működött a rector mellett. 1568-tól kezdve a latin városi iskola mellett volt magyar iskola is, 1569-ben pedig külön német iskolát is szerveztek.²¹⁹

Vas megyében **Felsőőrött** 1663-ban volt református tanító. 1697-ben is van református **paedagogus** ludirector, aki a fiúkat tanítja. Úgy látszik, egyházi teendőket nem végzett, mert azt katolikus iskolamester látta el.²²⁰

Ugyanebben az időben **Városszalónakon**, **Óriszigeten**, **Újkörtvélyesen**, **Ókörtvélyesen** és **Dobrafalván** csak luteránus iskolamester működött.²²¹

Monyorókerék — akkor mezőváros, volt kolostori székhely! — iskolamesterét ismerjük a reformáció idejéből. (Tsebenisch György.)²²² Iskolaügyére minden bizonnyal fejlesztő hatással lehetett az, hogy itt volt az ország egyik legrégebb nyomdája.

Kőszeg városi iskolája igen virágzott. Utolsó katolikus plebánosa a reformáció kezdetén Alts Mihály volt. 1560-ban Dauchner Pál iskolamester ("főmester") a város részére különféle fogalmazványok mintáit tartalmazó ter-

²¹⁸ Békefi 50.

²¹⁹ Payr 859. és 869.

²²⁰ Can. vis. 94. 1

²²¹ U. o. 54., 104., 163.

²²² Payr 226. és 862.

jedelmes könyvet (Formularé) írt saját kezüleg.²²³

Később (1576—1582)²²⁴ találkozunk Dauchner Pál városi irnokkal és az 1593-tól 1515-ig terjedő időben ugyanilyen nevű városbíróval. Egyelőre ő az első ismert tanítója Kőszegnek.

1570-ben az iskolának (Schulhaus) külön telekkönyvi lapja volt.²²⁵ 1583-ban egy tárgyalási jegyzőkönyvben szerepel az iskolamesternek, mint tanúnak, az aláírása.²²⁶

Egy időben a várcs három protestáns iskolamestert tartott. Ezek közül kétőt, akik egyidejűleg működtek, névszerint ismertünk; ezek: Sárosi András és Ivankovicz Dániel. Az előbbi a várostól készpénzben 100, az utóbbi 75, a harmadik velük működő pedig 32 fo-

---

²²³ Városi levéltár; a városi jegyzőkönyvek sorában az első kötet (Formularia antiquorum variorum conceptuum). Kőszeg iskolaügyére vonatkozó eme és az alábbi adatok (223—226. jegyzet) saját levéltári kutatásaim eredménye. Hogy mennyi régi katolikus szertartás-, mise, és más egyházi könyv pusztult el a hitújítás terjedésével, kitűnik abból is, hogy ezek a jegyzőkönyvek mind ilyen könyvek lapjaival vannak fődve. Ecsedi Báthory István, Rudolf országbírája is elrendelte, hogy ilyenekkel a tanulók könyveit közsék be vagy égessék el. (Hóman—Szekfü IV 249.)

²²⁴ Inbreviatür etlicher Verhörsachen, 1576—1582.

²²⁵ Protocollum anno 1572 usque 1595.

²²⁶ Protocollbuch 1583—1603.

rintot kapott.²²⁷ 1592-ből is ismerjük egy tanítóját.

Hogy milyen jónévű városi iskolája lehetett és milyen előkelőnek számított iskolamesteri állása, kitűnik abból, hogy itt tanított a nevezetes protestáns vitairó iskolamester, Sármel-leki Nagy Benedek (1605—1620). Az iskolának külön épülete volt, sőt ezt 1653-ban a tanulók eltartására lakással látjuk összekötve.²²⁸

Batthyány Ferenc 1568-ban lett a reformáció híve, Németújvár lett tehát, mint a hatalmas nemzetség székhelye, a nyugat-vasmegyei reformáció kiindulópontja és erőssége. Itt középiskolát állítottak, amely körülbelül 1570-től 1641-ig működött, bár jellegét a városi iskola jellegétől szigorúan elhatárolni még ebben az esetben sem lehet.²²⁹ Németújváron működött a sárvári születésű tudós Beythe András prédikátor 1576-tól 1612-ig és itt adta ki 1595-ben magyar természetrajz-könyvét. A labachi német Manlius János (megszakításokkal 1582-től 1597-ig) nyomdát állított föl, amely kiadta a Codex Németujvárinensis-t. Ide hívta meg Bécsből Batthyány Clusius Károlyt (Charle de l'Ecluse); ő ismertette először 1584-ben hazánk növényeit (500-félét.)²³⁰

Sopronban 1557-ben evangélikus liceumot, középfokú iskolát alapítottak,

---

²²⁷ Vis. can. a. 1697.—237 l.

²²⁸ Payr 862.

²²⁹ Payr 867—869.

²³⁰ P. Leser, Güssinger Zeitung, 1921. évfolyam és Payr 835.

melynek keretében teológiai tanfolyamok is voltak. ²³¹

3. Az ellenreformáció és az iskolügy. A világi iskolamesterek a falusi iskolában. A tanítás tárgyai.

A reformáció és ellenreformáció korában az alsó- (falusi) és középfokú iskolázás terén jelentős előrehaladás történt, mert az erők mérkőzése nagy szellemi erő kifejtést követelt.

A helytartótanács már 1548-ban megparancsolta, hogy a plebános tanítsa a népet. Oláh Miklós, esztergomi érsek, 1568-ig négy zsinatot tartott, amelyeken a hit megerősítésén és oktatásán kívül az iskolai tanítás emelését is sürgette. ²³²

1560-ban Nagyszombatban tartott zsinatot, amely ismételten megparancsolja, hogy a papok a híveket a hit tan elemeire oktassák, és hogy minden plebánia, illetve község, ha a község vagy a plebánia hívei el tudják tartani, illetőleg szükség szerint több szegény plebánia együtt, "tisztességes és szerény" iskolamestert (ludi literarii moderator, magister) alkalmazzon. ²³³

²³¹ A m. kir. Erzsébet-tudományegyetem ág. evang. hittudományi karától (Hollós Árpád dr. egyet. irodafőtiszt, evang. lelkész) nyert szíves közlés alapján.

²³² Hóman—Szekfü IV. 281—282.

²³³ Péterffy Károly, *Sacra Concilia*, 111—12. l. (Cap. XXV. De ludi literarii magistris . . ."sua vel vicinarum ecclesiarum aut villarum pecunia et sumptibus.")

I. Ferdinándnak, mint királynak, tehát legfőbb kegyúrnak, kísérő dekretuma fölhatalmazza a püspököket, hogy a betöltetlenül álló egyházak javai egy részéből iskolákat és falusi iskolákat állíthassanak és tarthassanak fönn.²³⁴

Bizonyosan csodálkozunk az előbbi rendelkezésen, midőn tudjuk, hogy a papok száma a középkorban nagy volt és így az iskolai oktatást szükség esetén maguk is elláthatták. Igen, számosan voltak az egyházi férfiak, de csak az új hit elterjedése előtt. Miután azonban a földesurak vallásváltozása a jobbagyokat is az új hitre térítette, már sokkal kevesebb papra volt szükség, másrészt pedig a megmaradt kevés katolikus nemesség és a nép már nem küldhetett sok ifjút a papi pályára. De a hívek hiányában erre nem is volt szükség. Sőt, mivel a plébániák elnéptelenedtek, azért több plébánia betöltetlenül maradt vagy elpusztult és egy plébános intézte több plébánia ügyeit.²³⁵ Ezért céltalan lett volna minden plébániában iskolamester is, mert egy is ellátta több község katolikus gyermekeinek oktatását.

---

²³⁴ Péterffy, *Sacra concilia*, 41. lap: Hoc quoque clementer annuimus, ut ipsi domini Praelati ex bonis eiusmodi ecclesiasticis vacantibus partem aliquam ad erigendas et intertenendas scholas et ludos literarios . . . convertere et applicare possint.

²³⁵ Ezt I. Ferdinánd említett dekretuma világosan mutatja és ezt látjuk még az 1611-ik évi nagyszombati zsinat határozataiból is. (Caput V. 7. bekezdés.)

De az elnéptelenedés vagy vagyonuk elvesztése folytán elszegényedett plébániák (egyházak) anyagi helyzete is megnehezítette az iskolamester tartását.

Világi iskolamester alkalmazása a tanítást behatóbbá és föltétlenné tette, minthogy a plébános azt a megváltozott viszonyok között, midőn több plébánia, de mindenesetre sok község lelki vezetője volt és az új idők behatóbb lelkipásztorkodást követeltek, a legjobb akarat mellett is kénytelen lett volna akányhányszor nagy elfoglaltsága miatt elhagyni vagy igen hiányosan végezni. De ezenkívül a fejlődés egyáltalán magával hozta, hogy a falusi iskolának is a plébános mellett külön oktatója legyen.

Előírja a zsinat, hogy az iskolamester a **tudomány elemeire**, (prima elementa literarum), **olvasásra, írásra, egyházi énekekre és hittanra** tanítsa a "fúkat" és más tanulókat,²³⁶ ezért tudnia kell írni és lehetőleg az egyházi szolgálatban szükséges éneket. Tehát a tantárgyak száma eggyel, az írással **szaporodott**.

Azonban még sem tanították mindegyikét az írást, illetve rendkívüli vagy legalább olyan tantárgyként szerepelt, melynek tanításáért külön díjazás járt. Legalább erre mutat az, hogy Nagyszombatnál (Vas m.) még 1698-ban, sőt Püspökladányon 1754-ben is az iskolamesternek az írás tanításáért a szülők külön fizettek.²³⁷ A számtan

²³⁶ U. o. Caput XXV. 1. §.

²³⁷ Vis. can. a. 1697/8. — 174. lap: Quos autem scripturam docet stb. — Vis. can. a. 1754.—728.

pedig, amely ekkor sem lett kötelező tantárgy, ezután és a második nagyszombati zsinat után (1611) a XVII. század folyamán is csak magántantárgyként szerepelt, amelynek tanításáért külön díjazást kapott az iskolamester. Úgy látszik azonban, hogy csak nagyobb helyeken adtak számtanból magánórákat, mert Vas megye területén csak Rohoncon és Nagyszentmihályon találom ennek a nyomát.²³⁸

Ebből az is kitűnik, hogy nagyobb helységekben vagy épen mezővárosokban — oppidum —, mint aminők az említett helyek voltak, nagyobb képzettségű iskolamestereket alkalmaztak.

A XVIII. században azonban már kisebb helységekben is tanították a számtant, mint Pusztaszentmihályon 1754-ben.²³⁹ Föltűnő azonban, hogy 1698-ban még Kőszeg szabad királyi városban is külön díjazást kaptak a számtantanításért, és hogy nem az összes tanulók tanulták azt.²⁴⁰

A zsinat a hittanítás anyagát részletezi és keretül és vezérkönyvül a Jézustársasági atyák kis katekizmusát teszi kötelezővé.²⁴¹

Ezáltal az iskolamesternek egyúttal a módszeres eljárást is a kezébe adta: a jezsuiták kérdezve kifejtő (kérdés-felelet) módszerét.

Mint látjuk, még ezek is plébániai iskolák voltak. A plébániával való

²³⁸ U. o. 28. és 51. lap: Quos autem arithmetica docet stb.

²³⁹ U. o. a. 1754.—728.

²⁴⁰ Vis. can. 1697/98. 237. lap.

²⁴¹ 2. §. "Parvum catechismum Societatis Jesu." — A nagy katekizmust pap tanítsa.

szoros összefüggésük abból is látszik, hogy azokat vagy a tanító lakását még a XVII. század vége felé is a **plebánialak** mellett vagy a telkén találjuk, vagy a tanító a plebániaépületben lakott;²⁴² továbbá abból — ezt a jelen helyzet is bizonyítja —, hogy az iskolát legtöbbször a plebánialakkal együtt a temető, illetve a **temp'om mellett** találjuk.²⁴³ Tudni kell ugyanis, hogy a temető a legrégebb időktől kezdve egészen a legújabb korig (XVIII.—XIX. század) a **templom körül** terült el.

A zsinat rendeletének, hogy a községek világi iskolamestert alkalmazzanak, meglelt a kellő hatása, amint azt a következő század népoktatásügyi viszonyai igazolják.

Valószínű azonban, hogy azokat a viszontagságos időkben inkább és többnyire csak a nagyobb helységekben (központokban) — a mezővárosokban mindenesetre — keletkeztek ilyen szervezeti elemi iskolák (ha még nem voltak vagy elpusztultak volna), minthogy

---

²⁴² Így volt ez **Pörgölényben, Felsőőrött, Horvátlövön**; a plebánia telkén állott **Komjáton, Kukméron, Keresztesen** (itt a plebánialakkal össze volt épülve), a plebánia mellett **Alsóbeleden, Kicléden, Vörösváron**. — Can. vis. a. 1697/8.—254., 99., 365., 86., 149., 365., 377., 81. és 108. — **Óbéren** a tanító lakása még 1754-ben is a plebánia telkén állott. — Vis. can. a. 1754. — 768. lap.

²⁴³ Ha az iskola nem a templom közelében volt, akkor ezt, mint kivételt, a vis. can. külön kifejezi, mint a **szentkúti** (Vas m.) iskola esetében. — 208. 1.

azok fönntartása a nagy elszegényedés közepette és a hívek számának csökkenése folytán kisebb községek számára érezhetőbb anyagi terhet jelentett, másrészt pedig egyelőre megfelelő iskolamesterek is hiányoztak.

De van adatunk arra is, hogy plebániával bíró egészen kicsi és jelentéktelen községnek is volt iskolamestere; igaz ugyan, hogy ezt az adatot nem Végnyugat területéről vesszük. 1586-ban **Alsódiós** pozsonymegyei községben Pálffy Miklós gazdatisztjei jelentést tesznek uruknak, hogy a tótdiósi (Alsódiós) iskolatanítónak a plebános és a község elleni panasza ügyében vizsgálatot tartottak és meggyőződtek, hogy a panasz alaptalan.²⁴⁴ Ha meggondoljuk, hogy Alsódiósnak az 1898-ik évi helységnévtár szerint is csak 1045 tótajkú lakosa volt, ahol postát sem találunk, akkor elképzelhetjük, milyen kicsi helység lehetett abban az időben, és biztosra vehetjük, hogy ugyanabban a korban **legalább ilyen kedvezőek** voltak a közoktatásügyi állapotok Végnyugaton, amely sohasem állott hátrább a Felvidék tót lakosságú területeinél műveltségi, nevezetesen népoktatásügyi viszonyok dolgában.

1600-ban **Várszentmiklóson** (Vas m.) külön iskolaépület állott fönn, amelybe több falu gyermekei jártak. Ehhez a plebániához tartozott Kis- és Nagymedves, Békefalu, Nyúlfalu, Horvátcsencs és Punic. Úgy látszik, Orbánfaluban — fiókegyház — 1550-ben és 1690-ben is

---

²⁴⁴ Jedlicska Pál: Adatok Erdődi báró Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajza és korához 1552—1600. (Eredeti történeti forrásmunka.) 254. lap.

kolamesterről van szó, midőn literaturáról olvasunk.²⁴⁵

Iskola azonban minden plébánián volt, amint ez már a középkor folyamán kifejlődött, a második nagyszombati zsinat (1611) szövegéből pedig nyilvánvaló. Az iskolamesterről és a tanításról szóló rendelkezése ugyanis így hangzik: Ha valamely plébánosnak iskolamestere van, akkor stb.; ugyanabban a fejezetben és bekezdésben egyik rendelkezés viszont így szól: Ünnepnapokon a katekizmuson kívül semmi más ne taníttassék az iskolában.²⁴⁶ Tehát világi iskolamester nem volt mindenütt szükségképpen, de iskola és tanítás mindenesetre.

A ciszterciák említett négy mosonmegyei községben adatszerűen megtaláljuk az iskolákat ebben a korban is. 1585 óta ugyanolyan szervezetük lett, mint a többi plébániái iskolának. Püspöki joghatóság alatt a főesperes felügyelete alatt állottak.²⁴⁷

Az iskolamester egyéb elfoglaltsága, járandósága.

A falusi világi iskolamesternek most már írni is kellett tudnia. Azonkívül — mint azelőtt — mindennemű hivatalos egyházi és egyéb vallásos ténykedésnél segédkezett.

²⁴⁵ P. Leser 239. folyt.

²⁴⁶ "Si aliquis parochorum ludimagistrum habeat" stb.; és: "Diebus autem festis praeter Catechismum nulla alia lectio doceatur in scholis."

²⁴⁷ P Winkler Adalbert szíves közlése alapján.

A következő század egyházlátogatói Végnyugaton teljes részletességgel elének tárlják az iskolamester e nemű kötelességeit és elfoglaltságát. E szerint — hogy csak a főbbeket említsem — segédkezett a keresztelezésnél; a házassági kihirdető lapot ő írta; a plébánost kísérte, ha beteget ment gyóntatni; a halottat a temetésen „kiénekelte“, a toronyórát kezelte; igazította, fölhúzta; virrasztón énekelt; a harangozásról gondoskodott (sokszor két vallásfelekezet részére is, mint Felsőörött); írásbeli teendőket végzett egyesek és a község részére, azaz a jegyzői tisztet is betöltötte stb. Ha a ciszterciták rendi apátja a rendnek említett mosonmegyei plébániáin egyházlátogatást végzett, akkor az iskolákat is megvizsgálta és akkor történt a bíróválasztás is; ezeket az egyházlátogatási jegyzőkönyveket 1672-től fogva az iskolamesterek írták, mint jegyzőkönyvvezetők.²⁴⁸

Láthatjuk, hogy sok kötelesség és óriási elfoglaltság nehezedett a vállára. Nem csoda, hogy a csajtai (Vas m.) iskolamester 1698-ban panaszkodott a sok teher és a miatt, hogy mégsem tud megélni. A felsőöri is alig tudott megélni a plebánossal együtt.²⁴⁹

Járandóságai közt szerepel rendszeren a lakáson kívül: — ha van iskolaépület — a kert, szántóföld, rét és egyéb ingatlan (domus scholaris cum hortó

---

²⁴⁸ P. Winkler Adalbert szíves közlése alapján.

²⁴⁹ Vis. can. a. 1697/8. — 27. és 94—100.

et reliquae pertinentiae),²⁵⁰ gabona, fa, bor, kenyér, élő csirke, len, lenkendő, tandíj a fiúktól (pro eruditione, vagy: pro instructione puerorum) és más készpénzfizetés, különböző alkalmakor végzett ténykedésekért meghatározott összegű készpénz stb. Sőt némely helyen, így Góborfalván (Vas m.), a házszám sorrendje szerint mindennap más-más háztól járt neki az eltartás, illetve házról-házra járt az élelmezésért.

Köszegen 1570-ben a javadalmasoknak — papok, tanítók — és az iskolának (Benefiziaten und Schulhaus) külön telekkönyvi lapon szereplő ingatlanjárandságuk volt.²⁵¹

Képzetségét legtöbbször a falusi, ritkábban a városi iskolában szerezte; ha az utóbbiban, akkor itt vagy mezővárosban is (oppidum) nyerhetett alkalmazást. A városi iskolából idősebb diákokat is küldtek egy-két évre segéd-tanítónak, ezeknek azonban tanulmányaik befejezése végett vissza kellett térni iskolájukba.

Az iskolamester szolgálati viszonyai, erkölcsi személyisége és képzettsége.

Hogy megfelelő erkölcsi és szellemi minősége és kellő képzettsége van-e, annak elbírálása a plebánosra tartozott, aminthogy megválasztásánál is neki volt döntő szava.

A zsinat a plebános fegyelmi hatósága és felelőssége alá rendeli. A plebánosnak kell elbírálni tudományosságá-

²⁵⁰ Vis. can. a. 1697/8.

²⁵¹ Protocollum anno 1572 usque 1595.

gát, erkölcsőségét, jámborságát és azt, hogy jó példával jár-e elől és engedelmes-e. Szigorú felelősség, sőt kiközösítés terhe mellett kötelezi a plébánost, hogy minderre gondja legyen.²⁵²

Hivatali alárendeltsége nyilvánvaló a 1611-ik évi nagyszombati zsinat ötödik fejezetéből is (második és ötödik bekezdés), amely az iskolamestereket a plebánia alattvalói közé sorolja (subditus), és a III. fejezet 13. pontjából, amely a plébános kötelességévé teszi, hogy az iskolamester alkalmas voltáról ő tartozik gondoskodni és érte felelni. Különben a község választotta, "fogadta" egy-egy évre; az év leteltével — Szent Györgykor — újra választottak. Rábakeresztúron (Vas m.) 1697-ben fölvevett egyházlátogatási jegyzőkönyv szószerint kifejezi és mint tényleges és jogi állapotot szögezi le, hogy "az iskolamestert a plébános és a község fogadja."²⁵³

Minden esetben egyszersmind kántor, sekrestyés és harangozó is volt; régi latin nevét (ludirector, ludimagister, azaz: az orgonajáték mestere) éppen részben kántori ténykedése után kapta, bár az olvasás tanítását is **já-téknak** vették (ludi literarii rector).

A középkorban az iskolamester állását nagy erkölcsi felelősséggel járó állásnak tekintették és kötelességüket szigorúan vették.²⁵⁴ Ez így maradt a hitújítás és az ellenreformáció idején is. Erkölcseikre a protestánsoknál szí-

---

²⁵² Péterffy, *Sacra concillia*, 112. l. (Cap. XXV. 1. §.)

²⁵³ Vis. can. a. 1697.—169 l.

²⁵⁴ Békefi 33. és 48.

gorúan fölügyeltek,²⁵⁵ a katolikus egyház álláspontját az említett 1560-ik és a 1611-ik évi nagyszombati zsinat szolgálati fegyelmi szabályszerűséggel és jogi szabatosággal fejezi ki. Ez utóbbi így rendelkezik (III. fejezet 13. pont.): katolikus és jó erkölcsű legyen, tilos vagy kétértelmű könyvet ne olvasson, annál kevésbbé tanítson, erről gondoskodni a plebános föladata, a főesperes pedig évenként tartandó látogatása alkalmával erkölcsseit, tudományosságát és tanítási módszerét vizsgálja fölül.

Az 1560-ik, de főkép az 1611-ik évi zsinat rendelkezései alapján és szermt fölvelt egyházlátogatási jegyzőkönvek, főkép a XVIII. század közepétől fogva (1754), már pontos és részletes minősítést adnak erkölcseiről, tudásáról, készsütségéről és egész erkölcsi egyéniségéről. Így pl. a pusztaszentmihályi (Vas m.) iskolamesterről (Grünwald) közli, hogy érti az éneket, az egyházi teendőket, a fiúk nevelésében és oktatásában (in administratione puerorum) jártas, a harangozásban és orgonálásban jó, erkölcsös és a plebánosnak engedelmes.²⁵⁶

Elbírálták — mint említettem —, hogy nincs-e rossz példával tanítványainak, és általában jól megnézték, kire bízzák gyermekeik nevelését. Elvárták, hogy egyébként is fegyelmezetten viselkedjék, hatáskörét túl ne lépje, nem hozzátartozó — a fölöttes hatóság

²⁵⁵ Payr 867—869.

²⁵⁶ Vis. can. a. 1754.—728. lap.

dolgába ne avatkozzék és téveszméket az iskolában ne hirdessen. ²⁵⁷

Mínthogy fizetésük és egyéb járandóságuk megélhetésüket — főleg nem plebániai székhelyeken, illetve kis községekben — nem mindig biztosította, amint ezt a kevés hívővel bíró plebániai székhelyen, Felsőörött és Csajtán láttuk, azért az iskolamesterség és velejáró kántorság stb. néha nem egyedüli foglalkozásuk volt.

Megesett, hogy az értelmesebb harangozóból is iskolamester lett. Ennek az a magyarázata, hogy az iskolamesternek díjazás ellenében — mint említettem — a harangozásról is kellett gondoskodnia; már most megtörtént, hogy nem volt a községnek — még ahol szokott is lenni — iskolamestere, de a harangozást valakinek mégis el kellett látnia. Így azután a harangozó, mivel iskolamesteri teendőt látott el, talán egyenesen rendelkezés folytán, de valószínűleg a plebános hallgatólagos beleegyezésével, egyelőre és szükségből bejárt az iskolába is vagy egyébként ambiciózus ember lévén rákapott, és kivált ha tudott olvasni és énekelni — a hittan elemeit mindenesetre ismerte —, ideiglenesen elátta a tani-

---

²⁵⁷ Péterffy: *Sacra concilia*, 111_12. (Cap. XXV. 1. § : *Admoneantur, ne sinistram aliquam doctrinam . . . in scholam adferant.* 3. §: *Quapropter ludimagistri se ipsos intra terminos atque cancellos suae ipsorum vocationis continere studeant.*

tást. Eképpen egyszersmind iskolamesterre lépett elő.²⁵⁸

De eltekintve ezektől az esetektől, viszont nem tudjuk biztosan, hogy az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben megnevezett "campanator", azaz harangozó, az iskolamesternek enemű kötelezettsége miatt elvéte nem valósgos iskolamestert jelent-e!

4. Újabb rendeletek a falusi iskolára vonatkozólag az ellenreformáció korában. (XVII. század).

**A' második nagyszombati zsinat
1611-ben.**

A katolikus népoktatásügynek az első nagyszombati zsinat által történt szervezése lassan haladt előre, ami azokban a zavaros és bizonytalan háborús időkben nem is csoda; ezért For-gách esztergomi érsek, bíboros, 1611-ben újra elrendelte, hogy a plebánosok szorgalmasan foglalkozzanak a "zsenge kor" nevelésével, újra elrendelte a templomi hitelemzés megtartását és

---

²⁵⁸ Dobrafalván 1777-ben "a harangozó, mivel a gyermekeket is tanította, iskolamesternek akarta magát neveztetni". Rábakeresztúron (1698), Kuk-méren (1757), Németszentgróton (1757), Nagymedvesen (1779 után), Sároslakon (1779), Punico (1812), Sznásgödörön, Nádon (1812 és 1832) és Patafalván (1829 előtt) a jelzett esztendőkbén harangozók tanítottak. P. Leser, Güssinger Zeitung 356., 370., 342., 332., 227., 236., 294., 295. és 369. folyt.

meghagyta a plebánosoknak, hogy az iskoláskorú gyerekeket írják össze.²⁵⁹

Ez utóbbi rendelkezés nagyon fontos; közoktatásügyünkben ez az első lépés — még pedig egyházi részről — a tan-kötelezettség elrendelése felé.

A haladás a háborús, nehéz és bizonytalan viszonyok ellenére — amint ezt az alábbi adatok és kimutatás számszerűen bizonyítják — most már határozottabban gyorsabb ütemű és általános lett.

Moson megyének akkor fönnálló majdnem valamennyi községében megtaláljuk adatszerűleg a falusi iskolát. Az 1659-ik évi egyházlátogatási jegyzőkönyv a következő helységek iskoláit említi meg (zárójelben az iskolamester neve): **Gálos** (Clain Simon), **Bánfalva** (Fábián Mihály), **Ilmic** (Rott Tamás), **Pomogy** (Clain János), **Tétény** (Martinides Mihály), **Tarcsa** (éppen várták az iskolamestert Szentjánosról), **Szentjános**, **Védeny** (Parman Gergely), **Nezsider** (Fux Pál). Volt továbbá a XVI. században a ciszterciták négy községében (több iskolamester nevét tudjuk), továbbá 1631-ben **Boldogasszonyban** (Herbarth Ferenc). A XVIII. század elején még olyan helyen is, mint **Szentandrás**, amely akkor épült föl, találunk iskolát. (1713-ban Rosinger András iskolamester).²⁶⁰

---

²⁵⁹ Caput III. art. XII. (Parochi diligenter incumbant tenerae aetatis instructioni . . . Habeat nomina omnium suae parochiae ad capessendam doctrinam idoneorum).

²⁶⁰ P. Leser Gratian boldogasszonyi házfőnök szíves közlése alapján.

Sopron megyében a XVII. század végéig minden plebánián talált az egyházlátogatás, amely a soproni főesperességben 1641-, 1651- és 1685-ben, a locsmáncsi főesperességben pedig 1646-, 1651-ben tartották meg, tanítót, sőt több leányegyházban is, így Zárányon, Felsőlászlón és Fertőmeggyesen.*

Az említett években általános egyházlátogatást hajtottak végre; a soproni főesperességben, amelybe a soproni, kisboldogasszonyi, nagymartoni, kismartoni és ruszti esperességek tartoznak, 1659-, 1670-, 1674- és 1680-ban, a locsmáncsi főesperességben pedig, amelybe a szentmártoni, locsmáncsi, csepregi és németkeresztúri esperességek tartoznak, 1659-ben és 1674-ben részleges egyházlátogatást tartottak.

Vimpácon minoriták (1641), Lajtaszéken szerviták (1651, Lorettomból!) végezték az oktatást.*

Vas megyében is, ahol a másik két megyéhez viszonyítva nem voltak olyan fejlett viszonyok az előző századokban, elég kedvezően alakult a helyzet.

Lékán — ekkoriban mezőváros — a XVII. században a keresztelték anyakönyvében már megtaláljuk némely

---

* Ezek a régi plebániák akkor leányegyházak voltak; a reformáció idején híveiket vesztvén, más plebániába kebelezettek be. Régi helyzetüknek, azaz plebánia-voltuknak, tehát a múlt fejlődésének a maradványa, hogy iskolájuk megmaradt, illetve volt. Később ezekben a helységekben a katolikus plebániát újra helyreállították.

* A zárójelben levő szám az egyházlátogatás évét jelzi.

iskolamester nevét. 1680-ban Lencz Sebestyén, 1691-ben pedig nemes Kesztenith (ejtsd: Kesztenics, horvát név) Ferenc nevű iskolamesterről olvasunk, sőt — amire országos viszonylatban sem találok példát — a községnek 1682-ben Stendsakin Mária nevű iskolamesternője (Iudirectorissa!) volt. Úgy látszik, egyes fontosabb helyeken a leánygyermekeket külön iskolamesternő oktatta, ami a fejlődés szempontjából igen előrehaladott viszonyokra mutat, — habár általában még a XVII. században csak a fiúk jártak iskolába.

Vas megyében 1697/98-ban az összes plebániákon és a leányegyházakban megtartották az egyházlátogatást. Az elcsatolt területen akkor főnnálló mind a 45 plebánia és fiókegyházaik tanügyi viszonyait megvizsgáltam eme egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján és a következő helyzetet találtam.

Iskolaépület és iskolamester a következő plebániaszékhelyeken volt (a vizsgálat időbeli sorrendjében):

Rohonc (a német plebánia), **Nagynarda**, **Sámfalva**, **Nagyszentmihály**, **Felsőkethely**, **Léka**, **Máriafalva**, **Borosnyánkő**, **Pinkafő**, **Kicléd**, **Vörösvár**, **Pinkamiske**, **Szentelek**, **Rábakeresztúr** (akkor éppen nem volt iskolamester), **Felsőrönök**, **Nagyfalva**, **Gyanafalva**, **Szentkút**, **Karácsfa**, **Pósaszentkatalin** (harangozó lakja), **Kőszeg**, **Keresztes**, **Rábaszentmárton**. Kőszegen magyar és német pap és magyar és német iskolamester volt. 1697-ben a magyar iskolamester, **Tordai István**, polgárjogot nyert. ²⁶¹

²⁶¹ Protocollum receptorum civium ab anno 1651 usque 1764 inclusive. 74. lap.

2

(Különösen hangzik a rábaszentmártoni jegyzőkönyv kitétele, hogy "fiúk helyben nem taníttatnak", — bár iskola és iskolamester is van. Talán csak kántori teendőket végzett, de a fiókegyházakban is. E szerint talán valamelyik fiók-községben gyűltek össze oktatásra a tanulók? Ezek a fiókközségek: **Rábaőr, Malongödör, Döbör, Gercse, Velike és Alsószölnök.**)

A következő plebániákban iskolaépületet a vizsgálat nem talált, mert elpusztult vagy más célra szolgál, de iskolamester van: **Vasfarkasfalva** (nincs "saját" — propria — iskolaépülete, talán az evangélikusok tulajdona volt!), **Felsőőr, Baksafalva** (a zavaros időkben fölégették), **Kukmér** (az iskolamester ideiglenesen luteránus), **Pörgölény, Alsóbeled.**

Csak iskolaépület volt, az állás éppen betöltetlen: **Nagykölked, Vasdobra.**

Már az iskolaépület is elpusztult: **Németújvár, Várszentmiklós.**

Csak iskolamester volt: **Incéd, Rötfalva, Tömörd.**

Egyébként szokott lenni iskolamester, de akkor az állás betöltetlen volt: **Óriszentmárton, Pusztaszentmihály, Némethidegkút, Csém.**

Sem iskolaépület, sem iskolamester nem volt: **Rohonc** (az uradalmi Rohonc), **Királyfalva, Németcsencs, Kertes** (Sároslakon volt az iskola), **Szentpéterfa** (Monyorókeréken volt az iskola). Bár mint cisztercita apátsági székhelyet nem említi az egyházlátogatás, azonban biztosan vehetjük, hogy **Szentgotthárdnak** volt iskolája.

Tehát 39 plebániaszékhelyen volt és csak 7 plebániaszékhelyen nem talált az egyházi vizsgálat iskolamestert.

Azonban — mint láttuk — **Kertes** iskolája **Nagysároslakon** volt, mint sokkal nagyobb helyen, **Szentpéterfáé** pedig a vidék központjában, **Monyorókerék** mezővárosban, amelyet régi vár is védett. A királyfalviak talán az ev. iskolába jártak, amint fiókegyházai-ban is csak luteránus iskolamester működött. **Németújvárcn** és **Várszentmiklóson** csak átmenetileg hiányzott az iskolamester, ezt az előbbi helyre vonatkozólag a jegyzőkönyv kifejezetten megmondja, **Várszentmiklóson** pedig adatszerűleg megtaláljuk már 1600-ban.

Pusztaszentmihályon és **Baksafalván** az 1715-i vis. can. sem említ még iskolaépületet, de **Németcsencsen** 1722-ben már találunk iskolamestert is. A két előbbi községben 1754-ben találunk először iskolaépülettel.

Meglepő, hogy 1697/98-ban milyen számos és kicsi községben — fiókegyházban — működött iskolamester, sőt néhány helyen találunk iskolaépületet is. Iskolamester — plebániák szerint sorrendben — a következőkben volt: **Csajta**, **Felső-** és **Alsócsatár**, **Kisnarda**,

Szabar, Új- és Óhodász, Mencsér* Edeháza*, Vágod, Gyöngyösfő*, Új-vörösvágás*, Háromsátor*, Szalónak-huta, Hamvasd, Határfő*, Fehérpatak*, Villámos*, Óribánya*, Szalónakújtelek, Grodnó (itt a katolikusoknak és luteránusoknak közös tanítójuk volt), Góbor-falva*, Rödöny, Újrétfalu, Felsőlövő, Alsólövő, Gyimótfalva, Pinkadombhát, Borhegy, Szépúr, Hidasrákosd, Sinnersdorf (ma Stájerország), Óribükkösd, Lipótfalva, Arokszállás, Lapincsújtelek, Alhó, Komját, Alsóór, Órallás, Német-ciklény, Kis- és Nagykárasztos, Jobbágyújfalu, Óridobra, Kisciklény, Egyházasfüzes, Sárosszék, Gyepüfüzes, Óbér, Nád, Szénásgödör, Barátfalva, Németszentgrót, Ózsgödör, Sósút, Felső-újlak, Kiszaskút, Patafalva, Körös-tyén, Ercsenye, Punic (előbbi időkben volt iskolamestere), Nagysároslak, Monyorókerék, Horvátlövő, Felsőszlnök, Harasztifalu. Tehát 64 helységben.

---

* Feltűnő, hogy e helyeken nem luteránus iskolamester működött, ahol pedig manapság is kevés katolikus hívő van, sőt Edeházán 1929-ben csak 4-et, Háromsátorban pedig csak 2-t mutat ki a statisztika. Lehet azonban, hogy az iskola régi jövedelmei katolikus kézben maradtak és így a luteránusok nehezen tudtak volna iskolamestert tartani vagy nem is tarthattak, ezért az katolikus volt. Erre mutat a vis. can. a hét utolsó csillaggal jelzett községre vonatkozó az a megjegyzése, hogy a tanító ugyan katolikus, de "acatholicus" (nem katolikus) módon végezheti teendőit. (Vis. can. a. 1697—98. 62. lap).

Iskolaépület is volt: **Csajta, Felsőlövő** (régebben volt), **Komját, Alsóór** (új!), **Egyházásfüzes** ("alkalmas" — com-mode aedificata), **Nagysároslak, Monyorókerék, Felsőszőlők, Punic** (régebben volt). Összesen 9 községben.

A többi fiókegyházak tanulói rendszerint a plebánia iskolájába jártak, amint hogy legtöbbszörre iskolamestere fizetéséhez és az iskola fölépítéséhez szintén tartoztak hozzájárulni. Több helyen tapasztaljuk, hogy az iskolamester járandóságához tényleg hozzájárulnak és kifejezi a jegyzőkönyv iskolaeépítési kötelezettségüket is e szavakkal: parochiani tenentur aedificare (a plebánia hívei kötelesek fölépíteni), mint például az alsóbeledi iskolát **Felsőbelednek, Pornópátinak és Pokolnak.**²⁶²

Ha most számítjuk még az egyházlátogatási jegyzőkönyvben kimutatott iskolákat **Óriszigeten, Városszalónakon, Őjkörtvélyesen, Ókörtvélyesen és Dobrafalván**, ahol az iskolamester luteránus volt, akkor Vas megyében összesen 108 községben működött iskolamester, iskolaépület pedig — minthogy **Városszalónakon** is találunk — 44 községben volt. A többi helyeken az iskolát a község vagy a plebánia tulajdonában levő egyéb épületben, illetve bérházban helyezték el.

Lődös fiókegyházban, amely ma plebánia és népes helység, 1715-ben már megtaláljuk az iskolát és az iskolamestert, **Németszentgróton** és **Barátfalván*** pedig, amelyek ma szintén ple-

²⁶² Vis. can. a. 1697/98. — 377. lap.

* 1519 óta szerzetesi birtok és búcsújáróhely.

bániák, az iskolaépületet 1757-ben, illetve 1760-ban. A középkor viszonyaira visszamutató nyomra akadunk az utóbbi községnek iskolatörténetében; azt olvassuk ugyanis, hogy 1760-ban iskolát építettek a papnak.²⁶³

Viszont Újhegyen és Strémben csak a XIX. század első felében találunk külön iskolaépületet.

Tekintve azt, hogy Vas megye eme területén csupa kicsi, sőt törpe telepet alkottak különösen abban az időben a községek, és hogy milyen sok kicsi helységben találunk** már abban az időben iskolát, továbbá különösen figyelembe véve az akkori, századokon át tartó zavaros, háborús állapotokat a népoktatásügy helyzetét Vas megyében a XVII. század végén kedvezőnek, sőt fejlettnek mondhatjuk.

Iskolábajárás; iskolaépület.

Sopron megyében a gyermekek elég szorgalmasan látogatták az iskolát; néhol azonban panasz volt rájuk, mint Kópházán és Sarudon, ahol nem akartak iskolába járni. Másutt viszont át tartó zavaros, háborús állapotokat így Vulkaporcányban. Ebből is láthatjuk, hogy az oktatás — a nap bizonyos óráiban — nyáron is folyt. Gyanafalván (Vas megye) 1697-ben a fiúk egyáltalán nem jártak iskolába; úgy látszik azonban, hogy itt — miként Lé-

²⁶³ U. o. anno 1715. et 1754. — 52. lap; P. Leser 332. és 311. folyt.

** Ilyenek különösen az előző oldalon csillaggal jelzettekén kívül még Szalónakhuta, Hamvasd, Grodnó stb.

kán — látogatták leányok is az iskolát.²⁶⁴

Sopron megyében ebben a korban az iskolát többnyire már külön épületben helyezték el; tehát a pedagógiai követelményeknek megfelelően épült a tanterem. Egyes helyeken azonban nem volt külön iskolaépület, pl. **Fülesen**, **Kópházán** stb. Az említett **Zárány**, továbbá **Rónisfalva** leányegyházak is külön iskolaépülettel bírtak.

Vanyó azt állítja az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján, hogy Sopron megyében az iskolák többnyire kőházak voltak; erre azonban csak két példát említ. Ez téves általánosítás. Abban az időben gyakran még a plebánia* és kisebb nemesi lakok sem voltak kőházak, sőt sok esetben a templomok sem bolt-hajtással, hanem faszervezetű mennyezettel épültek, azért ilyen templomok ellenséges dűlés idején teljesen rombadőltek. Sőt **Mosonszentandráson**, mint többször feldűlt és ismét újonnan épült községben, a kánoni látogatás 1713-ban is még sárból (lutum, talán inkább vályog!) épült kis templomot talált.²⁶⁵

Ugyancsak az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján Vanyó műve elején maga megállapítja, hogy elég sok templomnak volt fatornya. Ez Vas

---

* Rábakeresztúron — régi, előkelő plebánia — a plebánialak még 1757-ben is faépület volt. (P. Leser, 369. folyt.)

²⁶⁴ Vis. can. a. 1697/98. — 182. lap: Pueros non docet ullos, quia, non habet.

²⁶⁵ P. Leser Gratian, boldogasszonyi (Moson m.) ferences házfönök közlése alapján.

Vas megyében is így volt, pl. Felsőró-
nön; Punico 1698-ban meg éppen fa-
kápólnát találunk.²⁶⁶

Azt, hogy az iskola miből épült,
az 1697/98-iki egyházlátogatási jegyző-
könyv alapján kevés esetben tudom
megállapítani. Ez a többször használt
kifejezés: *commode aedificata* ("meg-
felelően épült")²⁶⁷, aligha azt jelenti,
hogy kőből, illetve téglából épült, ha-
nem azt, hogy a tanterem a pedagógiai
és a lakás az általános egészségügyi
követelményeknek megfelel. Még inkább
az építkezés anyagára vonatkozhatik
az a kifejezés: *domus schlaris* (utcu-
que) *aedificata*, vagy *aedificiosa* ("épi-
tett iskolaépület")²⁶⁸. **Kifejezetten** a
következő helyeken említi a vizsgálat
kőből (téglából) épített iskolaházait:
Pinkafőn és Német-Rohoncon. Bizonyá-
ra kőből (téglából) volt **Kőszeg** város
"tágas" iskolája is, minthogy a Zsidó-
utcában a bástya (*propugnaculum*) és
a bástyatorony mellett épült, tehát a
belvárosban, ahol védelmi szempontok
miatt — éppen a védelmi művek mellett
— faépületet nem tűrhetett volna meg a
város és a várúr. Egyébként is, mint
szab. kir. városnak az iskolája, bizo-
nyára a legrégebb időktől kezdve kőből
(téglából) épült.²⁶⁹

²⁶⁶ Vis. can. a. 1697/98. — 170. és
199. lap. — U. o. 1754. — 459., 728.,
768. lap.

²⁶⁷ Borostyánkő, Vörösvár, Egyhá-
zasfüzes. — Vis. can. a. 1697/98. —
67., 108., 122. lap.

²⁶⁸ Pinkamiskén és még több helyen.
— Vis. can. a. 1697/98. — 122. lap.

²⁶⁹ U. o. 28., 75., 237.

Azt hiszem, a legtöbb helyen — nevezetesen ott is, ahol az épület anyaga nincs említve — még fából építették; kifejezetten fából épült iskoláról olvassunk Máriafalván, Kicléden (pedig új!) és Városszalónakon.²⁷⁰

Vas megyében évszám szerint kimutatható, meddig találkozzunk fából épült vagy tömésfalú iskolákkal még sokkal később is*: Németsencsen (1745), Baksafalván, Pusztaszentmihályon, Vörösváron és Lődösön (1754), Rábakeresztúron (1757, 1812-ben tömésfalú ház), Pinkakertesén (1779), Szenteleken (1801), Pásztorházán (1803, Újhegyen (1832) és Nagymedvesen (1860).

5. A középfokú oktatásügy.

A jezsuiták és a kegyesrendiek.

A reformáció korában a szerzetesek nem voltak — mint a középkorban — szükségképpen a középfokú iskolák (kolostori iskolák) vezetői és fenntartói, a közoktatásügy szempontjából tehát már nem azt a szerepet töltötték be. Az elpusztult kolostorok közül a borsmonostori cisztercita apátságot egyébként Esterházy Miklós nádor 1680-ban ismét a rend kezére adta, ugyancsak ő a földült lékai ferenc-
rendi kolostor helyén az ágostonrendieknek alapított rendházat, akik a plebániát 1650-től 1820-ig vezették.

Németújváron a katolikus hitre visszatért Batthyány Adám 1641-ben Szent Ferenc rendjének kolostort alapított és templomot is építtetett, mivel a Beth-

²⁷⁰ U. o. 54., 65., 81.

* Vesd össze a VI. rész második pontjával.

ten-féle harcok idején ez utóbbi is teljesen elpusztult.

A régi szerzetesrendek mellett új, főleg vagy tisztán csak tanítással foglalkozó szerzetesrendek támadtak, amelyek az ellenreformáció idején és azután a katolikus középfokú oktatást kezükbe vették és vezették.

Ekképpen a középfokú oktatásügyében a korszakban elhatárolódik az alsófokú (falusi és városi) oktatástól és mint új iskolatípus, a kolostori és székeskáptalani iskola helyett, de részben a városi iskolák folytatásaképpen is*, nagy lendületnek indul.

1636-ban Sopronban, 1673-ban Kőszegen telepítették le a jezsuitákat, akik mind a két helyen gimnáziumot vezettek. A kőszegi gimnáziumnak, amelynek terve még 1632-be nyúlik vissza, alapítója Széchenyi György, győri püspök. A soproni jezsuiták a gimnázium és a rend fönntartására megkapták az ispotályosoknak, akiknek konvent a vallási zavarok következtében föloszlott, soproni ingatlanait, valamint 1643-ban az elpusztult pornói apátság némely birtokát; a kőszegi gimnáziumot és rendházat néhány vas- és sopronmegyeyi falu birtokával javadalmazták. Mind a két gimnázium konviktussal volt összekötve, ahol a vidéki tanulók a páterek vezetése mellett lakáson és ellátáson voltak. Itt nevelődtek majdnem egész Dunántúl nemes ifjai.

A jezsuiták érdemeit a középfokú oktatás terén nem szükséges méltatnom.

* A kassai városi iskolát 1514-ben gimnáziumnak nevezték²⁷¹, és mint láttuk, a soproni iskolából a tanulók egyetemre mehettek.

²⁷¹ Békéfi, 41.

annyira ismeretes fejezete ez a nevelés-történetnek; azt azonban szükségesnek tartom hangoztatni, hogy gimnáziumaiknak, mint középfokú iskoláknak tananyagát és tantervét jellegzően elhatárolták nemcsak a falusi (mezővárosi), hanem a városi (civitas) iskolák tananyagától és tantervétől és pontosan megállapították azt, — míg eddig az egyes iskolafokok között az anyag szigorúan elhatárolva nem volt.

A Jézustársasági atyák alapították az ország legrégebbi árvaházát Kőszegen 1749-ben, egy róm. kat. fiúárvaházat, amely 1931-ig "Kelcz-Adelffy-féle róm. kath. árvaház", azóta pedig "Kelcz-Adelffy róm. kath. fiúnevelő intézet" néven szerepel. Adelffy, Dunántúl kerületi táblai elnöke, az árvaház egyik nagy alapítványtevője volt, Kelcz Imre, volt jezsuita, győri kano-nok, a másik.

A jezsuiták mellett a kegyesrendiek középiskoláink (gimnázium) vezetői. (Régente: "ájtatos oskolák kollégiuma és gimnáziuma"). Magyaróváron 1739-ben telepítette le őket Zsidanits István, mosonmegyei főadószedő, ház, kert, 50 hold föld és 10 ezer forint végrendeleti adományozásával. Az alapítványtevő neje később azt az óhaját fejezte ki, hogy a szerzetesek a magyaróvári és mosonmegyei tanulókat az I—IV. osztályokban tanítsák. Így keletkezett a magyaróvári kegyesrendi algimnázium²⁷², amely a soproni és kőszegi gimnáziumokkal egy vonalban fejtette ki magyar keresztény nevelői munkásságát.

²⁷² Mátrai Jánosnak, a magyaróvári kegyesrendi főgimnázium igazgatójának szíves írásbeli közlése alapján.

IV. rész.

1. Szellemi föllendülés a török uralom megszűnte után. — Döntő intézkedések a XVIII. század folyamán a közoktatásügy terén.

A majdnem 200 évig tartó viszontagságos és háborús korszak után végre a béke napjai köszöntöttek hazánkra és így Végnyugatra is. A nemzet csendes munkában nagy erő kifejtéssel pótolta az elmulasztottakat, a hiányokat.

A XVIII. században a tárgyalt vidéken úgyszólván minden plebánián és a legtöbb nagyobb helységben megtaláljuk az elemi iskolát és a világi iskolamestert. A művelődés szemlátomást halad. Mindig többen és többen tudnak olvasni, írni valamivel kevesebben; több helyen tanítják a számtant is. Azonban iskolába még ebben az időben is főleg a fiúk járnak. Teljesen téves az a fölfogás, hogy a jobbágyok között alig akadt írástudó ember; ezt már a XVII. század népoktatásügyi viszonyai kereken megcáfolják. A XVII. század első feléből és a XVII. század végéről való magánokiratokon ott látjuk a szerződő jobbágyok sajátkezű aláírását, amint ezt egyidejű szenteleki (Vas m.) és lövői (Sopron m.) magánokiratok bizonyítják.²⁷³

²⁷³ Mohl: Lövő története. — Szenteleki magánokiratokon magam láttam ilyen aláírásokat.

2. Az iskolamester közjogi és társadalmi állása, képzettsége.

Az iskolamester az 1715—20-ik évi országos összeírás szerint²⁷⁴ ment volt az adófizetéstől; mint a nemes és papi telkeket, azt sem vették föl az adózó porták jegyzékébe. Ugyancsak ment volt a különféle községi terhek — közmunkák, éjjeli őri szolgálat stb. — viselésétől. Márészt, miként a nemesek, személyes hadkötelezettséggel tartozott; legalább a tordai országgyűlés 1542-ben fejvesztés terhe mellett kötelezte erre.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy tényleg — ha nem is jogilag — személyi nemességet élvezett, ha jobbagysorból származott is.

Ehhez képest társadalmi állása — jegyzői és egyházi segédszolgálati révén is — szintén kiemelkedett a köznép közjogi rendjéből és sorából. Ezt mutatja az a társadalmi körülmény is, hogy a szenteleki ludimagister fiának az esküvőjén a várnagy (castellanus) a tanu. A lékai ludimagister és felesége az anyakönyvben 1680-ban csak nemeseket megillető "dominus" és "domina" (úr és úrnő) bejegyzéssel szerepel; ugyancsak "úrnő" jelzése van 1682-ben az iskolamesternőnek (ludirectorissa) ts. Az 1690-es években pedig nemes ember a lékai iskolamester. **Rábakeresztúron** (1771 körül) Hansmüller János iskolamester Pschorner Juliannát, a

²⁷⁴ Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. 1720—21. — Szerkeszti és kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1896.

postamester leányát vezeti oltárhoz. A postamesterség ekkor igen jelentős állásnak számított; az egész németújvári járásnak (Vas m.) Rábakeresztúron volt az egyetlen postája.²⁷⁵ Tudjuk, hogy a főpostamester országos főtisztviselő volt.

Mindazonáltal falún — mint láttuk — igen különböző készülségű, illetve más-kellő készülség nélküli elemek kerültek az iskolamesteri állásba és az iskolamesterség (jegyzőség) mellett gyakran más foglalkozást (mesterséget) is űztek.

Képzettségük ekkor is legtöbbször az volt, amit a falusi vagy városi iskola nyújtott. Sopron megyében a XVII. század második felében többnyire olyan katolikus iskolamestert találunk, aki a középfokú iskolát (5 osztályt) vagy annak egy-két osztályát elvégezte. Kivált nagyobb helyeken főiskolai végzettségű egyéneket is találunk²⁷⁶. Várszentmiklóson (Vas m.) 1756-ban végzett teológus volt az iskolamester, aki jól orgonált, utána pedig egy "absolutus filozofus", aki több nyelven beszélt.²⁷⁷

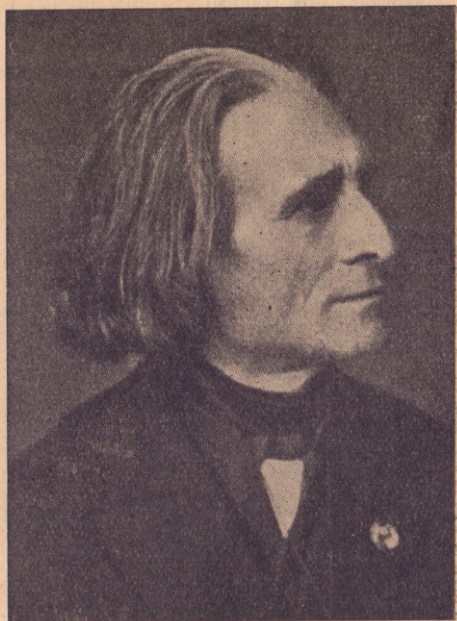
A protestánsoknál — tudjuk — a lelkes előzőleg gyakran mint iskolamester működött, vagy pedig egyszersmind ilyen minőségben is alkalmazta őt a gyülekezet.

Egyébként természetesen a nemesi rendiségnek ebben a korában műveltségbeli felsőbbrendűség a társadalmi helyzetnek és tekintélynek csak kevéssé lehetett az alapja.

²⁷⁵ P. Leser, 367. folyt. (1931-ik év).

²⁷⁶ Vanyó, 92.

²⁷⁷ P. Leser, 224. folyt. (1928-ik év).

Liszt Ferenc.

3. Az első országos hatósági tanügyi összeírás (1773).

Hol és hány iskola volt megyénkint?

A szellemi fejlődés Franciaországban az ú. n. fölvilágosodás áramlatává duzzadt, amely — főleg a városokban — a szélesebb néprétegek körébe is útát talált. Ez a művelődési áramlat hazánkban a melegszívű és széles látókörű uralkodóban, Mária Teréziában, buzgó elfogadóra talált. A mélységesen katolikus lelkületű királynő vallásos érsztől is vezettette, a jobbágyok sorsán nemcsak anyagilag akart javítani, hanem szellemi szegénységükön is igyekezett segíteni. Pedig ekkor még nem dörömbölt a hatalom ajtaján a francia forradalom fenyegető példája.

Mária Terézia, mint államfő vette kezébe a köznevelés szervezését.

Hogy tiszta képe legyen a fönálló népoktatásügyi állapotokról és ehhez képest tudja, mi a teendő, adatgyűjtést rendelt el. Ez az első országos népoktatásügyi statisztikánk, amely 1773-ban készült el és a következő címmel jelent meg: *Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum*. Azaz: Magyarország összes helységeinek jegyzéke. Tartalmazza ezenkívül: Melyek ezek közül falvak, melyek mezővárosok? Van-e és milyen vallású plebános és iskolamester a községben? Továbbá: Mi helységenként a lakosság többségének az anyanyelve?

E helységjegyzék a következő képet tárja elénk.

Végnyugat * mai mosonmegyei területén 1773-ban 43 községet találunk, 1920-ban ugyancsak 43-at. (Az elcsatolt részen 28 község van). Azóta ugyan egy új helység keletkezett (Királyhida), de viszont az 1773-ik évi összeírásban szereplő Lucsonyt 1904-ben egyesítették Magyaróvárral. Mind a 43 községben volt iskolamester, csak Lucsonyban nem.

A sopronmegyei részen akkor 125 önálló helység volt, ma 127. (Az elcsatolt részen 116). A többletet az okozza, hogy negy telep azóta saját nevén önállósult (Alsókismartonhegy, Felsőkismartonhegy, Kismartonváralja, Savaványúkt), egy viszont összeírási hiba folytán kimaradt (Sopronújlak). Alsó-Ilmicet Moson megyéhez, Kis-Boldogasszonyfát Zemenyéhez, Kis-Cenket pedig Nagycenkhez csatolták.

Iskolamester, tehát iskola csak 26 községben nem volt; ezek a következők: Zemenye, Hasfalva, Felsőszarfalva, Mészverem, Küllő, Lakompak, Kishársfalva, Lánzsérfa, Újtelek, Alsópéterfa, Felsőpéterfa, Selegd, Csáva, Kisostoros, Károly, Nemestelek, Doborján, Répcfő, Németzsidány (német községek); Darufalva, Lakfalva, Ölmed, Pervány, Borosd (horvát községek) és Felsőpulya, Kiscenk (magyar községek).

---

* A mai német nyelvterület szélén fekvő, az eddig tárgyalt Nyugatmagyarország területéhez szorosan hozzá nem tartozó, azóta elmagyarosodott, elnémesedett vagy elhorvátosodott német, horvát és magyar községeket is számítottam. (Lásd Polány István: Nyugatmagyarország néprajzi története, Hogyan magyarosítottunk c. fejezetét.)

Tehát 19 német, 5 horvát, 2 magyar faluban nem volt iskola.

Vas megyében 186 községet találunk 1773-ban, 1920-ban pedig 201-et. (Az elcsatolt részen 182). A különbség onnan van, hogy 9 új község keletkezett (Burgóhegy, Füsthegysirokány, Kisdolány, Kisharaszto, Magashegy, Szalónakhuta. Vághegy, Hosszúszeghuta és Vörthegey), öt községet más helységhez tartozónak vettek (Alsószénégető, Felsőújlak, Hamvasd, Őrisziget, Újrétfalu) vagy összeírási hibából kimaradt, viszont egyes önálló telepek azóta valamely más községbe kebeleztettek be. (Tó Hámortó községbe).

A 186 község közül 83-ban volt iskola, a többiben, azaz 103-ban nem. Iskolamester a következő német, ill. német többségű helyeken működött (az 1773-ik évi kiírás szerint): Gyirót, Szénégető, LÉKA*, PERGELIN, RÖT, Salamonfa, ALHÓ, BOLFÓ (Vasfarkasfalva), BOROSTYANKŐ, ALSÓBELED, CSEM, NÉMETCSENCS, Dobrafalva, Egyházasszüzes, Góhorfalva, Grodnó, Árokszállás, Szentgrót, HIDEKGÜT, Városhodász, Gyimótfalva, RÁBAKERESZTÜR, KERTES, FELSŐKÉTHELY, KICLED, KIRALYFALVA, Komját, Ókörtyélyes, KUKMER, NÉMETKERESZTES, SZENTKÜT, Lődös, Szent-Lőrinc (Óbér), MÁRIAFAFALVA, PINKAMISKE, Monyorókerék, NAGYSZENTMIHÁLY, ŐRISZENTMARTON, Barátfalu, Óvár, Óribánya, PINKAFŐ, BAKSAFALVA, Pornó, Radafalva,

* A nagyobb betűvel szedett helynevek 1697-ben plebániai székhelyek voltak.

X

ROHONC, Rödöny, Városszalónak, SÁMFALVA, Sároslak, Harasztifalu, Alsófövő, Felsőlövő, Németlövő, Tarcsa, NÉMETÚJVÁR, VÖRÖSVAR, Vasdobra, SZENTGOTTHÁRD, GYANAFALVA, NAGYFALVA, Puischach (Pöszöny?), ALSÓSTRAZSA (a mai Rábaszentmárton).

A következő horvát, ill. horvát többségű községekben: TÖMÖRD, Bozsok, Csajta, Felsőcsatár, Kisciklény, Dobra (Öri), SZENTELEK, INCÉD, SZENTKATALIN, PUSZTASZENTMIHÁLY, Horvátnádajla, NAGYKÖLKED, Nagynarda, SZENTPÉTERFA, Stinátz (Pásztorháza), Horvátlövő.

FELSŐSZÖLNÖK vend községben.

A következő magyar helységeken: Alsóór, FELSOÓR, KÖSZEG (ez utóbbi magyar többségű volt.)

Tehát 63 német, 16 horvát, 1 vend és 3 magyar községben.

Volt tehát iskola Moson megyében 42, Sopron megyében 99, Vas megyében 83, összesen 224 helységben. Minthogy a helységek száma 354 volt, nem volt 130 községben.

E szerint a helyiségeknek több, mint háromnegyed részében már szervezve volt az iskola. Azonban tévedne az, aki azt hinné, hogy 130 község még mindig nélkülözte azt.

Különösen feltűnő Vas megyében az iskolával nem bíró községek nagy száma, nevezetesen az, hogy **26-tal kevesebb helyen** volt most tanító, mint 1697/98-ban, annak ellenére, hogy a következő olyan helyeken is mutat ki is-

kolamestert, ahol akkor nem találunk: Németgyirót, Szénégető, Salamonfa, Németcsencs, Kertes, Királyfalva, Lődös, Pinkaóvár, Pornó, Radafalva, Németlövő, Tarcsa, Pöszöny, Bozsok, Pásztorháza, Szentpéterfa, Németújvár (17). Így tehát végeredményben összesen 43 olyan község nem szerepel ebben a kimutatásban, amelyekben 1697—98-ban működött iskolamester. Ezek: Felsőrónök, Karácsfa, Kisnarda, Szabar, Mencsér, Edeháza, Vágod, Gyöngyöső, Újvörösvágás, Háromsátor, Szalónakhuta, Hamvas, Határfő, Fehérpatak, Villámos, Szalónakújtelek, Újrétfalva, Pinkadombhát, Borhegy, Szépúr, Hidasrákosd, Őribükkösd, Lipótfalva, Lapincsújtelek, Órállás, Őrisziget, Újkörtvélyes, Németciklény, Karasztos, Jobbhágyújfalu, Sárosszék, Gyepűfüzes, Nád, Szénásgödör, Őzgödör, Sósokút, Felsőújlak, Kísvaskút, Patafalva, Köröstyén, Ercsenye, Punic, Horvátlövő.

Bizonyosnak tartom, hogy az összeírásban föl nem vett községek közül nem mindegyikben hiányzott az iskola, illetve a tanító, mert azokon a helyeken 1697-ben vagy 1754-ben már volt, az összeírásban még sem szerepel egy sem, az egyházlátogatás pedig igen pontos, sőt aprólékosan részletes összeírást végzett a helyszínén. A dolog magyarázata csak az lehet, hogy kisebb, de néha nagyobb helységeknek is gyakran hosszabb ideig, talán éveken át nem volt iskolamesterük; vagy nem volt nekik állandóan vagy nem tartottak rendszeresen vagy vállalkozó nem akadt; vagy talán azért, mert az iskolahelyiség, esetleg a járandóság kérdése nem volt megalapozva, amint ezt 1697-ben

is tapasztaltuk.²⁷⁸ Ezért ezeket az összeírásba nem vették be.

Márészt a szegényebb és kisebb községek iskolaügyét úgy rendezték, hogy több közeli — mindenesetre lehetőleg egy plebániába tartozó — helység járandóságát egyesítették, közös hozzájárulásukkal megfelelő iskolaépületről gondoskodtak s így eme községeknek csak egyikében szervezték meg a változott viszonyok kívánalmainak megfelelően a tanítói állást. Különösen szembeötlő az iskola megszűnése a **Borostyánkő, Pinkafő és Máriafalva** (plebániák) vidékén fekvő számos apró községben. Így tehát a községek száma, ahol iskolamester működött, kevesebb lett.

További oka az lehet, hogy a lakosság vallási arányszáma 1773-ig a katolikusok javára erősen eltolódott, ezért egyes helyeken a protestánsok — de a katolikusok is — a változott viszonyoknak megfelelően csoportosították községeiket, illetőleg rendezték az előbbi bekezdésben vázolt módon a községek összevonásával iskolaügyüket.

Természetes, hogy összeírási hibából is kimaradhatott egyik-másik.

A kicsi helységek gyermekei legnagyobb részben a szomszédos nagyobb község — főleg plebánia — iskoláját látogatták; például **Hosszúszegről, Üvegutáról, Hámorból, Tóból — Lékára, Baryácskáról, Özgödörről** és **Sóskútról** pedig **Németszentgrótra** jártak. **Medvesnek, Békefalunak** és **Nyúlfalunak Vászentmiklóson** volt az iskolája.

---

²⁷⁸ Felsőőrött, Németújváron, Csajtán, Horvátlövön. — Vis. can. a. 1697/98. — 27., 99., 194.

Többitanerős iskolák. A tanulók száma tantermenként.

Az összeírás szerint csak Sopronban volt két iskolamester; pedig láttuk, hogy Sopronkeresztúron már 1584-ben másodtanító is működött, Kőszegen pedig katolikus kettő volt, egy magyar és egy német, régebben pedig csak protestáns iskolamester három.

Sopronban már 1526 előtt több iskolamestert és segédtanítót találunk; bizonyos tehát, hogy 1773-ban sem ketten voltak. Valószínű, hogy csak az iskola vezetőjét (rector) vették föl az összeírásba, a segédtanítókat (praeceptor) nem. Másrészt a gimnáziumok felállításaival, amelyek első osztályaikban részben a városi iskolát is pótolták, a most már kifejezetten elemi iskolai tagozatot képviselő városi iskola tanulóinak a száma is megcsappant. Hasonlóan kell elbírálni a helyzetet Kőszegen és Magyaróvárott is.

Biztosra lehet továbbá venni, hogy nemcsak az említett három helyen működött egynél több iskolamester; a segéd- vagy másodtanítókat bizonyára itt sem vették föl a kimutatásba. Pápóccon (falu!) — láttuk — már 1378-ban "iskolamestereket" említ az oklevél. Már pedig Moson megyében az összeírás szerint kilenc mezőváros (oppidum) volt, mint Moson, Nezsider, Köpcsény, Rajka és Gálos, — hogy csak a fontosabbakat említsem. Sopron megyében Sopronon kívül két szab. királyi város: Kismarton és Ruszt és 14 mezőváros, mint: Nagymarton, Szarvkő, Feketeváros, Fertőfehéregyháza, Nyék, Locsmánd; Vas megyében pedig 11, mint: Németújvár, Szentgotthárd, Rohonc,

Városszalónak. Ezek pedig mind népe-
sebb és fontosabb központok voltak, bár
abban az időben a lakosság lélekszámát
a mai létszámnak csak mintegy két-
ötödére vagy éppen harmadrészére te-
hetjük.

Különösen ott kell több iskolame-
sert feltételezünk, ahol katolikusok és
protestánsok vegyesen laktak, mint
például **Gáloson, Sopronkeresztúron,**
Városszalónakon, Felsőlövön, Boros-
tyánkón, Pinkafőn, Kukméren. Bizo-
nyos, hogy már e miatt is Sopronban
és Kőszegen 1773-ban nem kettő, hanem
(a segéd- illetve másodtanítókat is szá-
mítva) ennél több iskolamester műkö-
dött.

Természetesen a tanulók létszámát
osztályonként, illetve tanítóként nem
maximálták, úgy, hogy a tanulók szá-
mából a tanítók számára nem követ-
keztethetünk.

Nagyon valószínű, hogy egy-egy is-
kolamester keze alá akárhányszor
száznál is több gyermek járt; ez a kö-
vetkező fejezet adataiból is kitűnik.

Nem is csoda, hiszen még a 900-as
években az óriási haladás ellenére Vég-
nyugat egyes pontjain is — annál in-
kább országszerte — előfordult ez, mint-
hogy új tantermek állítása és iskolák
építése a lakosság szaporodásával nem
tartott lépést. Sőt ezzel a visszássággal
a rossz gazdasági viszonyok miatt ma
is találkozunk, főleg az alföldi tanya-
világban.

Viszont egyes községekben nem látó-
gatta 20—40-nél több tanuló az isko-
lát. Az összeírásban szereplő vasme-
gyei Szentkúton (Ausztriához csatolt
község); a nyolcosztályú elemi iskola

A pozsonyi Mária Terézia szobor ledöntés előtt.

mellett 1926-ban csak 61, Salamonfalván (ugyanott) pedig 31 tanuló volt: 1773-ban a tanulók számát a mostaninak legfeljebb a felére tehetjük, ha mintjárt a szomszéd falvak gyermekei szaporították is a számukat, — annál is inkább, mert nem volt tankötelezettség. Már említettem, hogy Gyanafalván 1698-ban egy fiú sem járt iskolába.

V. rész.

1. Viszonyok a Ratio Educationis (A nevelés rendje) életbelépte után.

Mária Terézia korszakalkotó rendelete (1777) következtében a népoktatásügy helyzete lényegesen és mindinkább javult.

A történelmi fejlődésnek megfelelően megkülönbözteti ez a rendelet a falusi, kisebb városi és nagyobb városi (ezek közül némelyik, de a tankerület székhelyén levő mindenesetre "normális", vagyis minta-iskola) nemzeti iskolát, azaz népiskolát. A falusiban egy, a kisebb városiban kettő, a nagyobb városiban három tanító működött.

Pontosan körvonalazta az egyes iskolák tananyagát, amely nagyjában az előző századok tananyagának felel meg, de — a németesítő törekvésnek megfelelően — a kisebb városi, nagyobb városi és a normális (főelemi) iskolában tanítani kellett a német nyelvet, ugyancsak a falusi iskolában az írást, a kitűnő és a nemesi gyermekek számára pedig a latin nyelvet. E miatt a tanítónak latin képzettséggel is kellett bírnia. A latin nyelv tanulása azok részére, akik latin iskolába mentek át, a kisebb városi, a nagyobb városi, a normáliskolában pedig egyáltalában kötelező volt.

A normáliskola egyszersmind tanítóképzőül szolgált, ahol a kellő előképzettséggel bíró jelöltek "az előadáso-

kon résztvettek, figyelték az iskola tanítóinak munkáját és — mint afféle gyakorló iskolában — azok útmutatása és fölügyelete mellett maguk is fanitottak. "Ez a kiképzés eleinte három hónapig tartott és erről a hallgatók bizonyítványt kaptak, amely tanítói oklevél gyanánt szolgált. Ennek alapján nyertek alkalmazást." ²⁷⁹ Végnyugat a győri tankerülethez tartozott, tanítói tehát a győri, soproni vagy kőszegi normáliskolákból kerültek ki.

A tankötelezettséget ez a rendelet sem hozta be.

A rendelet értelmében Kőszeg 1780-ban, Szentgotthárd pedig 1789-ben "nemzeti tanodát" állított föl. ²⁸⁰ A kőszegi — úgy látszik — normál-iskola volt, mert itt 1868-ig u. n. főelemi iskola állott fönn. ²⁸¹ A katolikus fiúiskola még az 1910-es években is "normál" iskolának nevezték. A XIX. század elején ezen és a gimnáziumon kívül rajziskolát is találunk Kőszegen, ami a város rendkívül fejlett asztalos- és

---

²⁷⁹ A győri tanítóképző 1778 júliusában adta ki az első tanítói oklevelet. (Lásd: A győri kir. kath. tanítóképzőintézet értesítője az 1927—28-ik iskolaévről.)

²⁸⁰ Dr. Borovszky S.: Vasvármegye monográfiája, 318.

²⁸¹ Dr. Borovszky S.: Vasvármegye monográfiája, 321.

építőiparára, de egyúttal iskolaügyére is vet világot.²⁸²

A XIX. század elején már csak kevés törpe falu akadt, ahol iskola ne lett volna. Vas megyében, ahol 1697-ben összesen 102 iskola volt, az 1773-ik évi kimutatás szerint pedig a községek nagyobb része még nélkülözte azt (csak 83 helyen talált), az 1837-ik évi megyei összeírás és hivatalos jelentés²⁸³ a németújvári járásban (a szentgotthárdi járás nem magyarajkú községeivel együtt) magában 52 elemi iskolát talált 3460 tanulóval, a kőszegi járásban pedig, ahol az 1697-ik évi állapothoz képest az iskolák száma meg épen megcsappant, 63 iskolát 4373 tanulóval, tehát a két járásban összesen 115-öt.

Az egy tanítóra eső tanulók száma azonban mindig igen nagy volt; a közhatalóságok ezirányú kultúrérzékét a jobbágyvilágban természetesen nem mérhetjük mai szemmértékkel. Az említett 1837-ik évi vasmegyei jelentésben, mely a magyar nyelv tanításának állapotáról számol be, a gyanafalvai segédtanítóról, Hutter Ferencről, úgy emlékszik meg, mint "aki említést érdemel", mert "244 tanulót sikerrel ta-

²⁸² Lásd a kőszegi régi és előkelő Stegmüller-család gazdag írásbeli hagyatékát (most a város múzeumában van), amely családból már akkor neves műasztalosok és építészek kerültek ki. (Az egyik építészeti vizsgarajzon ez van: Delineavit Joannes Stegmüller 3 tiae Grammaticae Studiosus, die 25a Martii 1831 in Schola Graphidis Ginstensi.)

²⁸³ Dr. Borovszky S.: Vasvármegye monográfiája, 314.

nított magyarul"; tehát a 244-es létszámot mégis sokalták. **Boldogasszonyban** az iskolamesteren kívül 1829-ben már volt "tanító" (praeceptor), mint második tanerő az "iskolamester" mellett s ennek, aki a can. vis. szerint kitűnő erkölcsű és jeles oktató, és az iskolamesternek együttvéve, 250 tanuló járt a keze alá.

Az 50-es évekig még a legtöbb helyen csak egy tanerő működött, bár épen ezen a vidéken addig az időig elérte a népesség a mai lélekszám kétharmadát. A népesség száma a 900-as évekig emelkedett, azután pedig a kivándorlás folytán megállott, sőt csökkent.

Az említett **Szentelek** (az 1772-ik évi összeírásban mezőváros) lakossága:

1848-ban:	1971,	tnulók száma	199,
1850-ben	2083	"	205,
1859-ben	2208	"	350,
1868-ban		a tanulók száma:	137
fiú és 150 leány,	összesen		287. ²⁸⁴

1870-ben 2586, 1881-ben 2784, 1891-ben 2966, 1901-ben 3100 és 1910-ben 2764 lakosainak a száma.

Viszont ugyanitt 1853-ig csak egy, 1877-ig kettő, 1892-ig három, 1909-ig négy, 1913-ig öt és azután működött hat tanító; az I. számú állás alapítási éve ugyanis 1832, a II. számúé 1853, a III-iké 1877, a IV-iké 1892, az V-iké 1909, a VI-iké pedig 1913, bár 1881-ben a mindennapi tanulók száma már elérte a 320—350-es létszámot. ²⁸⁵

²⁸⁴ Az adatokat a plebániái anyakönyvből vettem.

²⁸⁵ Az adatokat a plebánia anyakönyvéből és levéltárából vettem.

A népoktatásügy egész területén erős föllendülés indult meg; javult a gyermekek iskolalátogatása, a tanító képzettség színvonala emelkedett, de javultak anyagi körülményei, lakásviszonyai is és több gondot kezdtek fordítani az iskolaépületre.

Az 1779-ik évi egyházlát. jegykönyv a boldogasszonyi iskolamesterről minősítési táblázatot közöl, amint ezt az említett zsinatok (1560, 1611) elrendelték és a IV. rész 3. pontjában példával már megvilágítottam; azt írja, hogy Hofer Frigyes 32 éves, egész életmódja és erkölcei igen dicséretesek, kitűnően érti az egyházi szertartásokat, az írás, olvasás és számtan módszerét, az orgonajátékot és a keresztény hit tudományát. A "normális iskolák"-ra vizsgált tett és képesített (approbatus est).²⁸⁶

Ezek a jegyzőkönyvek tartalmazták tehát először hivatalból a tanítók személyi adatait és minősítését.

2. Újabb rendelkezések a népoktatásügy terén.

Az államhatalom első intézkedései a tankötelezettség érdekében.

A Ratio Educationis hatását II. József szigorú rendeletei, a nyugateurópai reformmozgalmak hatása alatt álló reform-országgyűlések (1790—91, 1827, 1839—40, 1843 és 1848) szelleme és közvetve és közvetlen némely intézkedései, Ferenc király új Ratio Educati-

²⁸⁶ P. Leser Gratian boldogasszonyi ferences házfőnök szíves közlése alapján.

oris-a 1806-ban és a kormányrendelettel 1846-ban kiadott "Systema scholarum" (Az iskolák rendszere) lényegesen fokozták.

II. József a hatóságoknak megparancsolta, hogy szigorú büntetés terhe mellett kényszerítsék a szülőket gyermekeik (6—12) iskoláztatására. Ferenc király új Ratio Educationis-a kimondja a tankötelezettséget, annyiban, amennyiben a hatóságokat kötelezi, hogy a szülőket gyermekeik iskolába járatására testi büntetéssel is szorítsák; a "Systema scholarum" pénzbírság terhe mellett kimondja az iskolakötelezettséget azokban a községekben, ahol iskola van, valamint azt, hogy a tanító csak képesített egyén lehet, és hogy 100 gyermeknél többet nem oktathat.

A falusi iskola fontosságát fokozták az 1791-ik évi országgyűlésen hozott törvény, mely a hivatalviselést nemnemes emberre is kiterjesztette, az 1839—40-iki országgyűlésnek a jobbágyok fölszabadítására hozott további törvényei és különösen 1848-ban a jobbágy-ság fölszabadítása.

Tanítóképzés; a tanítók anyagi helyzete; nyugdíj.

Iskolaév.

Ferenc király Ratio Educaitonis-a szerint a tanítóképzés a normál-iskolában egy évig tartott.

1819-ben katolikus egyházi részről olyan kezdeményezés történt, mely a tanítóképzőnek, mint külön iskolatípus-szakiskola eszméjének kifejezője és egyszersmind megvalósítója is volt. Pirkker László szepesi püspök 1819-ben külön épületet, külön iskolát állított

föl tanítóinak képzésére; mint egri érsek, később Egerben ugyanezt tette. Ezekben a képzőkben a kiképzés két éven át történt.²⁸⁷

Végnyugaton **Felsőlvön** 1843-ban nyílt meg az első ág. ev. tanítóképző, tehát ugyanabban az évben, mint az első országos tanítóképzők, melyeket a magyar kath. tanulmányi alap költségén V. Ferdinánd 1843-ban — **Győrött** 1846-ban — állított föl.²⁸⁸ Ezek azonban a magyar népoktatásügyben csak kivételes intézmények, annak nem szerves részei; a tanítóképzést ekkor is a főnálló rend szerint a normál-iskolák — másként főelemi-iskolák — végezték.

1856-ban megszűnik a normál-iskolában a tanítóképzés és ez a feladat **Ferenc József** király rendelete értelmében már külön intézményre, a főelemi (normál) mellé szervezett **kétévfolyamú** tanítóképzőre hárul. Ebben az évben állította föl a kath. tanulmányi alapból többek között, **Sopronban** a kir. kath. tanítóképzőt, amelynek termei még mindig a főelemi iskolában voltak. Tannyelvül a németet rendelték, a horvát nyelv pedig kisegítő nyelv lett, a magyar nyelv csak tantárgyként szerepelt. A hatvanas

---

²⁸⁷ A györi kir. kath. tanítóképző intézet értesítője az 1927—28-ik iskolai évről, amelyet Kövér Lajos dr., a papnevelőintézet alkormányzója volt szíves rendelkezésemre bocsátani. — Jakab Ferenc igazgató közlése, 6. l.

²⁸⁸ Hármás Kis Tükör (Javított kiadás, 1844.), 162. l.

években azonban a magyar nyelv kiegészítő nyelvnek lépett elő.²⁸⁹

Előfordult azonban még ezután is az, hogy az iskolamester nem rendelkezett az előírt képesítéssel, minthogy képesített tanítók kellő számmal nem voltak; valamint az is, hogy — bár ez tilos volt — más foglalkozást is üzött, mivel az iskolamesterség megélhetését nem biztosította. Így az 1837-ik évi vármegyei jelentés (Vas megye) megemlíti, hogy a **rődönyi** kath. tanító kénytelen takácsmesterséget folytatni megélhetésének biztosítása végett.²⁹⁰ **Nádon** (u. o.) a tanító még a hatvanas években is esztergályosságot folytatott mellékfoglalkozásként, sőt **Vörthegey**en — kis hegyi község —, mivel nem volt iskola és a gyermekek a szomszéd faluba voltak kénytelenek járni, 1870-ben egy asztalos kezdett tanítani.²⁹¹

A városokban és mezővárosokban már előbb kiváló készültségű iskolamestereket találtunk, akiknek középfokú, sőt nagyobb képzettségük volt.

Magyarul akárhányan nem tudtak. **Ganócs** község (Vas megye) előljárósága 1837-ben kérdést intézett a főszo-

---

²⁸⁹ Lásd a 287. számú jegyzetet: továbbá: Podafai Poda Endre "Soproni Katholikus Parochia" és "Soproni Kath. Hitközség Története" c. könyvét (1892-ből). A soproni kir. kath. tanítóképzőre vonatkozó része Haller József képzőintézeti tanár közleménye, amelyet Büchner László dr. soproni prépost-kanonok volt szíves megküldeni.

²⁹⁰ Dr. Borovszky Samu: Vasvármegye monográfiája, 314. l.

²⁹¹ P. Leser, 295. és 321. folyt.

gabirói hivatalhoz, hogy a "mesternek" kell-e magyarul tudnia.²⁹²

1845-ben **Boldogasszonyban** (Moson m.) meghalt 60 éves korában Jánosch Antal "nyugpénzes iskolamester és mezővárosi jegyző"; 1812 óta működött. E szerint — legalább helyenként — már nyugdíjat is élveztek.

Az iskolalátogatás — földmivelő országról lévén szó — változatlanul a mezei munkához és az állatlegeltetési lehetőségekhez igazodott, a szünet pedig a nyári hónapokra szorítkozott, de akkor is csak olyanformán, hogy a kisebb gyermekek a kora délelőtti (8—10) és délutáni (1—3 vagy 2—4) néhány órában mégis oktatásban részesüljenek. Tényleg azonban a tanulók legnagyobbrészt, mint régente — főleg a nagyobbak — április közepén, sőt József napján kimaradtak és rendszerint csak mindenszentek táján kezdtek ismét iskolába járni. Helyenként azonban jobbak voltak a viszonyok.

Az iskola és berendezése

Az iskolaépület — erről szoltam már — a XVIII. század végén és a XIX. század legelején azokon a vidékeken, ahol erdőben bővelkedtek, még mindig többnyire fából épült. Falai hatalmas négyszögletes hasábokra faragott fatörzsek egymásra rakva és lemeszelve, amilyen ház egy-kettő még majdnem minden olyan községben akad, amely azóta teljesen le nem égett. Ablakaik kicsinyek.

---

²⁹²J. c. 283. folyt. (1929-ik év.)

Ezen nem is csodálkozhatunk; a jobbágyok, sőt jórészt a kurtanemesek házai még akkor is legtöbbször fából épültek. Említettem, hogy **Rábakeresztúron** (Vas m.) 1757-ben a plebániának is faépület volt, pedig a helység régi és előkelő községszámba ment. Másutt és a Fertő vidékén azonban inkább vert-(tömött) vagy fontfalú (ezt agyaggal kitöltötték) épületek voltak, sziklás vidéken pedig kőből építettek házakat. Azonban Sopron és Moson megyében, amint ez már a XVII. század egyházlátogatási jegyzőkönyveiből kitűnik, jobbak voltak a viszonyok, mint Vas megyében, és tanítói lakások dolgában is jobban állottak.²⁹³

Azonban a XIX. század első évtizedeiben már a legtöbb helyen téglából vagy kőből épült iskolákat találunk és a tanítók lakása is korszerű színvonalra emelkedik. **Dobrafalván** (Vas m.) az iskolaépület 1812-ben kőépület, amelyben két szoba, konyha és pince volt, egyszersmind egy új tanterem. De találkozunk kivételekkel is; **Újhegyen** 1832-ben, **Nagymedvesen** pedig még 1860-ban is faépület az iskolaház. (Lásd az V. részben.)

Az iskolahelyiség földes, ritkábban téglával vagy kővel kirakott; a városi és mezővárcsi iskolák — főleg az előbbieik — természetesen ebben a tekintetben is előbbre vannak.

Az iskola berendezéséről még a XVIII. században sem sokat tudunk. Padokkal és táblával mindenestre el voltak látva. Az említett **Nagymedvesen**, ahonnan 1779 előtt Várszentmik-

---

²⁹³ Vanyó, 91. és 96.

lósra jártak a gyermekek, ebben az évben támlanélküli padokban ültek a gyerekek²⁹⁴. A padok hossza a tanterem szélességéhez igazodott.

3. Tankönyvek a népiskolában.

Tankönyvek terén — ami természetes is — szerényen állott a falusi iskola, miként különben a többi is. A Ratio Educationis folyományaképen rendeltre készült magyar és német iskolásokönyv, amely — a hittan kivételével — az előirt egész anyagot tartalmazta. Horvát könyv kiadásáról hivatalból nem gondoskodtak.

A 30-as és 40-es években szinte egyetlen vezérkönyv volt a tanítók számára a "Hármas Kis-Tükör", amelynek bővített és javított második kiadása 1844-ben jelent meg Pesten Trattner és Károlyi kiadásában²⁹⁵. Magyarország részletes földrajzi leírásán kívül — a történelmi és alkotmánytani anyagot tartalmazta 288 lapon; a vármegyék ismertetését röviden — bizony fogyatékos tehetséggel — versbe is foglalta, hogy a gyermekek szívesebben tanulják és könnyebben megjegyezzék. Ezután 44 lapon Erdély földrajzát és történelmét, 41 következő lapon pedig egyéb tárgyi ismereteket közöl kilenc "Toldalékban"; I. Toldalék: az osztrák császárság földrajza; II. Toldalék: a Szent Föld leírása; III. gazdasági ismeretek és mezőrendészet; IV. pénzek és mértékek; V. "kis levelező"; VI. helyesírás, nyelvtan; VII. ételszabályok; VIII. egészségi szabályok (versekben); IX.

²⁹⁴ P. Leser, 227. folyt. (1928-ban.

²⁹⁵ Egy példány tulajdonomban van.

erkölcsi "regulák". A végén 16 lapon a keresztény hit rövid summáját adja és Magyarország "földabroszát" mellékei.

Bár inkább tanítói kézikönyv (vezérkönyv) jellege van, de azért tanulók tankönyvül is használhatták. Módszertani tekintetben csak a történelmi rész mutat érdemlegeset; ezt az anyagot meglehetősen széles látókört nyújtó és elég ügyes kérdések és feleletek alakjában dolgozta föl. Természetesen több dolog ma már a történelmi mesék vagy mondák világába tartozik.

Az előszó azonban a legmodernebb nyugateurópai tantervek két alapelvét tüzi ki vezérelvül. Először is erősen hangsúlyozza a gyakorlatiasság szempontját; ezért a mezeti gazdálkodást is a rendes tantárgyak közé sorolja és szükségesnek tartja, hogy az iparosokat ("mesteremberek") a saját iparuk megkívánta technikai ismeretekre ("mechanika") is oktatni kell. Továbbá a tanítónak azt az útmutatást adja, hogy az anyagból válassza ki a szükségeset, azt, amit jónak és szükségesnek tart²⁹⁶. Míg tehát egyrészt az anyagkiválasztás eme helyes elvét meghatározza, másrészt a tanító egyéniségét nemcsak nem köti meg, hanem a cél érdekében szabadabbá teszi.

A száz év előtti neveléstudomány tehát nemhogy lekicsinylést nem érdemel, hanem inkább a legnagyobb elismerést, mert meg kell állapítani, hogy a legkorszerűbb és legjobban hangsúlyozott pedagógiai elveket hirdeti. Ezek az elvek irányító eszmék új tanter-

---

²⁹⁶ Előszó 5. és 6. lap.

vünkben is, azonban — mint látjuk — éppen nem újdonságok.

Más tanítói kézikönyv föltűnő ritkaságszámba ment; mint különös nevezetességet jegyezték föl **Újtelepen** (Vas m.) 1824-ben az iskolamesterről, hogy számtankönyve van.²⁹⁷

Végnyugat németajkú községeiben a XIX. század elején aránylag ügyes tartalmú ábécés- és olvasókönyvecskét használtak az elemi iskolában; egy ilyen könyv szintén birtokomban van, a **felsőszénégetői** kath. iskolában használták. 11×18 cm nagyságú, 112 lap terjedelmű. Ismerteti az elején a magyar, azután a latin és német betűket, majd 23 lapon bővebben a magyar és német, utóbb röviden a latin olvasástanítási menetet nyújtja gyakorlatban. Ezután (24—29.) "erkölcsi mondások" (részben közmondások), "rövid oktatások" (szótagolva), majd (29—86.) "kis történetek", utóbb (86—98.) "a' polgári társaságrul, a' fellyebbvalóság-rul, a' törvényekrül és a' katonákrul", utána (98—101.) "magyar és német szavak", azaz szótár és (102.) "a' számok nevei római és arab számokkal" következnek. A végén (103—105.) latin szótagolási és olvasási gyakorlatot és (106—112.) kilenc Aesopus-mesét találunk latin nyelven.

A 24-ik laptól a 103-ik lapig hasábonsan a baloldal magyar-, a jobboldal németnyelvű ugyanazzal a szöveggel. Az egész könyv töröl metszett gyönyörű magyarsággal szól, pedig egy kereszt-névhasználatból ("Leopold") és egy-két kifejezésből azt következtethetem, hogy a könyv fordítás németből. Ilyen

²⁹⁷ P. Leser, 249. folyt. (1929-ik év.)

kifejezések: "Lomhafi" = Trägemann; "Rejtesi" = Hehlemann (egy orgazda elnevezése).

A "kis történetek" valóban rövidek, rendkívül érdekesek, szívhez szólók, tanulságosak, az erkölcsi nevelésnek szinte egész területét felölelik. A könyvecske a **szociális szempontokat** — szinte korunk magaslatán állva — kidomborítja. "A jótevő szegény" c. történetke végén (56.) szóról—szóra ezt mondja: "Kitelik a szegényektől is, sőt kötelességük hozza magával, hogy az olyanoknak, kik még nálloknál is szegényebbek, külömbféle segedelmet nyujtsanak és velek jót tegyenek!" Napjainkban ezt a jellegzetesen keresztény gondolatot az "Ifjúsági Vöröskereszt" akarja szervezetten képviselni.

A "polgári társaságrul stb." című fejezet alkotmánytani (alattvalói kötelességek) ismereteket közöl.

Az egész tartalom kifogástalanul leereszkedik a gyermeki értelemhez, nyelvezete pedig annyira alkalmazkodik a gyermek és a nép szókincséhez, hogy ebben a tekintetben korszerűbb tankönyveink is bőven tanulhatnak tőle. Ugyancsak példaszerű, hogy az egész kis könyv a keresztény vallásra épített erkölcsi nevelést és jellemképzést szolgálja.

Határozottan értékes tankönyvnek mondható.

A található latin rész is bizonyítja, hogy a falusi iskolában egyes kiváló tanulók ("jó fejű diákok") a nagyobbak közül (akik már "az ötödik vagy hatodik telet járták") a latin nyelv elemeit is tanulták. Keresztény hitfelekezeti vonatkozást a könyvben nem találunk, címlapja pedig hiányzik, azért

azt hiszem, hogy állami kiadású. Pontosan a kiadás évét sem tudom meghatározni; mindenesetre a jobbágyvilágból származik, ez a szövegből nyilvánvaló. A benne található tintával írt bejegyzés szerint 1832-ben "Michael Pratschner", 1837-ben pedig "Pratschner Ferenc" használta. A bekötése, ortográfiája és nyelvezete egyaránt a XIX. század elejére vagy a XVIII. század végére helyezi a könyvecske kiadási idejét.

Abécés- (illetve olvasó-) könyvön kívül a tanulóknak még csak katekizmusuk volt. Az Árpádkori és későbbi plebániai iskola tanrendjének okos maradványa volt még az ötvenes-hatvanas években is, hogy az iskolában a hittanórán a vasárnapi templomi keresztény oktatás tartalmát a tanulóktól számonkérték (kikérdezték).

A jezsuita-rend eltörlése.

A katolikus középiskolát a jezsuita-rend eltörlésével 1773-ban nagy veszteség érte. Szerencsére olyan kiváló tanítórend, mint a kegyesrendiek (piaristák), majd 1815-ben a Szent Benedek rendiek vették át tőlük a soproni és kőszegi gimnáziumot. A magyaróvári gimnáziumot a kegyesrendiek tovább vezették. Felsőlovón a tanítóképző megnyitása után (1843) hamarosan megszervezték az ág. h. ev. gimnáziumot is.

4. Valláserkölcsi és hazafias nevelés az iskolában.

Az iskolák — a nép- és középiskolák egyaránt — ebben a korszakban is kizárólag hitfelekezeti jellegűek és szigorúan vallásos alapon állanak. Az is-

kola fölállítása, megszervezése (épület állítása, fönntartása, tanítók fizetése) a községek (egyházak, hitközségek) kötelessége és joga. Ezek az iskolák ősünk vallásos és hazafias lelkét érintetlenül megőrizték és hogy a népis-
kolák Végnnyugaton a hazafias nevelés terén is tényleg eredményes munkát végeztek, azt a lakosságnak a nemzeti mozgalmakkal szemben tanúsított magatartása mutatja.

A németújvári járásnak, mint tisz-
tára nemzetiségű területnek lakosai, éppen olyan arányban vettek részt II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában, mint a magyarajkú vidékek. Hartberg, Vas megyével szomszédos stájer város monográfiája egykori szemtanu sorait idézi és azt írja, hogy a Szentelek fe-
lől betörő kurucok soraiban 1707-ben és 1708-ban sok német volt, nevezetesen Szentelek vidékéről és általában a **“Lapincson túl”** fekvő falvakból.²⁹⁸

Ugyanilyen sorsközösséget vállaltak a magyarajkú néppel az 1848—49. évi események alkalmával, valamint az elnyomatás idején is. Sőt a kiegyezés után bekövetkezett politikai világban például a németújvári választókerület majdnem mindig “balpárti”, azaz ellen-
zéki, eleinte függetlenségi, később nép-
párti képviselőt küldött az országgyű-
lésbe.

---

²⁹⁸ Joannes Simmler: Die Geschichte der Stadt, der Pfarre und des Bezirkes Hartberg. (1914.), 297—298. lap.

VI. rész.

1. A jobbágyság fölszabadítása és a kiegyezés.

A jobbágyság fölszabadítása 1848-ban lényegesen fokozta a népiskola jelentőségét és előmozdította annak további, gyorsabb ütemű fejlődését.

A Bach-korszak nemzetsorvasztó hatását a népoktatásügy nem érezte meg annyira, mint a közép- és felsőiskolai oktatás, zökkenő tehát általános — **nem nemzeti !!!** — fejlődési szempontból nem volt, sőt a beiskolázás terén haladást látunk. A magyar szellem azonban természetesen a népiskolában is kárt vallott.

Egész közoktatásügyünk virágborulása az 1867-ik évi kiegyezésben gyökerezik. Korszakalkotó és sorsdöntő a népoktatásügy, tehát az egész nemzet művelődési élete szempontjából az 1868-ik évi XXXVIII. t.-cikk, amely szabályozta a tanítóképzést (hároméves lett), szervezte a mai értelemben vett **hatosztályú elemi népiskolát**, a felső nép- és polgári iskolát és törvénybe iktatta az általános tankötelezettséget.

1870-ben gombai és marcsamagyari Zalka János dr. győni püspök személyes főhatósága alá átvette a soproni tanítóképzőt és azonnal három évfolyamúvá fejlesztette, tannyelvű pedig a magyar nyelvet tette. Ekkor a német nyelv kisegítő nyelv lett, a horvát kisegítő nyelv pedig megszűnt. A nyolcva-

nas években a német kisegítő nyelvet az egyházi főhatóság eltörölte, mivel arra már szükség nem volt.²⁹⁹

A tanítóképzést véglegesen megszervezi és a kor színvonalára emeli az 1879. évi XVIII. t.-cikk (képesítési törvény), amelyet nemzeti szempontból kiegészít az 1893. évi XXVI. t.-cikk, amely országosan rendezi a tanítói fizetést és e mellett kimondja, hogy a népiskola tanítójának magyar nyelvi tudása olyan mértékű legyen, hogy magyarul is tanítani képes legyen. A tanítóképzőt 1884-ben **négy évfolyamúvá** fejlesztette Trefort Agoston. Természetes, hogy a **soproni katolikus és a felsőlövői evangélikus** képzők szintén négy osztályúvá alakultak át.

Az 1868-ik évi XXXVIII. t.-cikk szerint Végnyugat német és horvát községei egyébként maguk határozták meg népiskoláik tanítási nyelvét, csupán államsegélyes iskolában kötelező volt a magyar államnyelv tanítása is, ahogy ez már 1848 előtt — mint láttuk — megtörtént. Az elcsatolt Nyugatmagyarország magyar tanításnyelvű iskoláiban a német és horvát anyanyelv tanítása a III. osztálytól kezdve kötelező volt és alaposan történt.

Végnyugat volt az országnak az a területe, ahol a tankötelezettséget és általában az 1868-ik évi XXXVIII. t.-cikket — kevés kivétellel — szinte 100 százalékig valóban végre is hajtották és ahol ezért legkevesebb volt az írni-olvasni nem tudók száma, annak ellenére, hogy a terület — a mosonmegyei

²⁹⁹ Podajfai Poda Endre: Soproni Kath. Parochia és Soproni Kath. Hitközség Története.

részt leszámítva — nem gazdag, hanem inkább szegény, amelynek határmenti községeiből a lakosság tetemes része Ausztriába járt munkára.

2. A magyar nyelv tanítása.

Mérföldjelzőkövek a népoktatásügy további kifejlesztése terén az 1907-ik évi XXVI. és XXVII. (lex Apponyi) és az 1913-ik évi XVI. t.-cikkek, melyek a nagy és fontos munkát teljesítő tanítóknak nagyon is szerény fizetését igyekeztek jobb alapokra helyezni és ezenkívül a magyar és nem magyar tanításhelyű iskolában a magyar nyelv tanításának mértékét meghatározták. Az iskola tanításhelyét — mint eddig — ezután is az iskolafenntartó hitközség állapította meg, Ezek legtöbb helyen iskolájuk tanításhelyévé a magyar nyelvet tették.

Végnyugat német és horvát ajkú tanulói anyanyelvük mellett a magyar nyelvet iskoláikban oly kedvvel és eredménnyel tanulták és sajátították el és oly lelkes hazafiakká nevelődtek, hogy Végnyugatnak többnyire német és horvát anyanyelvű tanítói kara a magyar történelem előtt hervadhatatlan érdemeket szerzett és maradandó emléket állított magának. Sajnos, a hittvallásos jellegű népiskolák exponált tanügyi és egyéb hivatali ellenfelei közül némelyek kényelmesebb hatáskörükben csak a — gyakran hozzá nem értő — kritika könnyű szavával illették ennek a tanítósnak és a lelkes karnak a zömét, amelynek roppant nehéz és önzetlen munkáját — úgy látszik — alig tudták elképzelni és sohasem végezték, hogy saját működésükkel adtak volna példát

— ha ez egyáltalán lehetséges volt — annak tökéletesebb elvégzésére.

A legnagyobb követelményeket is ki-elégítő, kiváló, teljes szorgalommal, buzgósággal és erővel dolgozó eredményes munka folyt az egész vonalon. A népoktatás és népnevelés virágzásának kora ez. Ahol hiány vagy gyöngeség mutatkozott, annak legnagyobb részét az volt az oka, hogy az "iskolábajárás az elcsatolt terület némely vidékén a köz-igazgatás lanyha eljárása folytán a háború előtt elég gyöngye lábón állott".³⁰⁰

A kormány korlátlanul nyújtotta a hitfelekezeti iskolák részére az államsegélyt, hiszen állami iskola ezen a vidéken kevés volt; sőt nem egy helyen az iskola fölépítésében is nagy összegekkel segítette az egyházközségeket, vagy éppen saját költségén emelt gyönyörű iskolákat. Így például **Pusztaszentmihályon**.

3. Polgári iskolák.

Végnyugat nevelés- és oktatásügyében fontos szerep jutott a polgári iskoláknak, amelyekben a nép széles rétegei nyerték népiskolai tanulmányaik kiegészítését.

Állami polgári fiúiskolák a következő helyeken létesültek: **Sopronban**, **Kismartonban** (1881), **Nagymartonban** (1914), **Kőszegen** (1876), **Pinkafőn** (1896), **Ruszt**on és **Szenteleken**. Ez utóbbi kettőt 1920-ban szervezték.

³⁰⁰ Polány István: Népoktatási viszonyok az elcsatolt Nyugatmagyarországon. (Nagymagyarország, 1930. 12. szám 6. lap.)

Allami polgári leányiskola: **Kismartonban** (1881). Római katolikus polgári leányiskolák: **Sopronban** az Orsolyák (1882), **Sopronban** (1896) és **Répeckőhalomban** az Isteni Megváltóról nevezett apácák, **Kőszegen** pedig 1874 után a Szent Domonkos-rendiek vezetése alatt. Ez utóbbiak, mint kolostori női iskolák, mindig intézeti bennlakást is adtak, ami a kezükre bízott leányifjúság szempontjából szinte nélkülözhetetlenül fontos. 1874-ben **Kőszegen** nőnevelőt nyitott az állam.

Tanításhely a soproni és kőszegi iskolákban mind a mai napig, a többiben 1919 előtt magyar, 1919-től kezdve pedig vegyesen német-magyar volt. A német nyelv tanítására, amely mindig kötelező tantárgy volt, nagy gondot fordítottak.

4. Tanítóképzők. Középiskolák. Főiskolák.

A tanítóképzés lehetővé tételére további lépések történtek. **Sopronban** a Szent Orsolya-rendi (1864-ben), **Kőszegen** pedig (1874-ben) a Szent Domonkos-rendi apácák vezetésével katolikus és ugyancsak **Sopronban** ág. ev. tanítóképző (1858-ban) nyílt. Ugyanitt 1899 óta az Isteni Megváltó Leányai is vezetnek tanítónőképzőt. Valamennyi mellett, valamint 1894 óta a felsőfővői képző mellett is, bennlakás van. A **soproni** katolikus képzőt a győri egyházi főhatóság 1894 június havában megszüntette.

Ezekből került ki Végnyugat lelkes tanító-gárdájának jelentékeny része.

A középfokú és az ipari szakoktatás terén is további elhatározó lépések történtek.

Scpronban az ősi bencés főgimnázium tovább végezte messze kiható kultúr- és magyarosító munkáját. A város 1850-ben katolikus jellegű kétosztályú reáliskolát alapított, amely 1868-ig állott fönn. Ekkor megszűnt hitvallásos jellege és mint ilyen, 1876-ig működött ez a városi reáliskola. 1876-ban állami főreáliskolává fejlesztették, majd reál-gimnáziummá alakult.

A művelődési föladatok további megoldáshoz az ág. ev. egyház a XIX. század elején liceum, később gimnázium (1858), majd ismét liceum (1894), az állam pedig állami fiú felső kereskedelmi iskola (1884) állításával járult. Ezzel kapcsolatban volt 1902-től 1921-ig egy női kereskedelmi szaktanfolyam. Az 1921—22. évtől az Isteni Megváltó Leányai vezetnek róm. kath. női felső kereskedelmi iskolát. 1913 óta a Szent Orsolya-rendiek leánygimnáziumot is tartanak fönn. A városban működött a világháború kitöréséig a Lachne-féle magángimnázium is.

Kőszeg meg-, illetve visszamagyarosításában a bencés gimnáziumnak döntő érdeme van. Mint általában a Szent Benedek-rend középiskolái, ez is a magyar hazafias munkás szellemnek megalakuvást nem ismerő vára és jellemre nevelő erkölcsi és tanulmányi szigorúsága még hazánk kiváló szerzetes középiskolái között is egyedülálló. 1908 óta gyönyörű új hajlékában főgimnáziummá alakult.

A dunántúli ev. egyházkerület 1899-ben felső leánynevelő intézettel gazdagította **Kőszeg**et, amelyet 1917-ben leánygimnáziummá, 1929-ben pedig leányliceummá szerveztek át.

A város németesedésének nagy erős-

sége volt az 1856-ban alapított katonai nevelőintézet, mely később katonai al-reállá alakult. A világháború óta "Hunyady Mátyás magyar kir. reáliskolai nevelőintézet"; 1931 óta nyolcosztályú főreáliskola.

1913-ban épült az Országos Vasutas Árvaház (az 1935/36. iskolaévtől csak leányok számára), 1930-ban pedig az Isten Igéjéről (De Verbo Divino) elnevezett missziós-szerzetesrendű szemináriuma; 1931-ben a Kelcz-Adelffy-féle róm. kath. fiúárvaház, mivel árvaházi jellegét már nagyjából a háború előtt, azóta pedig teljesen elvesztette, "Kelcz-Adelffy róm. kath. fiúnevelő intézet"-té szerveződött. E két utóbbi intézet tanulói a bencés főgimnáziumot, a Vasutas Árvaház növendékei pedig a város különböző fokú iskoláit látogatják.

A felsőlövői gimnáziumot — ugyanabban az évben, mint a tanítóképzőt — 1894-ben internátussal kötötték össze. A gimnázium számára a magyar kormány 400 ezer korona költséggel 1911-ben a legkorszerűbb, minden követelménynek megfelelő épületet emelt. Ez a gimnázium Vas megye északnyugati sarkában volt a magyar műveltség fáklyahordozója.

Szentgotthárdon az állam 1893-ban állami főgimnáziumot szervezett, amely hivatását kiváló eredménnyel tölti be.

Végnyugat északi részén a **magyaróvári** kegyesrendi főgimnázium (1911-ig aligimnázium) végzi teljes skerral a magas színvonalú magyar középfokú oktatás fontos tisztét. 1924-ben reál-gimnáziummá alakult.

A felsorolt tanítóképzők, közép- és szakiskolák tanításnyelve 1867 óta magyar, csak a felsőlövői gimnázium ta.

nításnyelve volt 1898-ig vegyesnyelvű, azután tisztára magyar; az 1919—1920-ik tanévtől kezdve ismét vegyes. A német nyelv tanítása az országos tantervnek megfelelően behatóan és kiváló gonddal történik. Az átcsatolás után 1921 decemberében az osztrák kormány a felsőlövői gimnáziumban minden átmenet nélkül a német tanításnyelvet tette kötelezővé.

Végnyugat területén, **Magyaróvárott**, találjuk az ország legkiválóbb — hosszú ideig egyetlen — gazdasági akadémiaját, amelyet Albert Kázmér, szász-tescheni herceg, akkori magyar, óvári nagybirtokos, alapított 1818-ban. Ez az európai nevű főiskola adta Végnyugatnak kiváló gazdáit és neki köszönhető, hogy a területnek, főleg Moson- és Eszaksopron megyének állattenyésztése olyan virágzó és szakszerű és az egész ország állattenyésztésére kedvezően hat, tejjgazdasága pedig (főleg **Magyaróvárott és Levélen**) európai viszonylatban is elsőrangú. A levéli gazdák által tenyésztett simmentali szarvasmarhák (u. n. magyaróvári tájfajta) országoshírűek.³⁰¹

Sopronban helyezték el a Selmecbányáról 1918-ban elmenekült egyetlen, hírneves erdészeti és bányászati főiskolánkat, amely most az egyesített József-nádor műegyetem és gazdaságtudományi egyetemnek egyik kara.

Sopronban egy másik főiskolát is találunk, az ág. ev. teológiát, amelyet 1923-ban a pécsi m. kir. Erzsébet-tudo-

---

³⁰¹ Moson vármegye emlékkönyve. Magyaróvár 1929. Szerkesztette és kiadta Ruff Andor.

mányegyetem ág. ev. hittudományi karává fejlesztettek. Ez az 1557-ben alapított Lyceumból fejlődött, amelynek keretében évszázadokon át voltak teológiai tanfolyamok, amint erről már szóltam. Ezek a teológiai tanfolyamok a XIX. században önállósultak a soproni bölcsészeti-teológiai tanintézetben, amely 1904-ben egyetemes teológiai akadémiaiává lett.³⁰²

Az Orsolyiták Sopronban 1896-tól 1925-ig, a Szent Domonkos-rendiek pedig Kőszegen 1906-tól 1923-ig polgári iskolai tanítónőképzőt is vezettek.

---

³⁰² A teológiai kar (Holló Árpád dr. egyet. irodafőtiszt, ev. lelkész) szíves közlése alapján.

VII. rész.

Népoktatásügyi állapotok Végnyugaton az átcsatolás előtt.

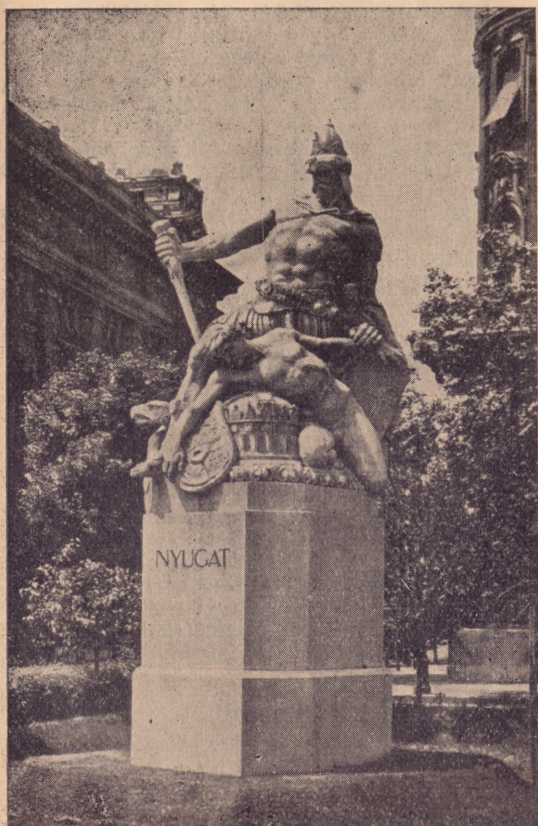
Közvetlen az átcsatolás előtt, tehát 1920-ban, az Ausztriának odaitéit területen volt óvoda 62 (Moson megyében 24, Sopron megyében 17, Vasban 21). Ezek közül Moson megyében 18 állami, 6 római katolikus, Sopron megyében 4 állami, 13 róm. katolikus, Vas megyében pedig 11 róm. katolikus, 1 ág. ev., 2 állami, 5 községi és 2 vármegyei. Összesen 24 állami, 30 róm. katolikus, 1 ág. ev., 5 községi és 2 vármegyei.

Elemi iskola az 1920-ik évi statisztika szerint volt összesen 354, ezek közül 43 állami, 222 róm. katolikus, 66 ág. evangélikus, 1 református, 6 izraelita, 12 községi és 4 róm. kath. magániskola.

A magyar állam a felekezeti és nemzetiségi kérdésben mindenkor tanúsított hagyományaihoz híven fönntartás és korlátozás nélkül viselte a népoktatásügy anyagi terheit. Tekintve azt, hogy a nem állami óvónők és tanítók fizetésüket és természetesen nyugdíjukat még ott is, ahol csak egy óvónő és egy tanító működött, legnagyobbbrészt az állampénztártól kapták, az állam hozzájárulása az iskolák fönntartásához, nevezetesen a személyi kiadásokhoz, a nagy többletet jelentette.

De amint már a számadatok is mutatják, az egyházak is óriási terhet viseltek a népoktatásügy terén és nagy népművelő és nemzetnevelő munkát vé-

Nyugat szobra.

gezték. Ezt most érezzük csak igazán Csonkamagyarországon, midőn az iskolákban szűkölködő Nagyalföldön és Zala megye egyes járásaiban az államnak kellett óriási áldozatok árán a szegény községek segítségére sietnie iskolák szervezése és építése által. Gondoljuk még meg, hogy az elcsatolt Nyugatmagyarországon — főleg a vasmezei részén — igen sok a kicsi és szegény község, ahol csak 50, 60, 70, sőt még kevesebb (35—40) házzszám van. Ez szembeszökően kitűnik a következő adatokból.

Az 1929-ik évi burgenlandi (Ausztriához csatolt terület) statisztika szerint a róm. kath. és ág. ev. elemi népiskolák közül 116 egytanerős, pedig mind nyolcosztályúak. Ugyancsak megjegyezendő, hogy ezeken a helyeken a legtöbb esetben más jellegű iskola nincsen. Ezekben az iskolákban a tanulók száma is — mondom, annak ellenére, hogy nyolc évfolyam jár — tényleg csekély. Példa kedvéért föl sorolom a Gyöngyös és Zobor (Zöbern) vidékén levő iskolák tanulóinak a számát, ahol a róm. kath. lékai (négytanerős), pörgölényi, rőtfalvai (kéttanerős) és az ág. ev. borostyánkői (kéttanerős) iskola kivételével valamennyi egytanerős.

Borostyánkő róm. kath., a tanulók száma 56.

Larotfalva, róm. kath., a tanulók száma 39, más jellegű iskola nincs.

Németgyirót, róm. kath., a tanulók száma 43, más jellegű iskola nincs.

Hosszúszeghuta, róm. kath., a tanulók száma 38, más jellegű iskola nincs.

Hámortó, róm. kath., a tanulók száma 46, más jellegű iskola nincs.

Kúpfalva, róm. kath., a tanulók száma 37, más jellegű iskola nincs.

Hosszúszeg, róm. kath., a tanulók száma 47, más jellegű iskola nincs.

Létér, róm. kath., a tanulók száma 27, más jellegű iskola nincs.

Felsőszénégető, róm. kath., a tanulók száma 31, más jellegű iskola nincs.

Salamonfalva, róm. kath., a tanulók száma 31, más jellegű iskola nincs.

Kőpatak, róm. kat., a tanulók száma 23, más jellegű iskola nincs.

Csak egy-két törpe községnek nem volt saját iskolája; ilyenek: **Horvátcsencs**, **Salafa**, **Taródcscncs** és még néhány. Ezek a községek azonban eredetileg és tulajdonképpen nem mások, mint a szomszédos völgyben fekvő anyatelep külterületei, **hegyiházai**. (**Salafa Rábor-té**, **Horvátcsencs** és **Taródcscncs Németcsencsé**.)

Ezekben az iskolafönntartó kis falvakban a tanterem, bár az épületek meglehetősen régiek, nagyjában megfelelt még a mai követelményeknek is, kivált ha a mai nagy gazdasági válság lehetőségeihez viszonyítjuk a követelményeket. Padlózásuk volt, általában nem nedvesek, ürtartalmuk is nagyobb részt elfogadható. Csak a világítást nem mondhattuk mindig elégségesnek az ablakok kisebb száma vagy nagyságuknak elégtelen volta miatt, vagy a megvilágítási irány nem volt jó. A tanítói lakások ellen azonban imitt-amott joggal lehetett panaszkodni.

Ugyanezekben a helyeken sok esetben igazán értékes természetbeli járandóság (szántóföld, rét, legelő, erdő, fa,

gabona stb.) az iskolaépület fönntartásának és a tanító alapfizetésének anyagi biztosítéka. Háború előtt a fölszerelésük nagyjában még a mai átlagos követelményeknek is megfelelné.

ZÁRÓSZÓ.

A terület népiskolái és többi iskola-típusai nevelői és tanítói föladatukat teljes sikerrel megoldották és a hazának német- és horvátajkú, de magyarságukban mindenkivel versenyző hazafiakat neveltek. Ez a nép az, amely népgyűléseken és táviratokban tiltakozott az átcsatolás ellen, mint Szentelek római kath. iskolaszéke; ez az, mely a soproni népszavazáson többségében a leterített és leszegényedett haza pártjára állott; amely a határmegállapító bizottságtól az osztrák hivatalos küldöttek jelenlétében — mint a többek közt főleg Léka és Hámortó,³⁰³ néhai Heisz Mátyás esperesplebános törhetetlenül hű buzgólkodása folytán — kérelmezte az anyaországhoz való visszacsatolá-

³⁰³ Ezeket a községeket csak mint különösen jellemző eseteket említem. Heisz Mátyáson, mint vezetőn kívül, aki már nem él, még egyesek különösen gerinces őszinteséggel dolgoztak az ügy érdekében, akik — néhány magyar születésű értelmiségi mellett — községi előljárók, egyszerű fölmívesek és iparosok voltak. Itt kell megemlítenem a nyolc visszacsatolt pinkavölgyi község (Vas m.) és Ölmód (Sopron m.) példáját, amely szintén a népnevelés munkásainak, papoknak, tanítóknak és a helyi közigazgatás vezetőinek hazafias szellemű nevelőmunkáját dicséri.

sát; ez az, amely Szentpéterfán ugyan-ezen határmegállapító bizottság elé az országúton letérdelve és a Himnuszt énekelve könyörgött, hogy Magyarországhoz csatolják.

Erről a vidékről való az az értelmi-
ség és középiskolai tanulmányosság,
amelynek tántoríthatatlan magyar szel-
lemén az átcsatolás idejében nagyné-
met írói szellemek és hatósági szemé-
lyek annyira csodálkoztak és miatta
oly sokat panaszkodtak. Ez a közép-
csztály Magyarország szellemi elitjé-
ben népi arányszámán fölül tölti be
országépítő hivatását és képviseli a
magyar felsőbbrendűséget.

Heisz Mátyas
esperes-plebános

(4)
1921.
Léka.

Heisz Mátyas esperes-plebános.

VIII. rész.

Helyzet az elcsatolt Nyugatmagyarországon, új osztrák nevén: Burgenlandban.

I. Az 1933-ik évi osztrák statisztika szerint Burgenlandban 3 (három) középiskola van; még pedig **Kismartonban** állami reálgimnázium (Bundesrealgymnasium), **Nagymartonban** al-reálgimnázium, **Felsőlövön** ág. ev. reálgimnázium bennlakással.

Tanítóképző 3 (három): **Felsőkismartonhegyen** róm. kath. magántanítóképző bennlakással, **Felsőlövön** ág. ev. tanítóképző bennlakással, **Répeckőhalomban** róm. kath. magántanítónőképző (apácák vezetése alatt) internátussal.

Kétévfolyamú kereskedelmi iskola 2 (kettő): **Kismartonban** és **Felsőlövön**.

II. Főelemi iskola (Hauptschule, megfelel a polgári iskolának) 13; még pedig tartományi (Landes) főelemi iskolák fiúk részére, de lányok is látogathatják: **Sopronkeresztúr**, **Kismarton**, **Németújvár**, **Lajtaszentmiklós**, **Nezsider**; csak fiúk részére: **Felsőőr**, **Pinkafő**, **Ruszt**, **Csáva**. Lányok részére (apácák vezetése alatt): **Nezsider**, **Rohonc**, **Répeckőhalom** (ez magániskola).

III. Elemi népiskola van 364; ebből 48 állami,³⁰⁴ 225 róm. katolikus, 65 ág.

³⁰⁴ Az osztrák szövetségi állam kormányza az 1934—35-ik tanév folyamán ezeket az állami iskolákat hitvallásos jellegűvé vagy községi iskolákká szervezte vissza.

evangélikus, 1 református, 6 izraelita, 18 községi és egy a Deutscher Schulverein-nek (a "Südmark" egyesület iskolaosztálya) Haydin Józsefről nevezett iskolája. Az állami iskolákban 151, a kath. iskolákban 476, az ev. iskolákban 97, a ref. iskolában 3, a községi iskolákban 39, az izr. iskolákban 8, a Deutscher Schulverein iskolájában pedig 2 tanító működik. Összesen 776. Ezenkívül még külön 40 kézimunkatanítónő van.

IV. Óvoda 34: 18 községi, 12 róm. kath., 1 ág. ev. és 3 magán-óvoda. (A kismartoni óvoda Montessori Mária-féle óvoda.)

V. Továbbképző iskolák: 24; ezek közül 22 iparostanonciskola (Gewerbliche Fortbildungsschule), 2 fölművésiskola.

Ami a népoktatási viszonyokat illeti, hallottam olyan nézetet, hogy a terület átcsatolásával az iskolák száma, az iskolaépületek állapota és felszerelésük, valamint a tanítói lakások milyensége az egyidejű magyar viszonyokat meghaladóan javult, hogy tehát a terület magyar uralom alatt ilyen iramú művelődési fejlődést nem ért volna el.

Nyugodtan állíthatom, hogy ez a nézet a valódi helyzetnek nem felel meg. Nem szólok arról az óriási előretörésről, amelyet népoktatásügyünk a Nagyalföldön elért. Itt 60 évi mulasztást pótolunk és kell pótolnunk néhány éven belül, itt tehát a rendkívüli haladást különleges okok magyarázzák. Ezt összehasonlítás alapjául tehát nem vehetem. Azonban az átcsatolt területtel határcs vas-, sopron- és mosonmegyei magyar részen van olyan mértékű a fejlődés, mint ott.

Burgenlandban az elmúlt tizenöt

év alatt nem történt több, mint nálunk, mert az iskolafönntartóknak, legyen az hitközség, politikai község vagy állam, semmivel sem kedvezőbb az anyagi helyzetük, mint nálunk. Készséggel megállapítom, hogy történtek az elcsatolt területen értékes elemi és középfo-kú iskolai építkezések. Ilyen pl. a laj-taújfalui állami iskola átalakítása, Récény mellett az Ilona-tárna bányá-szai részére emelt modern áll. iskola, a hattanerős új róm. kath. iskola Szenteleken vagy a felsöpulyai kéttan-erős új iskolája a Deutscher Schulve-reinnek (Südmark). Ez utóbbi nagyné- met irredenta-jellegű, reprezentatív (vagy inkább propaganda?) iskola. Ugyancsak szép iskolát épített az ál-lam a kis Salafán, ahol — mint láttuk — azelőtt nem volt.

Az elemi népiskolákat az 1923—24-iki tanév kezdetével késedelem nélkül nyolc osztályúvá fejlesztették.

Az iskola szellemerkölcsi vonalveze-tése nem változott, minthogy az elemi iskolák túlnyomó nagy többsége ezután is az egyházak kezén maradt épügy, mint az átcsatolás előtt. Igaz, hogy az egyházaknak gyakran erős harcot kel-lett folytatniok (ez a legújabb időkig volt így) iskoláik megtarthatása vé-gett. A mostani keresztény kormányzat az iskolai nevelést kifejezetten, teljesen és az egész vonalon keresztény alapra helyezte, úgy hogy az átcsatolás előtt volt állami elemi népiskolákat — mint említettem — az 1934—35-iki tanév fo-lyamán mind visszafejlesztette hitvallá-sos vagy községi iskolákká és a keresz-tény egyházak kezére adta.

Természetes, hogy a nevelés az isko-lában az osztrák (német) nemzeti és

állampolgári nevelés szolgálatában van. A nemzeti nevelés érvényesítése tökéletes és céltudatosan határozott, bár olyan módszerekkel nem dolgoznak, mint Magyarország egyéb elszakított területein. Ez a nemzeti nevelés általában nem hangoskodó, kivéve az ősgermán-kultusznak — amely főleg újabban a szomszédos nagy Német Birodalomban messze kiható erővel lángolt föl — egyes mozzanatait fölújító és a nép között eddig ismeretlen vagy nem ápolt szokások (pl. Sonnenwendfeier) hangsúlyozását; azonban megállapíthatom, hogy nem kevésbé eredményes.

Az állami iskolák — míg fennálltak — magyar szempontból általában elfogultabb nevelést adtak, mint a hitvallásos jellegű iskolák. A hitvallásos iskolákban ugyanis még többnyire burgenlandi vagy csonkamagyarországi születésű tanítók működnek és állásüresedés esetén is az iskolaszékek — ha csak valamennyire alkalmas burgenlandi pályázó akad — legtöbbször ilyent választanak meg. Világos, hogy olyan tanítók, akik a magyar népet személyes tapasztalatukból ismerik és a magyar nemzet történetét sem torzító szemüvegen át látták, azok nagyobbrészt nem csöpögtetnek tanítványaik szívébe ellenszenvet. Lényegesen hozzájárul itt a dologhoz az a körülmény, hogy a plebános-igazgató (lelkész) is még legtöbbször magyar nevelésű s történelmszemlélete magyar szempontból elfogulatlan.

Az új keresztény kormányzat magyarbarát magatartása — reméljük — az iskolai türelmetlen túlzások szempontjából tompítólag fog hatni.

A nemzeti érzés szolgálatában állnak elsősorban természetesen a honismeretek (Heimatskundlicher Unterricht), de főleg az olvasmánytárgyalás, a történelem, alkotmánytan és a földrajz.

Hogy ezeknek a tantárgyaknak keretében bántóan magyarellenes túlzások és valótlanosságok is fordulnak elő, azt részletezni nem föladatom. A használatos olvasókönyvben ezenkívül az elcsatolt terület történetére vonatkozó nem egy téves, ránk nézve hátrányos adat is van. A helységek német nevének történetét tárgyaló nyelvi megállapítások általában minden tudományos alap híján vannak és esetenként valami helyi monda népies leszámaztatásában vész el tudományos komolyságuk. Például ezt az ősi magyar (török) helynevet: **Tobaj**, amelynek nincs is német neve,³⁰⁵ a helyi monda alapján, amely még csak a török világ idejéből való, ebből a német-hienc tájszólással kiejtett kérdőmondatból vezeteti le az olvasmány írója: To e Wei? (Doch ein Weib?)

Mint hogy az elcsatolt területen kisebbségi nemzetek (magyar és horvát) is vannak, azért a békeszerződésben megállapított kisebbségi jogok alapján a magyar és horvát többségű községek — ha iskolafenntartók — iskolájuk tanításhelyét maguk határozhatják meg. A kisebbségek ehhez a jogukhoz ragaszkodnak és ennek megfelelően a hitvallásos — esetleg községi — iskolák tanításhelye a magyar többségű községekben magyar, a horvát többségű községekben pedig kevés kivétellel horvát.

³⁰⁵ Németesen Toweinek ejtik.

Magyar többségű község összesen csak öt van: Felsőpulya, Középpulya, Alsóór, Felsőór, Őrisziget. Ezeken a helyeken négy római katolikus (Felsőpulya, Középpulya, Felsőór, Alsóór), egy ág. evangélikus (Őrisziget) és egy református (Felsőór) magyar tanításhelyű iskola áll fenn.

Felsőpulyán — ahol ezelőtt egyáltalában nem volt — és **Felsőőrött** a megszállás óta a német kisebbség a bevándorlás folytán állandóan növekszik. Ez a két hely ugyanis kerületi kapitánysági (Bezirkshauptmannschaft) székhely, tehát az osztrák hivatalok állomása; a többi letelepedő iparos és kereskedő. Ezek az új elemek **Felsőőrött** a többnyire német anyanyelvű — bár magyarul is tudó — ág. ev. szülők gyermekeitől látogatott ág. ev. iskolába, amely azóta német tanításhelyű lett, küldték gyermekeiket. **Felsőpulyán** a letelepedett osztrák tisztviselőknél kívül más németajkú lakos nem volt és az a néhány német anyanyelvű gyermek csak a magyar róm. kath. iskolát látogathatta. Az osztrák szövetségi állam — úgy látszik — mégis költéségesnek tartotta 12—16 tanuló részére iskolát állítani.

A kérdést az említett **Deutscher Schulverein** oldotta meg, természetesen hivatalos támogatással. Iskolát építtetett, amelynek látogatására kellő hatósági propagandával magyar gyermekeket is szereztek, bár abban a magyar nyelv még csak tantárgyként sem szerepel. Az iskola 1924 óta működik: egy tanerővel kezdte, jelenleg kéttanítós és 1928-ban épült meg mostani szép és kiválóan felszerelt iskolaépülete.

Nagy hátránya a magyar anyanyelvűeknek, hogy az említett öt községen kívül mindenütt csak mint (a 25 %-ot nem éri el) kisebbség, a legtöbb esetben pedig éppen csak töredékekben, szórványokban fordul elő. Ezért magyar tanításhelyű iskola föllállítására nem gondolhatnak; sőt még olyan helyeken is, ahol 15—19—25 magyarajkú tanuló van, német tanításhelyű iskolába kénytelenek járni. Szegény magyar béreseberek otthon maguk tanítják régi ábécés könyvből fiaikat anyanyelvükön olvasni.

Ennek a körülménynek az a következménye, hogy a nyelvi fölszívódás tökéletes és föltartóztathatatlanul folyik. Még tősgyökeres magyar úrcsaládok 15—16 éven aluli gyermekei is elég nehézkesen és hibásan beszélnek magyarul, minthogy a gyermek azt a nyelvet beszéli jobban, amelyen gyermektársaival (tanulótársaival) érintkezik. Ha azután közép- vagy főiskolában folytatja tanulmányait, ez a nyelvi és egyúttal érzelembeli hanyatlás csak fokozódik.

A horvátok elnémetesedése még gyorsabb ütemben halad, bár a magyar uralom idején iskoláik legtöbbszörében a tanításhely magyar volt.

A magyar és horvát tanításhelyű iskolákban a német nyelv, mint államnyelv, a II-ik osztálytól kezdve szerepel tantárgyképen. A naplók, egyéb nyomtatványok és az iskolai adminisztráció nyelve német. Külön magyarul, illetve horvátul is beszélő állami tanfelügyelőjük is van, de az ritkábban látogatja ezeket az iskolákat; rendszeren a csak német nyelven tudó járási tanfelügyelő végzi az iskolalátogatást.

Egyházi részről az illető esperesi kerület tanítói közül kinevezett kerületi iskolafelügyelők (Kreisschulinspektor) látják el az illető egyház joghatósága alá tartozó iskolák tanfelügyeletét.

Népiskoláik szervezetét és igazgatását célszerűnek, a tanulók iskolalátogatását általában kedvezőnek tartom. Sokat tettek a cigányok beiskolázásáért; Szenteleken külön iskolát állítottak föl részükre. A VII.—VIII. osztály beiskolázása azonban némely vidéken csak papíron van meg, mert tényleg alig látogatja egy-két tanuló az iskolát, bár a VII.—VIII. osztályosok részére a tanév novemberében kezdődik és május elején végződik.

Egyébként az egész területen nagyobbára a magyar népoktatásügyi törvények és rendeletek vannak érvényben.

FÜGGELEK.

Földrajzi áttekintés.

Nyugatmagyarországon manapság az osztrák igénylés nyomán a Magyar Birodalomnak Ausztriával határos, észak-déli irányban húzódó hosszúkás, északi és déli végén csúcsosodó nyugati határvidékét szokták érinteni, amely északon Pozsony alatt a Duna vonaláig, délen pedig a Rába folyóig ér, az utóbbin mintegy 12 km hosszúságban dél felé átnyúlik. Kelet felé egyáltalán nincsenek természetes határai, Magyarországgal földrajzilag, gazdaságilag szervesen összefügg. Határt jelző pontok Magyarországra felé északról déli irányban: a mosoni Dunaág Mosonig, onnan délnyugatnak a Hanságon át vezető Főcsatornáig egy képzelni való vonal, a csatorna mentén nyugat felé haladva a Fertő délkeleti csúcsánál délnyugatnak tartunk Nagycenk, Fűles, Locsmánd, Kőszeg, Rohonc irányában. Innen (Szombathelytől nyugatra) a Pinka völgye a Pinka és Csík (Strém) összefolyásáig (Körmentől nyugatra), ezután nyugat-délre Szentgotthárd, majd a Rábán átlépve Felsőszölnök és Mészvölgy (a Lendva-patak forrásvidéke).

Az osztrákok által igényelt és körülhatárolt országrész területe 5379 km²; ennek, a soproni népszavazás és a jelentéktelen határkiigazítás által nyert területek leszámításával, mintegy négyötödrészt, pontosan 3967:19 km²-t, kapta meg Ausztria a trianoni békeszerződés 27. §-a alapján.

Lakosainak száma 392.431. *

A lakosság 373 községben él; ezek közül 295 német, illetve német többségű, 69 horvát, ill. horvát többségű és 9 magyar, ill. magyar többségű. Pozsony megyében 4 (német) község van, Moson megyében van 43, ezek közül 34 német, 7 horvát, 2 magyar, Sopron megyében 114, még pedig 83 német, 29 horvát, 2 magyar, Vas megyében 212, még pedig 174 német, 33 horvát és 5 magyar.

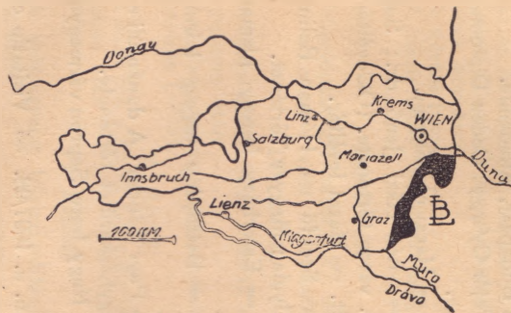
Az elcsatolt Végnyugatnak az 1920-ik évi népszámlálás szerint 294.849 lakosa volt: 221.185 német, 44.753 horvát, 24.867 magyar, 4044 pedig egyéb anyanyelvű.

Az 1925. évi osztrák statisztika szerint a terület (Burgenland) lakosainak a száma 286.179; még pedig: 227.435 német, 42.913 horvát, 15.554 magyar és 1925 cigány és egyéb. Ebből esik Moson megyére 37.787 német, 5170 horvát, 3994 magyar és egyéb (cigány stb.); Sopron megyére 91.786 német, 27059 horvát, 4213 magyar és 600 egyéb (cigány st.); Vas megyére 97.862 német, 9784 horvát, 7347 magyar és 843 egyéb. A községek száma 326, úgymint: 256 német, illetve német többségű, 65 horvát, ill. horvát többségű, 5 magyar, ill. magyar többségű. Moson megyében van 28 község, ezek közül 21 német és 7 horvát, Sopron megyében 116, még pedig 88 német, 26 horvát, 2 magyar, Vas megyében 182, még pedig 147 német, 32 horvát és 3 magyar.

---

* Az 1920-ik évi népszámlálás szerint.

Az osztrák köztársaság.

RÖVIDÍTÉSEK.

Arp. = Árpádkori új okmánytár.

Csánki = Csánki Dezső dr.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, Akadémia.

F. = Fejér György: Codex Diplomaticus Hungariae.

H. O. = Hazai okmánytár.

Házi = vitéz Házi Jenő dr.: Sopron szab. kir. város története. (Oklevéltár.)

Haz. llt. = Hazai levéltár.

Hóman—Szekfü = Hóman Bálint és Szekfü Gyula: Magyar Történet.

Kism. = Esterházy herceg kismartoni levéltára.

Körm. = Batthyány herceg körmendi levéltára.

Payr = Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története.

Sv. = Nagy Imre Sopron vármegye oklevéltára.

Vis. can. a. 1697/98. = Visitatio canonica anno 1697/98.

Vanyó A. Tihamér: A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon.

kk. = következő.

l. = lap.

U. o. = Ugyanott.

TARTALOM:

Oldal

I. RÉSZ.

- A művelődés nyomai a honfoglalás előtt és a vezérek korában 3

II. RÉSZ.

- A plébániai népoktatásügy kifejlődése és általános viszonyai 1526-ig 9
Falusi iskoláink az Árpádok és az Anjouk korában 23
A városi iskolák 54
A ciszterciták mezőgazdasági iskolája 71

III. RÉSZ.

- Közköztatásügyi viszonyok a mohácsi vész után az ország fölszabadításáig 77

IV. RÉSZ.

- Szellemi föllendülés a török uralom megszűnte után 113
Az első országos hatósági tanügyi összeírás (1773). 117

V. RÉSZ.

- Viszonyok a Ratio Educationis életbelépte után 127

VI. RÉSZ.

- A jobbágyság fölszabadítása és a kiegyezés 143

VII. RÉSZ.

- Népoktatásügyi állapotok Végnyugaton az átcsatolás előtt 152

VIII. RÉSZ.

- Helyzet „Burgenland“-ban 159

FÜGGELEK:

- Földrajzi áttekintés 167
Rövidítések 170

